

Jakt og jordbruk i Eirik Raudes land.

**Var jaktlagenes organisering styrende for samfunnsstrukturen i
middelalderens Grønland?**

Øyvind Fuglestad Bakkevig

Veileder: Prof. Christian Keller

Masteravhandling i Nordic Viking and Medieval Culture

MAS 4090

Universitetet i Oslo

Våren 2009

Bildet på forsiden er et hvalrosskranie, og er hentet fra Norfolk Museum sin internettside:

<http://www.museums.norfolk.gov.uk/polar/walrus.htm>

Synopsis

Denne avhandlingen handler om det norrøne samfunnet på Grønland sin sosiale organisering, og hvorvidt jakt kan ha vært et viktig prinsipp i denne organiseringen.

Jeg tar utgangspunkt i de arkeologiske kildene fra Vesterbygden og Østerbygden, sammen med noen historiske kilder for å se hva de kan fortelle om den sosiale organisering av bygdene og av jaktlagene. Deretter setter jeg opp tre modeller for hvordan jaktlagene kan ha blitt organisert, for så å se hvordan de ulike modellene svarer til det kildematerialet jeg har diskutert fra bygdene.

Med modellene ønsker jeg å se hvordan organiseringen av jaktlagene, og hvordan fordelingen av fangsten foregikk etter jakt. Dette håper jeg vil kunne vise på hvilke prinsipper den sosiale organiseringen av samfunnet på Grønland foregikk ut ifra. Var det et gårdssamfunn med jakt som tilleggsnæring, eller var det et jaktsamfunn med gårdsbruk som tilleggsnæring?

Forord

Å fullføre denne masteravhandling har vært en lang prosess som har krevd mye arbeid. Da jeg kom inn på masterprogrammet Nordic Viking and Medieval Culture høsten 2007, hadde jeg en anelse om at denne oppgaven ville kreve mange lange dager på lesesalen og umenneskelige mengder med kaffe. Og det stemte ganske godt, selv om dagene på lesesalen gjerne har blitt enda litt lengre og mengden med kaffe ble enda større.

Å ha den norrøne bosetningen på Grønland som studie- og interesseområde har for meg vært et ”hat-kjærlighet” forhold. Selv om historien føles nær, er landet så veldig langt borte. Og der historien interesserer meg mest, er dessverre kildematerialet desto mindre. Men interessen og fascinasjonen for denne bosetningen har heldigvis hjulpet meg til å overkomme disse hindringene.

Det har også vært med veldig god hjelp og inspirasjon fra veilederen min, professor Christian Keller, at jeg har kommet meg gjennom denne avhandlingen. Hans hjelp og støtte, både faglig og som motivator har vært uvurderlig. Jeg vil derfor takke ham dypt for alle samtalene vi har hatt og de utallige e-postene vi har sendt fram og tilbake i de to årene jeg har arbeidet med denne avhandlingen.

Jeg vil også takke min nærmeste familie som støttet og oppmuntret meg gjennom hele prosessen. Dere har lyttet til Grønlandshistorien jeg har fortalt, og dere har kommet med råd og oppløftende ord gjennom hele studietiden min. Takk til min mor, Kirsten Fuglestved for mange gjennomlesninger og gode råd underveis.

En spesiell takk til min tålmodige forlovede, Jessica Guadalupe Gomez Salazar, som har vært en kilde til inspirasjon og motivasjon gjennom hele denne perioden.

Denne avhandlingen er dedikert til deg, Jessy.

Innholdsfortegnelse

1 Innledning.....	12
1.1 Kort historisk oversikt	12
1.2 Historisk oversikt basert på historiske kilder	13
1.3 Gården.....	14
1.4 Samfunnsstrukturen	14
1.5 Kristning	15
1.6 Diskobukten.....	15
1.7 Hvalrosstann.....	16
1.8 Tre scenarier for organiseringen av samfunnet	17
1.9 Analysen	18
2 Forskningshistorie	19
2.1 De første vitenskapelige forskningsprosjektene	19
2.2 Etterkrigstiden	20
2.3 Moderne tid.....	21
2.4 Knokkelfunn.....	21
2.5 Hvalrossjakten	25
3 Historiske kilder	27
3.1 Sagalitteratur.....	27
3.2 Hauksbók.....	28
3.3 Flateyjarbók.....	29
3.4 Ivar Baardson.....	29
3.5 Kongespeilet (Konungs Skuggsiá)	31
3.6 Grønlands Historiske Mindesmærker	32
3.7 Bruk av historiske kilder	33
4 Sosial organisering.....	34
4.1 Det arkeologiske materialet	35
4.2 Byggestilen	36
4.3 Østerbygden og Mellombygden	37
4.3.1 Brattahlið (Ø-29a)	37

4.3.2 Garðar.....	38
4.3.3 Ø-149 (Narsarsuaq)	38
4.3.4 Ø-71 Nord og Sør (Vatnahverfi)	38
4.3.5 Ø-17a (Narssaq)	38
4.3.6 M15 og M21	39
4.4 Vesterbygden	39
4.4.1 V-51 (Kilaursafik [Sandnes])	39
4.4.2 V-48 (Niaqussat).....	40
4.4.3 V-52a (Umiviarssuk)	40
4.4.4 V-35	40
4.4.5 Gården under Sandet (GUS)	40
4.4.6 Fig 2: Sammenligning av gulvplass mellom ulike fjøs og estimert antall kyr i Vesterbygden....	41
4.4.7 Bosetningsmønsteret	42
4.5 To ulike gårdsstrategier.....	44
5 Kirken og den norske kongens nærvær på Grønland	46
5.1 Kirkebygninger i Norge, Island og Grønland.....	47
5.2 Biskopene på Grønland og den norske kongens innflytelse	49
5.3 Keltiske trekk ved kirkene på Grønland	51
5.4 Grønlands betalinger til pavesetet i Roma.....	52
5.5 Konklusjon	53
6 Subsistensøkonomisk produksjon.....	54
6.1 En årlig arbeidssyklus på Grønland.....	54
6.1.2 Endringer i subsistensproduksjonen?	56
6.2 Sel	56
6.2.1 (1) Grønlandsselen	56
6.2.2 (2) Klappmyssen.....	57
6.2.3 (3) Steinkobben.....	57
6.2.4 (4) Storkobben og (5) ringselen	57
6.2.5 Selfangsten	58
6.2.6 Organisering av selfangst	58
6.2.7 Fordeling av selkjøtt.....	60

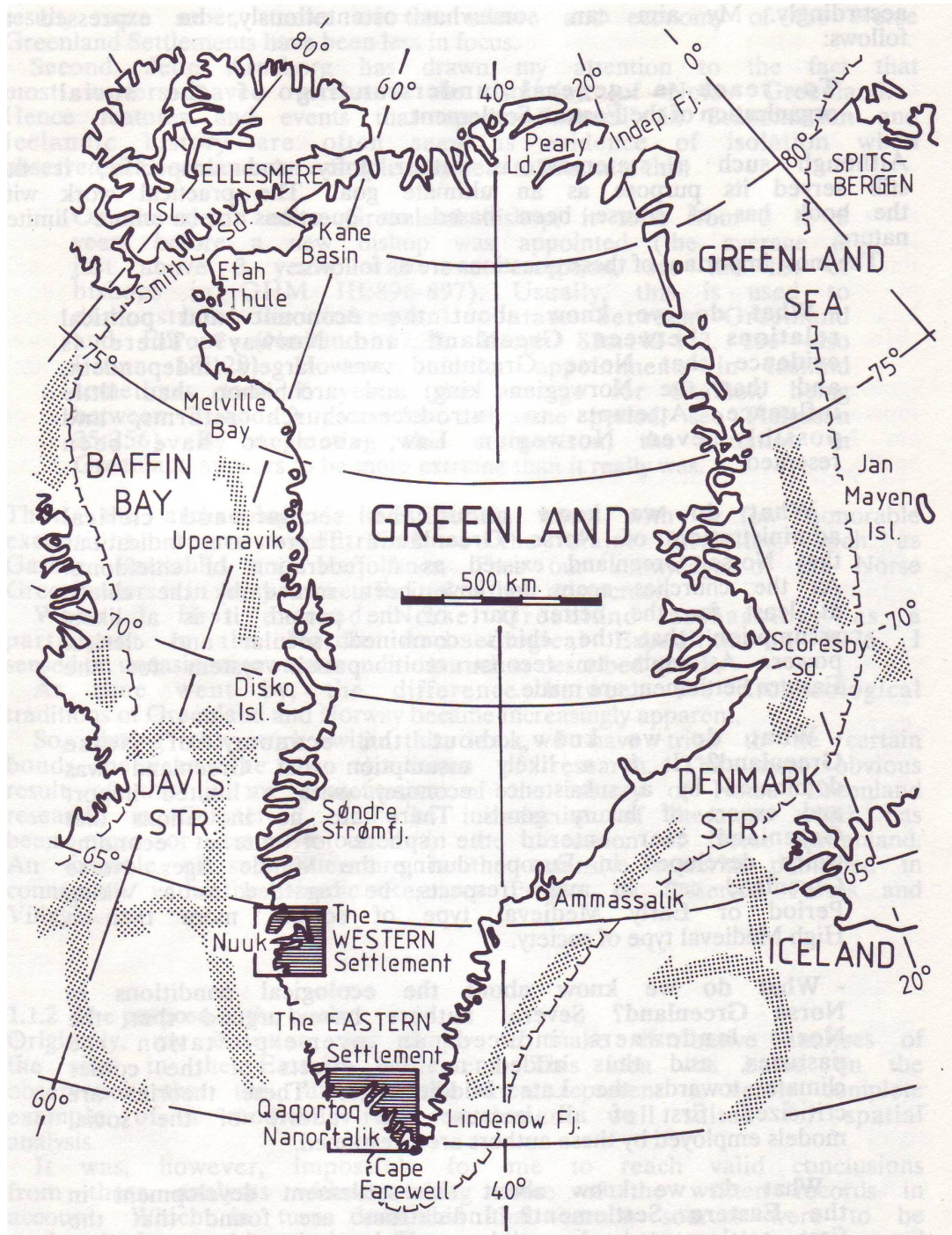
6.3 Grindadrap på Færøyene	61
6.4 Reinsdyrjakten	61
6.5 Jordbruket	62
6.6 Konklusjon	62
7 Hvalrossjakten	63
7.1 Hvalrossens distribusjonsområde i Atlanterhavet i 1995	64
7.2 Det arkeologiske materialet	65
7.2.1 Skipsfarten	65
7.2.2 Hvalrosstannen som eksportartikkel.....	66
7.2.3 Diskobukten	66
7.3 Fig 4: Bevegelsene til syv merkede hvalrosser	68
7.4 Jakten	69
7.4.1 Båter og størrelsen på jaktlagene	69
7.4.2 (1) Mange menn reiser på jakt til Norðrsetur.....	71
7.4.3 (2) Få menn reiser på jakt til Norðrsetur	72
7.4.4 (3) Hvalrossjakt i nærområdene	73
7.4.5 (4) Handel med Thule-eskimoer	74
7.4.6 Fordelingen av fangsten	74
7.5 Konklusjon	76
8 Modellene i Norðrsetur	77
8.1 (1) Høystatusjaktmodellen	79
8.2 (2) Lavstatusjaktmodellen	83
8.3 (3) Lottfordelingsmodellen.....	86
9 Modellenes møte med bygdene og samfunnet på Grønland	87
9.1 Analyse	88
9.1.1 Sosiale relasjoner	88
9.1.2 Historiske kilder	89
9.1.3 Bosetning og gårdsdrift i de 3 modellenes perspektiv.....	90
9.1.4 Kirken	94
9.1.5 Jaktlag som arena for reproduksjon av sosiale relasjoner	96
9.2 Resultatet av modellene	98

9.3 Diskusjon av resultatet.....	99
9.4 Kan jaktmodellene brukes for å studere samfunnsorganiseringen på Grønland i middelalderen?	100
10 Hva kan avhandlingen fortelle om den sosiale organiseringen	101
11 Litteraturliste.....	103
11.1 Primærkilder	103
11.2 Sekundærkilder.....	103
11.3 Nettadresser	109

Figurer

Fig. 1: Kart over Grønland og de norrøne bygdene.....	11
Fig. 2: Sammenligning av gulvplass mellom ulike fjøs og estimert antall kyr i Vesterbygden	41
Fig. 3: Hvalrossens utbredelse i Atlanterhavet 1995.....	64
Fig. 4: Bevegelsene til syv merkede hvalrosser.....	68
Fig. 5: Lottfordelingsmodellen	86
Fig. 6: Modell og jaktform	98

Fig. 1 Kart over Grønland og de norrøne bygdene.

Kart over Grønland med områdene de norrøne bygdene lå i, pilene viser drivisen i september (Keller 1989:26).

1 Innledning

I denne avhandlingen vil jeg diskutere den sosiale organiseringen i det norrøne samfunnet på Grønland i middelalderen. Det vil jeg gjøre ved å sette opp tre modeller for hvordan organiseringen av jaktlag kan ha foregått i dette samfunnet. Disse modellene vil jeg se i lys av hvalrossjakten på Grønland. Videre vil jeg se hvordan hvalrossjakten kan forholde seg til den sosiale organiseringen i bygdene. Tidsperioden jeg vil bevege meg innenfor ligger fra de norrøne bosetningene hadde etablert seg på Grønland i 985 e.Kr. og frem til avfolkningen skjedde en gang rundt midten av 1300-tallet for Vesterbygden, og midten av 1400-tallet for Østerbygden.

Hypotesen min er at organiseringen av Grønland som samfunn kan reflekteres i organiseringen av jakten i Norðrsetur¹. De sosiale, økonomiske, klimatiske og politiske forholdene som påvirker organiseringen av samfunnet på Grønland vil spille inn i organiseringen av jakten på hvalross. Ved å sette opp noen modeller for hvordan hvalrossjakten kan ha foregått, vil en kunne se hvordan disse modellene vil kunne forholde seg til samfunnsstrukturen deres. Dette håper jeg vil kunne gi et bilde av hvordan samfunnet på Grønland ble organisert.

1.1 Kort historisk oversikt

Historien til den norrøne bosetningen på Grønland blir i stor grad basert på historiske kilder som Eirik Raudes saga og *Landnámabók*. Problematisering av kildene og bruken av dem i denne historien vil jeg komme tilbake til senere, men de kan her være nyttige for å få en oversikt over hvilke historiske hendelser som kan ha bidratt til utviklingen av bosetningen.

¹ Norðrsetur er det norrøne navnet på jaktområdene for hvalfangst på Grønland. Det antas at det var der Diskobukten ligger i dag. I oppgaven vil jeg bruke Norðrsetur der hvor det er snakk om det historiske stedet Norðrsetur, og Diskobukten der hvor det er snakk om det geografiske stedet.

1.2 Historisk oversikt basert på historiske kilder

Ca 895 e.Kr. landet Eirik Raude i Tunulliarfik og bygde sin gård der. Sammen med ham ankom 14 av totalt 25 skip, resten sank på overfarten ifølge Eirik Raudes saga (²GHM 1:178, ³GHM 1:206). Rundt år 1000 e.Kr. introduseres kristendommen gjennom Leiv Eiriksson som bringer den med fra et besøk hos norskekongen (⁴GHM 1:208). Den første kirken bygges av Leiv Eiriksson et stykke unna gårdshusene, ettersom Eirik Raude ikke var kristen. Kirken kalles Thjodhilds kirke etter moren til Leiv Eiriksson. Rundt 1125 blir Arnald vigslet til Grønlands første biskop og et bispesete blir opprettet på Garðar (⁵GHM 2:672, 676, 680-685). I 1261-62 blir Grønland en del av kongeriket Norge under kong Håkon Håkonsen, og ett-tre år senere følger Island etter (⁶GHM 2:774-779). I 1349 rammer svartedauden Norge og resten av Europa. Mellom 1/3 og 1/2 av befolkningen i Norge dør, mens resten av Europa rammes i noe mindre grad. Men både kirken og den rike eliten rammes hardt og etterspørselen etter luksusgjenstander som elfenben og andre eksotiske arktiske varer minker drastisk. Rundt 1350 kommer det inn rapporter om at Vesterbygden er forlatt (⁷Baardson 1930:30). Hele bisperekken på Grønland var norsk, og i 1378 dør biskop Alf som var den siste av dem (⁸GHM 3:33). Det ble aldri sendt noen ny biskop til Østerbygden. Den siste kjente skriftlige kilden fra norrøne Grønland stammer fra Hvalsey kirke i 1408, hvor det blir skrevet om et bryllup (⁹GHM 3:145-148). Tilstanden til det norrøne samfunnet på Grønland var uviss frem til 1721, da den norske misjonæren Hans Egede landet ved Vesterbygden (Arneborg og Seaver 2000:282). Han møtte ingen nordboere, men bare inuitter som kunne fortelle ham hvor den norrøne bosetningen hadde ligget, og han fikk der se forlatte norrøne gårder (Arneborg Seaver 2000:282).

² Erik den Rödes Saga eller Fortællinger om Erik den Röde og om Grönländerne.

³ Erik den Rödes Saga eller Fortællinger om Erik den Röde og om Grönländerne.

⁴ Erik den Rödes Saga eller Fortællinger om Erik den Röde og om Grönländerne.

⁵ Fortælling om Einar Sokkesön.

⁶ Uddrag af Kong Hakon Hakonsöns Saga.

⁷ Oversatt av Finnur Jónsson.

⁸ Uddrag af Middelalderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

⁹ Grönlandske og Grönland vedkommende Diplomer.

1.3 Gården

Gården med jorda den lå på var grunnlaget for den sosiale statusen blant de norrøne bøndene, og valg av land for bosetning må derfor ha vært viktig for de første bosetterne (Gulløv 2005:266). Men de rekognoserte også tidlig resten av kysten av Grønland, og de reiste også over Davisstredet til Nord-Amerika. I den eldste bygningen fra "Gården Under Sandet" ble det funnet en ildslagsstein fra Diskobukten som har blitt datert til 1000-årene (Gulløv 2005:266). Dette betyr at nordboerne allerede fra tidlig av utforsket mulighetene for å kunne utnytte flere av ressursene på Grønland, det er også mulig at de allerede visste om hvalrosstanden i nord. Om de visste om hvalrosstanden i nord og tilgangen på tømmer i vest, kan hele bosetningen få et mer planlagt utseende enn hva Eirik den Rødes saga tilsier.

1.4 Samfunnsstrukturen

For å forstå den sosiale organiseringen på Grønland kan det være nyttig å se til Island. Selv om de var to separate samfunn med egne goder¹⁰ og biskoper, finnes det likheter som kan være med på å påvirke organiseringen. Et av de viktigste aspektene er naturligvis det at Grønland ble bosatt av nordboere fra hovedsakelig Island. Island var på den tiden et selvstendig samfunn, før den norske kongen og erkebispesetet på Nidaros hadde tatt en del av makten. Bosetterne kom fra et regioninndelt godesamfunn med private kirker og lokale ting med en stor grad av selvstyre.

Det betyr at den norrøne bosetningen på Grønland ikke kan sees på så enkelt som at det var en økonomisk utpost som fungerte som en arm til et større rike. Den må forstås som et økonomisk og politisk delvis uavhengig samfunn. Det var imidlertid kun delvis uavhengig fordi det var avhengig av en handel med resten av Europa, og det er ikke sikkert at kirken forble privateid gjennom hele bosetningsperioden. Men det kan sees som et samfunn som ble bygget med utgangspunktet i det de kjente hovedsakelig fra Island, og deretter utviklet seg til å bli et delvis selvstendig samfunn på Grønland.

¹⁰ En gode er det norske navnet på det islandske ordet goði, som var en høvding i det norrøne samfunnet på Island. I denne avhandlingen vil jeg bruke "gode" som benevnelse på høvdinger på Grønland.

1.5 Kristning

Det finnes ingen sikre kilder på når Grønland ble kristent, eller om nordboerne var kristne allerede før de seilte over Atlanterhavet. Det har ennå ikke blitt funnet noen hedenske graver på Grønland fra nordboersamfunnet, men det kan skyldes at det kun har blitt foretatt et begrenset antall utgravinger der. Andre grunner til at det arkeologiske materialet fra norrønt Grønland ikke er større, er at gårdsdriften og veiutbyggingen som vanligvis kan være til stor hjelp for arkeologene, ikke har hatt en like stor geografisk utstrekning her som i andre land.

Grønland ble tilknyttet erkebispesetet på Nidaros i 1152-53, men det var først rundt 1261-62 at Grønland ble en del av det norske kongeriket (Keller 1990:18, Fyllingsnes 1989:85). Fram til da var de enkelte kirkene å anse som privateide (Keller 1990:128). Bønder med ressurser nok kunne bygge kirker på gårdene sine. Da sto de bøndene som eide kirkene ansvarlige for alle de religiøse og sosiale seremoniene som de ulike kirkeområdene trengte til enhver tid. I motytelse fikk de politisk lojalitet og inntekter fra tiende som ble betalt til kirken fra bøndene. Det er fortsatt usikkert hvorvidt de store steinkonstruerte kirkene som ble bygget i høymiddelalderen er et tegn på at kirken på Grønland fulgte strømningene i resten av Europa fra denne perioden, og at det dermed er et tegn på kirkens vekst som maktinstitusjon i Nord-Atlanteren (Keller 1990:129). Alternativt kan det tolkes slik at godene aldri ga fra seg kontrollen over kirkene, men heller bygget opp kirkene under sitt eget maktgrunnlag og at de er et resultat av en lokal politisk og økonomisk vekst (Keller 1990:129). Hvorvidt kirkene forble privateide, som på Island, eller om de fulgte den gregorianske reformen og tilfalt den norske kirken skal jeg diskutere senere.

1.6 Diskobukten

Jaktturene til Diskobukten foregikk fra mars og frem til mai eller juni. Det vil si at jegerne måtte overvintre i nord, ettersom det lå ca 800 km nord for Vesterbygden. Etter endt jakt tok de med seg hvalrosskraniene tilbake til bygdene, hvor hjørnetennene skulle skilles fra maxillaen. Dette arbeidet var svært tidkrevende, og ettersom tennene lett ble ødelagt gjorde de dette først etter å ha kommet tilbake til bygdene. Det produksjonsavfallet fra hvalrosstenner som har blitt funnet på

Grønland er hovedsakelig spikkerester, kranierester og maxilla (Roesdahl 1995:16). Rester fra dette arbeidet har blitt funnet i bortimot samtlige ruingrunder i begge de tidligere norrøne byene (Roesdahl 1995:16). Det kan tenkes at de har brukt store deler av vintrene på å spikke til tennene og klargjøre dem for videre transport og salg, eller at hvalrossen ble fanget nærmere bygdene (Degerbøl 1936:7). I Vesterbygden har det blitt funnet rester etter hele hvalrosser. Dette betyr at de mest sannsynlig ble fanget i det området, ettersom kroppen til hvalrossen ville være altfor stor til at de kunne frakte den langt etter å ha drept den.

1.7 Hvalrosstann

I hele Europa er det gjort funn av gjenstander laget av hvalrosstann fra slutten av 900-tallet og frem til andre halvdel av 1200-tallet (Roesdahl 1995). Fram til 1100-1200 tallet foregikk det en produksjon av gjenstander langs vestkysten av Norge, med et mulig senter i Nidaros, som hadde gode handelsforbindelser med Grønland (Roesdahl 1995:19). Men elefanttannen, som ble handlet inn gjennom Midtøsten fra Afrika og gjennom maurerne i Spania, hadde flere fordeler over hvalrosstannen i brukbarhet. Dette skyldes at elefanttannen er større og at hvalrosstannen har en kornete kjerne som kommer til syne når man skjærer dypt i den (Roesdahl 1995:8, Tegengren 1962:9, 16). Derfor ble hvalrosstannen hovedsakelig brukt i de områdene av Europa og i de årene hvor elefanttannen var vanskelig å importere (Roesdahl 1995:10). En annen viktig handelsgjenstand er ifølge *Kongespeilet* rep laget av hvalrosskinn (¹¹Kongespeilet 2000:57). Dette repet var veldig populært blant sjøfolk på grunn av sin styrke, men det har ikke blitt funnet noen rester etter hvalrossrepene fra Grønland (Roesdahl 1995:12). Fra slutten av 1200-tallet og fremover kom det flere elefanttenner inn på det europeiske markedet, og behovet for hvalrosstenner ble mindre (Roesdahl 1995:30). Dette har nok bidratt til at Norges interesse for Grønland har sunket, og at antall handelsskip som reiste til Grønland minket. For et så geografisk perifert samfunn som Grønland var, ved siden av mangelen på tømmer til å lage egne Atlanterhavskryssende skip, må denne utviklingen kunne regnes for å ha vært dramatisk og en av grunnene til at den norrøne bosetningen på Grønland forsvant. Videre gikk Grønland inn i en klimatisk periode som blir kalt for "den lille istiden" fra 1300-tallet av. Da forverret været seg

¹¹ Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger.

drastisk i forhold til hva det hadde vært på det mer gunstige 1200-tallet (Ogilvie & Jónsson 2001:29). Dette bidro til at vintrene ble lengre og kaldere. Med lengre vintere og kaldere klima var det mer drivis i Nord-Atlanteren som de tilreisende skipene måtte unnvike. Dette gjorde den allerede farlige havseilasen enda mer risikofylt. I 1349 ble Norge rammet av svartedauden, og det var som nevnt et av de landene i Europa som ble hardest rammet. Én av samfunnsgruppene som det gikk mest utover var kirkens menn. Men alle samfunnsgruppene ble berørt, og det er naturlig å tenke seg at behovet for luksushandel med et fjerntliggende nordatlantisk samfunn ikke var av høyeste prioritet i de påfølgende årene. Et eksempel på manglende interesse for luksusvarer kan sees i at prisen på sølv i forhold til mat falt til en tredjedel etter svartedauden (pers. komm. Keller).

1.8 Tre scenarier for organiseringen av samfunnet

(1) *Høystatusjaktmodellen* går ut på at om det var slik at kirken var en politisk, økonomisk og sosial makt på Grønland kan det bety at den norske kirken ledet hvalrossjakten gjennom biskopene som ble sendt over. Det kan også hende at kirken forble en del av godenes eiendom, og at det var godene som ledet jakten i Diskobukten gjennom å kreve inn landgjelden fra leilendingene¹² som bodde på jorden deres. Leilendingene måtte da betale tilbake gjelden gjennom å delta i jaktlag som skaffet goden hvalrosstener han kunne handle med Europa. Et annet alternativ er (2) *lavstatusjaktmodellen*, som går ut på at jakten foregikk uavhengig av landgjelden, godene og kirken. De enkelte bøndene kan ha gått sammen seg imellom for å jakte på hvalross, isbjørn og polarrev, mens godegårdene og kirken kan ha fungert som samlingsplasser for handelsreisende, og de kan ha bidratt med de nødvendige båtene og utstyret. Det tredje scenariet er (3) *lottfordelingsmodellen*, som tilsier at godene organiserte jaktlag uavhengig av leilendingene sin tilknytning til enkelte goder, og at de heller fikk betalt ut ifra sin deltakelse i jaktlag. Som jeg skal komme tilbake til er det særlig fordelingen av fangsten som kan fortelle oss noe om organiseringen av jaktlagene slik jeg ser det. Den vil også kunne peke på hvilke sosiale relasjoner som spilte inn i organiseringen av jaktlagene og samfunnet.

¹² Leilending var en bonde som bodde og arbeidet på jord han leide av en storbonde.

1.9 Analysen

Denne avhandlingen omhandler hvordan organiseringen av hvalrossfangsten kan sees i forhold til samfunnsstrukturen og den sosiale organiseringen. De teoriene jeg bruker i avhandlingen, vil jeg omtale etter hvert som den krever det. Jeg vil utfordre min hypotese om at den sosiale organiseringen av det norrøne samfunnet på Grønland kan studeres gjennom organiseringen av hvalrossfangsten i Norðrsetur, ved å sette opp tre forskjellige modeller for hvordan hvalrossfangsten kan ha blitt organisert. Disse modellene vil funderes på det arkeologiske og det historiske materialet tilgjengelig, for så å se hvordan det samme materialet kan bekrefte eller avkreft disse modellene som mulige hypoteser for organiseringen. Disse modellene vil så settes opp mot den samfunnsstrukturen det samme materialet danner et bilde av, og som den historiske og arkeologiske forskningen så langt har skapt. Møtet mellom modellene og samfunnet vil så vise hvorvidt de stemmer overens med hverandre, og hvorvidt denne sammenhengen mellom hvalrossfangsten og samfunnsorganiseringen kan skape overlevelsedyktige modeller for den sosiale organiseringen.

For å sette opp modellene og arbeide med de i forhold til et samfunn i historisk tid, har jeg valgt å benytte meg av sosialantropologien og etnografiske undersøkelser. Avhandlingen vil dermed bli et tverrfaglig møte mellom arkeologi, historie og sosialantropologi, men med en hovedvekt på arkeologien. Jeg mener at studiet av historiske samfunn gjennom arkeologisk materiale plassert i en antropologisk teoretisk tilnærming kan være fruktbart. Da vil det arkeologiske og det historiske materialet bli plassert i kontekster hvor de kan fungere sammen med en sosialantropologisk forståelse av sosial organisering. Dette vil gi et bilde på hvordan jeg som student kan forstå det historiske samfunnet, med en klar oppfatning av min rolle som tolker og utvelger av data.

Som McGovern (1994:137) forteller, måtte samfunnsstrukturen bygges opp slik at den muliggjorde en jakt på hvalrosstann som skulle handles med Europa. Dette krevde at hele samfunnet bidro til at bønder i et allerede marginalisert samfunn, kunne reise vekk i lange perioder av året for å jakte på hvalross i stedet for å arbeide med jordbruk og dyrehold. Denne

teorien vil ligge til grunn for det arkeologiske og det historiske materialet som jeg benytter meg av i avhandlingen.

I Bruce Triggers bok "*A History of Archaeological Thought*" (2005:348) omtaler han Ian Hodders tanker rundt kontekstuell arkeologi. Her er noe av tankegangen at den materielle kulturen hos sosiale grupper ikke bare må sees på som et resultat av den økologiske tilpasningen eller hvordan de organiserer seg sosialt, men den må også sees på som et virkende instrument i hvordan grupper relateres til hverandre, og hvordan de sosiale relasjonene kommer til syne eller blir skygget over. Det som finnes av materiell kultur i utgravningene fra gårdssamfunnene plasseres i kontekster hvor de kan være meningsbærende for grupperelasjonene på Grønland.

2 Forskningshistorie

2.1 De første vitenskapelige forskningsprosjektene

I 1830 sto medlemmer av det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab for Oldkyndighet for de første systematiske vitenskapelige undersøkelsene av det norrøne Grønland (Arneborg and Seaver 2000:283). Med de islandske sagaene som allerede lenge hadde vært kjent i København, og arkeologien fortsatt i sin spede begynnelse søkte de fremfor alt etter skriftlige kilder på Grønland. Resultatet av denne forskningen ble "*Grønlands Historiske Mindesmærker*" [GHM] (1838-1845) som fortsatt brukes i dag og er en nesten komplett oversikt over alt av historiske kilder om norrøne Grønland som vi har i dag. Det ble lenge antatt at det var inuittene, som da oppholdt seg i de tidligere norrøne områdene, som hadde stått bak Østerbygden og Vesterbygdens fall, noe Daniel Bruun i 1903 skulle undersøke ved siden av å studere de norrøne bygdenes økonomi (Arneborg and Seaver 2000:284). I 1921 ledet dansken Poul Nørlund utgravningene på Ikigaat (Herjolfsnes), og her gravde han fram rester av klesplagg og mennesker, noe som har hatt stor betydning for forståelsen av det norrøne samfunnet helt opp til slutten av bosetningen (Arneborg and Seaver 2000:284). Disse funnene har blant annet vist at klesmøten i Herjolfsnesfunnene tilsier at de var godt oppdaterte på samtidig europeisk mote, videre viser det at disse menneskene ikke har dødd av sult eller assimilasjon med Thule-

eskimoene (Arneborg and Seaver 2000:284). I 1926 ledet Nørlund en utgraving på Igaliku (Garðar), hvor de undersøkte biskopens gård og kirke. Nørlunds forskning fokuserte på å kunne gjenskape de historiske kildene gjennom arkeologien, og han ønsket derfor å finne igjen samtlige av de omtalte norrøne kirkene og å kunne navnfeste dem (Keller 1989:90). I 1932 ledet Roussell utgravinger på Sandnes i Vesterbygden mens Nørlund ledet utgravinger i Qassiarsuk (Brattahlið) sammen med Mårten Stenberger. Nørlund sine utgravninger ledet dem til å finne blant annet Ø33 og Ø35 som var to kirker senere kategorisert som Qoorlortoq-typen (Keller 1989:90). Nørlund daterte de rektangulære kirkene (som Hvalsey kirke) som de eldste kirkene på Grønland og plasserte dem til 1100-tallet (Nørlund 1934). Han baserer store deler av analysen sin på at historiske kilder er historisk korrekte, og dette kan være en av årsakene til at dateringene hans av kirken senere har blitt snudd på hodet av Roussell i 1941 og Krogh i 1976.

2.2 Etterkrigstiden

Vebæk ledet utgravninger i Østerbygden i 1954-62, hvor han blant annet gravde fram Ø 17a med en av de få runeinnskriftene fra Grønland – Narsaq-pinnen, og det antatte nonneklosteret Ø 147 (Vebæk 1964:200-225.) Krogh fortsatte arbeidet med å typedatere kirkene på Grønland. Han mente videre at kirkesognene Ivar Baardson hadde delt landet inn i ikke kunne brukes om det norrøne samfunnet på Grønland (Krogh 1982:121). Han gikk ut ifra de skriftlige kildene *Flateyjarbók* og *Ivar Baardsons Grønlandsbeskrivelse* for å finne antall kirker. I følge disse to kildene skal det være i alt 14 kirker i Østerbygden, men på den tiden boken *Eirik den Rødes Grønland* (1967) utkom første gang, var det funnet 17 kirketomter (Krogh 1982:133). Han forklarte dette med at ettersom kirkene på Grønland aldri var plassert alene, men alltid i forbindelse med en gård, måtte man se til Island hvor kirken hadde tilhørt jordeieren frem til 1297 e.Kr. (Krogh 1982:134-136). På Island hadde kirkene hatt ulike rettigheter til å samle inn sin tiende, og om kirkene på Grønland var organisert på samme måte, mente han at det kan være at kun de kirkene som samlet inn sin tiende ble beskrevet i de historiske kildene (Krogh 1982:136-137).

2.3 Moderne tid

I senere tid har McGovern stått bak mye av publikasjonene om norrøne Grønland. Hans fokus har vært på klima- og knokkelanalyser, og han har arbeidet mye med de ulike næringsveiene i det norrøne samfunnet på bakgrunn av funn av knokler og klimatisk påvirkning, samt det norrøne samfunnets klimatiske påvirkning på Grønland (McGovern 1986, 2000, Vésteinsson et al. 2002). Keller har blant annet tatt for seg hvordan de første norrøne bosetterne på Grønland organiserte og plasserte seg i Østerbygden, og den historiske og kulturelle plasseringen av kirken på Grønland (Keller 1989). Han stiller spørsmålet om kirkens arkitektur og kirkegårdens form plasserer den nærmere en keltisk tradisjon enn den norske kirketradisjonen, og om dette kan forklare kirkens tilhørighet i det norrøne samfunnet på Grønland. I det siste har han sett på kirkens plassering i landskapet og laget sammenligninger mellom Island, Norge og Grønland for å se når kirkene har fellestrekk (Gjerland and Keller IN PRESS). Vésteinsson har skrevet mye om det første landnám¹³ på Island, og sett på hvordan den sosiale organiseringen har påvirket denne utviklingen (Vésteinsson 1998, 2000).

2.4 Knokkelfunn

Knokkelfunnene jeg bruker i denne oppgaven er i stor grad hentet fra McGovern sin doktoravhandling *"The Paleoeconomy of Norse Greenland: Adaption and Extinction in a Tightly Bound Ecosystem"* fra 1986. Det har jeg valgt fordi han er den som i nyere tid har jobbet mest med knokler fra norrøne Grønland, men også fordi han i den avhandlingen har gått gjennom tidligere knokkelanalyser for å kunne foreta sin egen analyse av knoklene. Dette innebærer at en del av de eldre funnene ikke har blitt brukt, ettersom han mener de blant annet ikke er store nok til å kunne brukes (McGovern 1986:92). Videre er det en del funn hvor målet med utgravningen har vært et annet, slik at funn av knokler har blitt sett på noe annerledes. For eksempel har større knokler hatt en større sjanse for å bli funnet og bevart. Dette har medført at knokler fra de store dyrene har hatt større sjanse for å dukke opp i analysene fremfor knokler fra mindre dyr. Under Inuit-Nordbo prosjektet i Ameragdla fjord i 1976-77 benyttet de seg av en soll med en

¹³ Landnám er betegnelsen på den første bosetningen av Island og Grønland.

maskestørrelse på 4mm, noe som økte antallet knokler funnet, og identifiseringen av fragmenter falt fra 75 % fra tidligere utgravninger til 25-40 % (McGovern 1986:92). Det burde nevnes at de nye metodene McGovern her har brukt for å telle knokler er et resultat av arkeologiens utvikling på den tiden han arbeidet, på samme måte som den arkeologien de benyttet tidligere var et resultat av den arkeologiske samtiden de levde i. Dette er derfor ikke ment som en kritikk av tidligere arbeider, men heller som en forklaring på min egen bruk og valg av data.

Magnus Degerbøl skrev i 1936 artikkelen "*Animal Remains from the West Settlement in Greenland*", som tok for seg knokkelfunn fra utgravningene i Vesterbygden fra 1930-34 ledet av Poul Nørlund og Aage Roussell. Funnene tyder ifølge Degerbøl på at nordboerne i Vesterbygden hadde de samme domestiserte dyrene som de hadde i Østerbygden; kyr, sauer, geiter, hester, griser og hunder (1936:3). I Vesterbygden jaktet de også på de samme dyrene som de jaktet på i Østerbygden; reinsdyr, sel, hval, polarrev, polarhare og isbjørn (Degerbøl 1936:3). En av forskjellene mellom de to bygdene ligger i følge Degerbøl i blant annet reinsdyrenes betydning (Degerbøl:1936:3). Knokler fra hele reinsdyr har blitt funnet i ruingruppene, noe som tyder på at reinsdyrene ble felt forholdsvis nære gårdene, ettersom den store størrelsen tilsier at de mest sannsynlig ville ha fjernet de mindre kjøttrike delene fra dyrene om de skulle fraktes et lengre stykke (Degerbøl 1936:4). En annen forskjell er at knoklene i Vesterbygden (spesielt gevirne fra reinsdyrene) i større grad har blitt brukt som verktøy enn i Østerbygden (Degerbøl 1936:4). Dette har blitt tolket som et tegn på at nordboerne i Vesterbygden hadde mindre tilgang på jernverktøy enn hva de hadde i Østerbygden (Degerbøl 1936:4).

McGovern har gjort mange nye studier av knokkelfunnene på Grønland i senere tid (se McGovern 1986). Men han problematiserer også bruken av eldre knokkelfunn i "*Regional zooarchaeology and global change: problems and potentials*" (Amorosi et al 1996). Utgravninger fra før 1960 hadde en tendens til å anse ubehandlede fragmenter av dyreknokler som mindre viktige i søllingen av jorden (Amorosi et al 1996:130). På den annen side ville en avskrivning av funn av knokkelfragmenter fra norrøne Grønland fra før 1960 ta bort opp mot 90 % av det potensielle materiale man hadde å jobbe med da artikkelen ble skrevet (Amorosi et al 1996:131). Dette stiller nødvendigvis krav til spørsmålene som blir stilt opp mot knokkelfunnene. Om man skal bruke samtlige knokkelfunn fra norrøne Grønland, er man nødt til

å ta hensyn til det begrensede antallet utgravninger, den relativt lille hjelpen fra jordbruket og veiutbygging, samt kvaliteten og forskningsperspektivet til de tidligere utgravningene.

Det er i følge Degerbøl funnet flest knokler etter grønlandssel (*Phoca groenlandica*), fulgt av steinkobbe (*Phoca vitulina*), i overensstemmelse med det naturlige utvalget i området, men langt mer tallrike utenfor Vesterbygd enn utenfor Østerbygd (1936:4). McGovern derimot skriver at de tre mest tallrike selene er grønlandsselen, klappmyssen og steinkobben, deretter følger ringselen og storkobben (1986:108). Videre skriver McGovern at klappmyssen er bortimot fraværende i Vesterbygden mens den er svært vanlig i Østerbygden (McGovern 1986:108). Om grønlandsselen skriver McGovern at den beveger seg mellom Østerbygd og Vesterbygd avhengig av hvilken sesong de er i, i motsetning til Degerbøl som skrev at selene naturlig oppholder seg i større antall utenfor Vesterbygden enn Østerbygden (McGovern 1986:111, Degerbøl 1936:4).

Årsaken til disse forskjellene kan være i identifiseringen av knokler. Mens det er forholdsvis enkelt å skille ut de største knoklene fra de store dyrene storkobben og klappmyssen, er de tre små selene grønlandsselen, steinkobben og ringselen likere i beinstruktur og størrelse (McGovern 1986:108).

Å beregne antall dyr basert på knokkelfunn kan løses på flere måter. En metode er å telle hvor mange sikre knokler man har fra de ulike dyrene i samlingen (NISP – Numbers of Identified Specimen per Taxa). Dette kan gi en ide om hvordan fordelingen mellom dyr var i den spesifikke møddingen. Men et problem med denne metoden er at noen dyr kan ha flere artsspesifikke knokler enn hva andre dyr har, slik at det er lettere å gjenkjenne dyr av én gruppe enn en annen. Den andre metoden er at man ser hvor mange hele dyr man kan bygge opp fra knokkelsamlingen (NMI – Minimum Number of Individuals). Dette vil naturligvis gi et lavere antall dyr, og et problem med denne metoden er at antallet kan bli for lavt ettersom arkeologene sjeldent graver opp og sparer på alt av knokler. Et sikkert antall dyr fra en mødding vil derfor være vanskelig å bedømme.

Amorosi et al. skriver at ved å bruke den vanligste metoden (NISP) vil man kunne se store endringer ut ifra hvor stort område man henter funn ut ifra innenfor et kulturlag (Amorosi et al 1996:133 figure 1). Dette gjelder opp til et visst punkt, hvor det vil ha lite å si hvor mange flere kvadratmeter man graver ut, ettersom den prosentvise fordelingen av arter ikke vil endre seg stort. Men uansett vil man til slutt aldri kunne få et eksakt antall dyr fra en gård som samtlige forskere er enige i at stemmer. Til det er metodene og analysene for forskjellige. Kan hende stammer ikke alle knoklene i møddingen fra gården, men at knoklene har blitt båret til gården mens de fortsatt bar kjøtt på seg. Etterpå kan knokler renses for kjøtt bli flyttet på av både mennesker og hunder. Det mest naturlige vil derfor være å gå ut ifra at knoklene må brukes som relative verdier på hvordan den prosentvise fordelingen mellom de ulike artene kan ha sett ut, uten at det vil være mulig å finne det eksakte antallet dyr som ble jaktet, slaktet, oppdrettet og spist på de ulike gårdene. Dette betyr ikke at man ikke kan bruke knokler i den arkeologiske fortolkningsprosessen, men heller at knokkelfunnene skal være en indikator på den økonomiske aktiviteten som har foregått på de ulike gårdene og ikke brukes som en eksakt vitenskap i denne konteksten. Et siste problem med bruken av knoklene på Grønland er at det tidligere ikke har vært mulig å lagdele knoklene stratigrafisk, slik at det ikke går an å plassere funnene kronologisk, med unntak av Ø17a. Men i dag foregår det utgravninger i Vatnahverfi hvor de klarer å lagdele knoklene stratigrafisk, og da vil vi kunne få en bedre forståelse av endringer i den økonomiske aktiviteten på gården. Det betyr at knokler som har blitt funnet i møddingene tidligere er et resultat av økonomisk aktivitet i løpet av de 500 årene gårdene var bosatte (McGovern 1986:94-95).

Et annet problem i tolkningen av knokkelfunn er at det beinmaterialet arkeologene finner ikke nødvendigvis er det opprinnelige materialet. Forskjellige møddinger kan oppleve ulik grad av nedbrytning av knokler. For eksempel vil knokler som har blitt gnagd på av hunder raskere forsvinne enn knokler som har ligget i fred. Et uheldig utfall av dette kan være ulik tolkning av like møddinger, hvor den eneste reelle forskjellen har vært at bare en av to gårder hadde hunder (Johnson 2004:58).

Høystatusgårdene hadde et betydelig høyere antall rester etter sel og hvalross enn hva de mindre gårdene hadde, men det er verdt å merke seg at alle ruingruppene, selv de som lå lengst unna

kysten og fjorden, hadde rester etter sel og hvalross. Det betyr at sel og hvalross kan forstås som essensielle elementer i det norrøne samfunnet på Grønland med hvert sitt formål. Mens seljakten var en ren subsistensøkonomisk jakt var hvalrossjakten heller en "cash crop"-jakt¹⁴. Selene ble fanget for å føre befolkningen, mens hvalrossene som ble fanget i nord ikke var ment for dette formålet. Hvalrossene ble fanget hovedsakelig for sine verdifulle hjørnetenner. McGovern foreslår at fordelingen av sel og hvalrossrester blant befolkningen må være et resultat av at alle gårdene bidro i begge typene jakt (1981:167, 189-190).

2.5 Hvalrossjakten

Roussell beskriver Norðrseturjakten som en årlig hendelse på sommeren (1936:99-100). De benyttet små lette båter som de lett kunne manøvrere etter hvalrossen og narhvalen (Roussell 1936:99-100). De store Atlanterhavskryssende skipene ville ifølge Roussell ikke kunne brukes i jakten, da de ikke ville kunne styres like effektivt (1936:99-100). De ulike jaktformene vil senere diskuteres, men behovet for større skip kan ikke avskrives. Avstanden de skulle seile for å komme til Diskobukten, samt frakten av hvalrosstenner tilbake til bygdene, kan absolutt ha gjort de større båtene svært nødvendige i forbindelse med jakten.

McGovern antar at det var hovedsakelig menn som seilte ut sammen på jakten, for så å fordele byttet mellom seg etter endt jakt (1981:190). Dette forklarer ifølge McGovern fordelingen av hvalross og isbjørnknokler samt foredlingen av hvalrosstennene (1981:190). Det ligner på dagens organisering av grindadrap¹⁵ på Færøyene, og det forklarer hvorfor det ikke var noen kontant betaling av jegerne, ettersom alle dro hjem med sin del av byttet som lønn (1981:190). Forskjellen på hvalfangsten på Færøyene i forhold til den beskrivelsen av hvalrossjakten som McGovern ser for seg, er, slik jeg ser det, bruken av hvalrosstenner som betaling for arbeidet i jakten. Dette innebærer en handel mellom organisator og jeger, hvor jegeren får betalt av organisatoren etter å ha deltatt i jakten eller i foredlingen av tennene. Hvalfangst på Færøyene gir

¹⁴ Subsistensøkonomisk produksjon brukes i denne avhandlingen som produksjon rettet mot samfunnets direkte overlevelse, som matproduksjon. "Cash crop" produksjon er derimot en produksjon av varer med den hensikt å bli solgt.

¹⁵ Grindhvalfangst på Færøyene.

kjøtt til hele befolkningen på Færøyene uavhengig av hvordan de enkelte bidrar til jakten. Det er ikke en betaling av arbeidere i form av kjøtt, men heller en fordeling av kjøtt til hele det proteinsultne samfunnet. Dette kan slik jeg ser det lettere forklare fordelingen av hvalrosstenner og seler i samtlige utgravde ruingrupper, enn om det skulle fungere som lønn. Da det ville innebære at samtlige av disse gårdene har deltatt i jakten.

En annen teori på organiseringen av jakten, er at fangsten av hvalross ble ledet av godene, som har stått for alt fra båter til fangstutstyr (Gulløv 2005:268). Godene har selv noen ganger blitt med på jakten, og siden stått for salget av hvalrosstennene til utenlandske handelsmenn (Gulløv 2005:268). De største konsentrasjonene av kraniefragmenter fra hvalrossen er nemlig funnet i møddingene til godegårdene, noe som tyder på at det var de som sto for alt fra produksjonen til distribusjonen og salget av hvalrosstennene (Gulløv 2005:268).

For meg virker det her som om Gulløv har satt opp en modell hvor goden styrer all jakten på hvalrossene, samtidig som han får utbyttet og ansvaret for salget av hvalrossproduktene. Bøndene som har hjulpet ham sitter da igjen uten gevinst. Det finnes tross alt ingen tegn på en systematisk utveksling av matvarer mellom gårdene på Grønland (Gulløv 2005:264). Den eneste betalingsformen som blir nevnt her, hvor goden har muligheten til å betale bøndene for arbeidet med jakten, er ved å betale med hvalrossprodukter. Hvalrossproduktene var det som sagt goden som sto for salget av. Spørsmålet blir da om dette er den eneste formen for fordeling av fangst som kan ha foregått? Jeg vil senere legge fram flere alternativer til denne organiseringen av jakten og fordelingen av fangsten for å se hvordan det vil kunne påvirke min forståelse av samfunnsorganiseringen.

3 Historiske kilder

”Om du kommer til en kjøpstad og skal bo der, så ta herberge hos den husbond du hører er den mest forstandige og vennesele, både blant borgere og kongsmenn” (¹⁶Kongespeilet 2000:15).

Det har ikke blitt funnet noen skriftlige dokumenter fra middelalderen på Grønland¹⁷. Men dette skyldes nok heller at det norrøne samfunnet på Grønland gikk bort enn at det var et skriftløst samfunn (Fyllingsnes 1989:17). En bryllupsattest skrevet i 1409 på Grønland av prestene Eindrede Andreassön og Paul Hallwardsön på Garðar, som ber gjester fra Island bevitne at bryllupet hadde foregått etter kirkens bestemmelser, viser at den skriftlige kulturen levde også på det norrøne Grønland (¹⁸GHM III 1845:148-149).

3.1 Sagalitteratur

Fra Island kjenner vi noen sagatekster som tar for seg den norrøne bosetningen på Grønland, som Eirik Raudes saga, Thorfinn Karlsefnes saga, Vinlandssaga og Grønlandersaga. Disse fire sagaene beskriver den første perioden i bosetningen av Grønland, men Vinlandssaga handler hovedsaklig om bosetningen i Nord-Amerika. Eirik Raudes saga og Thorfinn Karlsefnes saga beskriver Eirik Raude sitt liv og historier om hans nærmeste etter landnám på Grønland (¹⁹GHM I 1838:194-494). Det står at Eirik ble født på Jæren i Norge, men reiste senere med sin far til Island da faren ble landsforvist på grunn av mord. På Island giftet Eirik seg med Thjodhilde og de fikk sønnen Leif. Eirik fulgte i sin fars fotspor og ble dømt fredløs på grunn av mord. Han seilte vestover mens han sonet sine tre fredløse år, og der fant han Grønland. Han vendte så

¹⁶ Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger

¹⁷ Bortsett omkring 75 runeinnskrifter, som jeg ikke vil bruke i avhandlingen fordi jeg mener de i denne sammenhengen ikke vil kunne bidra med noen større endring i forståelsen av den sosiale organiseringen av samfunnet utover hva de resterende historiske og arkeologiske kildene allerede gir (Stoklund 1981:139). Det eneste unntaket vil muligens være Kingittorsuaq-steinen, som omtaler tre menn som er på jakt i Kingittorsuaq i Upernavik kommune i april på midten av 1200-tallet (Gulløv 2005:266-267). Det betyr at nordboerne var på jakt i nord i april måned, noe som bekrefter at det omtalte jaktlaget må ha overvintret i nord.

¹⁸ Grönlandske og Grönland vedkommende diplomer

¹⁹ Erik den Rödes Saga eller Fortællinger om Erik den Röde og om Grönlænderne og Thorfinn Karlsefnes Saga.

tilbake til Island for å samle en gruppe skip for å bosette Grønland. Navnet Grønland stammer visstnok fra Eirik sitt forsøk på å overtale folk til å reise med ham til dette nye landet. Sturlungasaga omtaler en stor knarr som ankommer Vestmannøyene og tidligere ble brukt for å reise til Grønland (²⁰GHM II 1838:781).

3.2 *Hauksbók*

Hauksbók antas å ha blitt skrevet av Haukr Erlendsson født rundt 1265 (Stylegard 2002:6). Han var lovmann etter sin far, og skrev ned sin versjon av landnám på Island (Stylegard 2002:6). *Landnáma* er skrifter som beskriver hvordan Island ble bosatt fra rundt 870 e.Kr. og finnes i dag i 5 redaksjoner som alle er fra middelalderen og senere (Stylegard 2002:7). Fra *Hauksbók* er bare litt over en tredjedel bevart, resten av teksten er hentet fra en avskrift fra 1600-tallet (Stylegard 2002:8).

Hauksbók forteller at ”Denne Beretning skrev Præsten Haldor fra Grönland til den grønlandske Præst Arnald, som da var bleven Kong Magnus Hakonsöns Hofpræst, paa den Knar, hvorpaa Biskup Olaf reiste til Grönland” (²¹GHM III 1845:239). Biskop Olaf reiste til Grønland i følge de islandske annaler i 1247 og i 1271 (²²GHM III 1845:11,13). Den sommeren kom det folk fra Norðrsetur, som hadde reist lenger nord enn hva noen andre så langt hadde gjort (²³GHM III 1845:241). Dernest følger en reisebeskrivelse mot nord, hvor de finner flere tegn på tidligere inuit-aktivitet (²⁴GHM III 1845:241). Videre står det at alle viktige bønder på Grønland eide store skip som ble bygget for å reise til nord på jakt (²⁵GHM III 1845:243). Disse skipene fraktet både redskaper og tømmer, og noen ganger reiste storbøndene med selv (²⁶GHM III 1845:243). I

²⁰ Uddrag af Sturlunga-Saga

²¹ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne.

²² Uddrag af Middelalderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie

²³ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne.

²⁴ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne.

²⁵ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne.

²⁶ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne

nord hvor jakten på sel ifølge *Hauksbók* var bedre, laget de også seltjære ved å samle smeltet selfett i skinnposer som de hang opp til tørk i frittstående hus (²⁷GHM III 1845:243). Dette ble så tilberedt etter at det hadde størknet (²⁸GHM III 1845:243). Jegerne i nord bodde i hytter i Greipar og Krogsfjordshede (²⁹GHM III 1845:243). Hit måtte de reise for å kunne jakte og fiske i Norðrsetur (³⁰GHM III 1845:243-245). Krogsfjordshede går langs sørsiden av Eysunes hvor ”Bjørnefælden”³¹ ligger.

3.3 *Flateyjarbók*

Flateyjarbók ble skrevet en gang mellom 1100- og 1200-tallet og inneholder en liste over kirker på Grønland (³²GHM III 1845:246-247). Denne listen inneholder 12 kirker i Østerbygden og 3 kirker i Vesterbygden. I Østerbygden nevnes kirkene i: Herjolfsnes, Vatnsdal i Ketilsfjord, Vig i Ketilsfjord, Vaage i Siglefjord, Höfde i Östfjord, Bispestolen/Domkirken Garðar i Einarsfjord, Hardstenebjerg, Brattahlið i Eiriksford, to kirker under Solarfjeld i Isefjord, Hvalsöfjord og Gardanæs i Midfjordene (³³GHM III 1845:247). I Vesterbygden nevnes kirkene i: Sandnes i Lysefjord, Hop i Agnefjord og Aanevig i Rangefjord (³⁴GHM III 1845:247).

3.4 *Ivar Baardson*

Det gamle Grønlands Beskrivelse er en middelaldertekst som omtaler blant annet topografien og en beskrivelse av kirkene på Grønland. Ivar Baardsons *Det gamle Grønlands Beskrivelser* inneholder mer enn 40 stedsnavn, men korrektheten av teksten er usikker, ettersom den ikke ble

²⁷ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne.

²⁸ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne.

²⁹ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne.

³⁰ Om Grönlændernes Opholdsteder i nordligere Egne.

³¹ Bjørnefælden er en ruin fra Norðrsetur som vil bli beskrevet og diskutert i kap. 7.2.3

³² En gammel fortegnelse over Kirkerne i Grönland.

³³ En gammel fortegnelse over Kirkerne i Grönland.

³⁴ En gammel fortegnelse over Kirkerne i Grönland.

skrevet av Baardson selv (Gulløv 2005:226). Videre er den eneste kjente utgaven en 1600-talls avskrift av en tapt 1500-talls oversettelse til dansk fra norsk (Gulløv 2005:226). Ivar Baardson var en norsk prest som antas å ha reist til Grønland like etter 1343 da han fikk sine reisepapirer fra Bergen (Gulløv 2005:222). Hans beskrivelser av topografien, kirkene og eiendomsretten er fortsatt en av de viktigste historiske kildene til middelalderen på Grønland. Avsnittene som blir tilskrevet Ivar Baardson slutter med en forklaring om at det som nå er skrevet er fortalt dem (forfatterne) av ham. Men skildringene av topografien er så korrekte at det antas at han faktisk må ha vært der selv for å kunne beskrive de så riktig.

De to antatte samtidige verkene *Flateyjarbók* og *Det gamle Grønlands Beskrivelser* har en del fellestrekk i oppramsingen av kirker, fjorder og gårder. Begge beskrivelsene beveger seg fra sør mot nord, og de har en del felles beskrivelser av naturfenomener. Men likevel har de noen ulikheter i navnene på kirkene, og i antall. Der *Flateyjarbók* nevner 12 kirker i Østerbygden og 3 kirker i Vesterbygden forteller *Det gamle Grønlands Beskrivelser* om 11 kirker i Østerbygden og om 1 i Vesterbygden (Gulløv 2005:226). Men likevel er det disse beskrivelsene ruingruppene og fjordene i stor grad har fått navnene sine fra av arkeologene og historikerne (Gulløv 2005:226-227).

Det gamle Grønlands Beskrivelser forteller blant annet at domkirken eier hele Einarsfjord og øyen Rinsey som ligger utenfor Einarsfjord (³⁵Baardson 1930:25-26). Videre fortsetter en beskrivelse av flere øyer som ligger i området, og som også alle tilhører domkirken bortsett fra Thienden som tilhører Hvalsey kirke (³⁶Baardson 1930:26). Hvalsey kirke eier også hele Hvalseyfjord og Rambstedefjord (³⁷Baardson 1930:26-27). Videre fortsetter en inndeling av hele Østerbygden i ulike sogn. Det har blitt funnet flere kirker på Grønland fra middelalderen enn hva Ivar Baardson sine beskrivelser nevner. At presten Ivar Baardson ikke skulle lage en komplett liste over kirkene virker på meg noe rart. Da antar jeg at det er mer sannsynlig at de har forsvunnet i senere reproduksjoner av manuskriptet, eller at han selv valgte å ikke nevne de siste

³⁵ Oversatt av Finnur Jónsson.

³⁶ Oversatt av Finnur Jónsson.

³⁷ Oversatt av Finnur Jónsson.

kirkene. En mulig grunn til dette kan være at han kanskje bare skrev ned de kirkene som fungerte som sognekirker og kanskje med en eller to stormannskirker med egne prester.

3.5 Kongespeilet (*Konungs Skuggsiá*)

Kongespeilet (*Konungs Skuggsiá*) er en tekst skrevet som en samtale mellom en far og en sønn, hvor sønnen søker farens kunnskap om de forskjellige yrkene og deres skikker. Sønnen lærer om kjøpmenn, kongen, hirdmennene og til slutt geistligheten og bøndene. I den første av de tre delene boken er bygget opp av, forteller faren først om kjøpmenn, men går deretter over til å fortelle om naturlære, geografi og astronomiske fenomener. Det er denne delen av boken hvor Grønland blir omtalt. Den eldste fullstendige utgaven av *Kongespeilet* er antatt å være fra 1275 e.Kr., og det antas at originalmanuskriptet ble skrevet en gang på midten av 1200-tallet (Bagge 2000:XI). På 1200-tallet vokste kirken fram som en selvstendig politisk autoritet under borgerkrigene og konfliktene i kjølvannet av rikssamlingen på 1000-tallet og de påfølgende stridighetene rundt tronarvingene (Bagge 2000:XI, Sawyer & Sawyer 2003:117). Biskopene fikk også større kontroll over kirkene og presteskapet i sine bispedømmer (Sawyer & Sawyer 2003:121). Kongen fikk sentralisert styret og en fastere organisering av styringen av de ulike systemene med en sysselmann som representant for kongen (Bagge 2000:XII). Det som kan være interessant å få med seg her er at Grønland ble en del av det norske kongeriket under Håkon Håkonsen i 1261. Og dette kan således være en beskrivelse av og en form for maktlegitimering av hele riket som Håkon Håkonsen bygget opp i løpet av sin regjeringstid.

Etter en kosmologisk gjennomgang ønsker sønnen noe lettere stoff, og faren forteller historier fra blant annet Grønland og hvilke underlige dyr og fenomener en kan møte der. Det første faren forteller om Grønland er en beskrivelse av Grønlandshavet og de forskjellige skapningene en kan møte der, blant annet mytiske sjøtroll og margyger, men også en beskrivelse av de ulike selene og hvalrossen (³⁸Kongespeilet 2000:52-56). Hvalrossen har to store fortenner som sitter fast i hodet, men også en tykk hud man kan lage solide rep av (³⁹Kongespeilet 2000:56). Her kommer

³⁸ Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger.

³⁹ Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger.

det fram at reisen til Grønland er svært farlig, og sønnen lurar på hvorfor en reiser dit. Da forteller faren at det er store rikdommer å hente i de eksotiske varene handelen på Grønland har å tilby: ”bukkeskinn og nauthuder og selhuder og slike rep som vi før talte om, som folk skjærer av de fiskene de kaller rostung, og som heter swardrep, og så tennene på dem (hvalross)” (⁴⁰Kongespeilet 2000:57). Videre forteller faren at selv om ingen kjenner størrelsen på landet, er de sikre på at det må være et fastland og ikke en øy. Dette skyldes alle dyrene (harer, ulv, isbjørn og reinsdyr) som lever på Grønland, som aldri blir funnet på øyer om ingen frakter dem dit (⁴¹Kongespeilet 2000:57). Da sønnen spør hva de lever av der og om de er kristne forteller faren at de er kristne med egne kirker, prester og en biskop (⁴²Kongespeilet 2000:58-59). Og selv om de ikke kan dyrke korn på Grønland så lever de godt av store gårder med gode beiter hvor de har naut og sauer, og så lever de av fangst av reinsdyr, hval, sel og bjørn (⁴³Kongespeilet 2000:59). Videre følger en diskusjon om været, geografien og nordlys på Grønland.

3.6 Grønlands Historiske Mindesmærker

Grønlands Historiske Mindesmærker (GHM) er et tre-bindt verk om Grønlands norrøne historie skrevet mellom 1838 og 1845 gitt ut av Oldskriftselskabet. Den har samlet inn de fleste viktige kjente historiske manuskripter om Grønland. Det første bindet er en samling av det meste av tekster skrevet om det norrøne Grønland fram til 1838 - *Historia Norvegia* - som noe senere ble funnet av P.A. Munch i en privat samling i Skottland. GHM I inneholder islandske annaler og diplomater som handler om Grønland (⁴⁴GHM I 1838:12). GHM II er en samling av sagn og sagaer som handler om Grønland. Der er det både historiske fortellinger og geografiske, økonomiske, politiske og klimatiske beskrivelser som i *Flatayjarbók*, Ivar Baardson sine

⁴⁰ Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger.

⁴¹ Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger.

⁴² Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger.

⁴³ Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger.

⁴⁴ Indledende Undersøgelser angaaende de ældste Skrifter og Beretninger om Islands og Grönlands Historie og deres forskjellige Forfattere.

beretninger om Grønland og tekster fra Adam av Bremen (⁴⁵GHM I 1838:13). GHM III er en beskrivelse av historiske objekter tilknyttet nordboerne på Grønland som har blitt funnet, samt beskrivelser av bygninger og ruiner og stedsnavnene både fra inuittene og nordboerne (⁴⁶GHM I 1838:13).

I likhet med mye av den arkeologiske forskningen fra 1800-tallet og tidlig 1900-tallet betraktet GHM delvis de islandske sagaene som et kart forskerne kunne bruke til å navngi de forskjellige ruingruppene. Nørlund er en av arkeologene hvor dette kommer tydelig fram i hans ønske om å finne de eksakte gårdene og kirkene som blir beskrevet i sagaene. I dag benyttes de skriftlige kildene av mange som et supplement for innsyn i en samtidig forståelse av forfatteren selv og samfunnet han eller hun levde i, fremfor eksakte nedtegnelser over historisk korrekte mennesker, hendelser og steder. Mens andre igjen mener sagaene bygger på faktiske historiske hendelser som har gått fra generasjon til generasjon oralt inntil de til slutt har blitt skrevet ned.

3.7 Bruk av historiske kilder

Som vist har de fleste historiske kildene blitt skrevet ned etter at de faktiske historiske hendelsene har hendt, samtidig som at mange av de manuskriptene vi har i dag er skrevet av i senere tid. Det vil si at om tekstene i utgangspunktet ikke er skrevet av førstehåndsvitner, har de uansett blitt behandlet av skribenter i senere tid. Hvor tekstene stammer fra, altså om de er skrevet på bakgrunn av en oral tradisjon hvor historier blir fortalt videre fra generasjon til generasjon inntil de til slutt blir skrevet ned, eller om de er fiktive historier skrevet med et politisk eller annet formål, er en diskusjon jeg ikke kommer til å ta opp i denne oppgaven. Men jeg synes uansett det er viktig å påpeke at disse skriftene har blitt skrevet i en politisk og sosial samtid som mest sannsynlig har påvirket forfatteren enten bevisst eller ubevisst til å vektlegge enkelte hendelser og utelate andre. Dette er en prosess som har gått igjen hver gang tekstene har blitt avskrevet på nytt. De som har skrevet av tekstene i senere tid kan ha skrevet de av med et

⁴⁵ Indledende Undersøgelser angaaende de ældste Skrifter og Beretninger om Islands og Grönlands Historie og deres forskjellige Forfattere.

⁴⁶ Indledende Undersøgelser angaaende de ældste Skrifter og Beretninger om Islands og Grönlands Historie og deres forskjellige Forfattere.

bevisst mål om å bekjentgjøre enkelte historiske hendelser, eller med det mål å endre historiske hendelser og personer. Mange av tekstene vi har i dag er samlinger av flere ulike manuskripter. Det vil si at man har funnet kanskje fem eller flere forskjellige utgaver av samme tekst, og deretter er det opp til forskeren å velge bort eller fremheve tekster som motsier hverandre.

Dette gjør at det å følge de historiske kildene som historisk korrekte kart over fortiden kan være fristende, men farlig. De tekstene derimot kan gi et bilde av er hvilken samtid tekstene har blitt skrevet i, og man kan stille spørsmål ved hvorfor enkelte hendelser i tekstene er vektlagt slik de har blitt. Et argument som er mye brukt for troverdigheten av noen av de tekstene som omhandler Grønland er den korrekte beskrivelsen av topografien i områdene.

4 Sosial organisering

I dette kapittelet vil jeg beskrive hvordan den sosiale organiseringen av det norrøne samfunnet på Grønland ofte har blitt forstått og hvorfor det har blitt forstått slik. Min hypotese er at organiseringen av jaktlagene som reiste til Norðrsetur for å jakte på hvalross skal kunne fortelle oss noe om hvordan organiseringen av samfunnet har foregått. Derfor beskrives her det arkeologiske materialet som kan fortelle noe om samfunnsstrukturen på Grønland, og hvordan de forskjellige gårdene har organisert seg individuelt. Jeg mener at det er viktig å se på mulighetene for at samfunnsorganiseringen kan ha foregått annerledes enn hvordan den så langt har blitt antatt å ha foregått. Det vil si at jeg vil forsøke å bryte opp teorien om et hierarkisk klasseinndelt storbonde-leilendingsamfunn, og heller studere hvilke andre muligheter som kan leses ut ifra det arkeologiske materialet vi har i dag.

Det norrøne samfunnet på Grønland sin sosiale organisering har som regel blitt forstått som en avart av enten det islandske eller det norske samfunnet i middelalderen. Mangelen på sikre kilder til samfunnsstrukturen på Grønland i middelalderen, og en dertil større historisk kildegruppe fra middelalderens Island og Norge, sammen med et skiftende politisk landskap i Danmark og Norge sine syn på Grønland og viktigheten av et juridisk og kulturelt eierskap av denne øya har vært med på å forme mye av forskningen gjort om middelalderens Grønland (se

bl.a. Fyllingsnes 1990). Derfor kan det være nyttig å studere den sosiale organiseringen i det norrøne samfunnet på Grønland på bakgrunn av hva vi kjenner fra Grønland og hva det arkeologiske materialet faktisk kan fortelle oss om kulturell kontakt og utveksling. Men også med en forståelse av at dette blir skrevet i den sosiale, politiske og akademiske samtiden jeg som student lever i i dag.

4.1 Det arkeologiske materialet

Det arkeologiske materialet brukt i dette kapittelet stammer fra funn fra ruingruppene på Grønland. En ruingruppe forstås i denne sammenhengen som en avgrenset bo/arbeidsenhet med norrøne ruiner. Et eksempel på dette er gården Brattahlið (Ø-29a) som består av 66 bygninger (Roussel 1941:12). Denne gården vil bli behandlet som én ruingruppe på lik linje med Gården Under Sandet (GUS) som bestod av et torvhus med flere påbygde rom. Den tilhørende kjøkkenmøddingen antas for å være en del av ruingruppen den ble funnet i.

Arkeologisk datering gjennom karbon 14-metoden har naturlig nok ikke blitt gjennomført i alle norrøne ruingrupper, men av de som har blitt datert har arkeologene i dag fått et bilde av hvor de første bosetterne slo seg ned (Gulløv 2005:228). Ruingrupper i Østerbygden ved Tunulliarfik har blitt datert til før år 1000 e.Kr, og er så langt de tidligste arkeologiske dateringene av norrøne bosetninger på Grønland (Gulløv 2005:228). De kystnære områdene var de første til å bli bosatt, med et mulig unntak av innlandsområdet Vatnahverfi (Gulløv 2005:228). Neste bosetningsbølge, som antas å ha vært fra ca 1000 – 1050 e.Kr., beveget seg lenger innlands, samt i nord til Ameralla i Vesterbygden (Gulløv 2005:228-229).

Rundt 1000 e.Kr. opprettet nordboerne også en bosetning i L'Anse aux Meadows på nordspissen av Newfoundland (Wallace 2000:209-210). Denne bosetningen ble ifølge Eirik Raudes saga forlatt etter kun 30 år på grunn av konflikter med de innfødte de møtte der (⁴⁷GHM I 1838:229-231). Bosetningen i Newfoundland kan ha vært planlagt som en leverandør av tømmer for bygdene på Grønland, og kan kanskje anses som et planlagt ledd i hele bosetningen av Grønland.

⁴⁷ Erik den Rödes Saga eller Fortællinger om Erik den Röde og om Grönlænderne.

Men det er uvisst hvorvidt de opprettet flere bosetninger i Nord-Amerika, og om de i så fall holdt ut lenger.

De første norrøne bosetterne hadde mest sannsynlig lite eller ingen kontakt med Thule-eskimoene, som på samme tid som nordboerne bosatte seg på Grønland i sør, vandret inn i Canada og Grønland fra Alaska. Dette gjorde at nordboerne sto fritt til å forme bosetningen slik de selv mente den best kunne formes (Vésteinsson et al. 2002:101).

4.2 Byggestilen

Et trekk en kan se på Gården Under Sandet (GUS) som også går igjen i en del andre ruingrupper på Grønland er at utviklingen går fra et sentralisert rom hvor det meste av innendørsaktivitetene foregår, til at ruingruppen får flere mindre spesialiserte rom eller hus (Gulløv 2005:243). GUS bestod tilslutt av 10 forskjellige rom, hvorav 5 eller 6 av dem var boliger (Gulløv 2005:243). Den samme utviklingen skjer i Skandinavia, noe som har blitt tolket dit hen at Grønland har utviklet seg til å bli et klasseinndelt samfunn med større sosiale skiller mellom beboerne (Hingley 1990:125, Samson 1990:10). Det kan også tenkes at denne oppdelingen av husene følger den skandinaviske modellen slik kirkene utviklet seg til å følge skandinavisk byggestil. En kan da stille spørsmål om dette er et uttrykk for at det ikke nødvendigvis bare er kirken som utvikler seg etter Europa, men at bøndene ønsket bevisst å følge og vise tilhørighet til en europeisk eller islandsk byggestil? Dette er det vanskelig å svare på med det materialet vi har så langt, men om man kan forstå kirken sin rolle og utvikling i det norrøne samfunnet på Grønland kan man kanskje lettere forstå utviklingen til husene. Kirkenes utvikling vil jeg diskutere videre i kapittel 5.

Her følger en beskrivelse av noen forskjellige ruingrupper i både Østerbygden og i Vesterbygden. De ruingruppene jeg har valgt ut er ruingrupper jeg skal bruke senere i oppgaven, og som viser eksempler på de forskjellige gårdstypene man kunne finne i bygdene og plasseringene deres.

4.3 Østerbygden og Mellombygden

I Østerbygden og Mellombygden er det totalt registrert rundt 500 ruingrupper (Gulløv 2005:224). Østerbygden og Mellombygden har blitt delt i to av arkeologene, denne inndelingen er gjort for enkelthets skyld og for å kunne dele opp steder ut ifra hvor nært de ligger og tilhørighet. Østerbygden strekker seg fra Kapp Farvel i sør til Tissaluup Ilua i Paamiut kommune i nord (Gulløv 2005:224). Mellombygden består av fjordene Qoornoq, Ikka, Arsuk og Tissaluup Ilua i Paamiut kommune (Gulløv 2005:224). Den viktigste fjorden i den norrøne bosetningen var Tunulliarfik i Østerbygd. Bosetninger fra norrøn tid kan finnes langsmed denne, og de øker i antall jo lenger inn i landet en reiser (Nørlund 1934:7). Ved denne fjorden ligger det et pass som fører inn til Garðar, som antas å ha vært bispesetet i den norrøne bosetningen (Nørlund 1934:7). Lengst inne i fjorden er den frodigste delen (Nørlund 1934:8). På østsiden av fjorden er de fleste gårdene forholdsvis små, mens de på vestsiden er blant de største på Grønland (Nørlund 1934:8). De store ruingruppene på vestsiden ligger på den delen av fjorden med de største beiteområdene. Østsiden derimot har lite beiteområder, men med desto bedre havner ettersom de ligger beskyttet til fra vind og sjø (Nørlund 1934:8). Landet som ligger mellom Eiriksfjord og Isafjord er blant det frodigste området og det beste beitet i hele det norrøne bosetningsområdet på Grønland (Nørlund 1934:8).

4.3.1 Brattahlið (Ø-29a)

Brattahlið er en over én kilometer lang slette, og ruingruppen som lå der er ofte blir regnet som Eirik Raude sin gård. I følge sagaen om Eirik Raude var det her den første kirken på Grønland ble bygget, etter at hans sønn Leif Eiriksson hadde vært i Norge på besøk hos den norske kongen Olav Tryggvason og kom tilbake som en kristen. Ifølge den samme sagaen bygget de kirken et stykke unna gården, men som utgravninger har vist, ligger den antatt eldste kirken tett opptil en antatt samtidig gårdsbygning (Gulløv 2004:237). I Brattahlið, som ved flere steder på Grønland, har havet steget med opp til tre meter inn på fastlandet, noe som gjør at det er umulig å finne igjen de bygningene og båtene som ville ha ligget helt nede ved vannet (Mikkelsen et al. 2008).

4.3.2 Garðar

Garðar var det norrøne navnet på bispesetet på Grønland. Den hadde et fjøs/lagerhus som var enormt, med plass til opp rundt 100 kyr. Funn fra kirkegården til domkirken og inne i kirken består av blant annet 20-30 hvalrosskranier og 4-5 narhvalkranier, alle kraniene manglet tenner (Roesdahl 1995:16). På Garðar fant arkeologer også en bispestav, hvor hodet på staven er utskåret av hvalrossstann (Roesdahl 1995:17).

4.3.3 Ø-149 (Narsarsuaq)

Denne ruingruppen som bestod av 26 bygninger lå lengst sør i Østerbygden i Uunartoq fjord, og ble gravd ut av Vebæk i 1945-46 og 1948. Ruingruppen antas å ha vært et nonnekloster, med en egen kirke og tilhørende kirkegård, og har blitt datert til rundt 1000 e.Kr. (Albrethsen 2000:101-102). Langhuset som ligger sentralt i ruingruppen er bygget av store steinblokker, noe som kan gi antydninger på velstanden og makten til klosteret (McGovern 1986:101).

4.3.4 Ø-71 Nord og Sør (Vatnahverfi)

Ø-71 Nord og Sør er en ruingruppe bestående av to deler som ligger på hver sin side av en bekk som renner ned dalen mellom dagens Søndre Igaliku og Eqaq (McGovern 1986:101). Ruingruppen ble gravd ut av Vebæk i 1949-1950 (McGovern 1986:101). Denne ruingruppen lå sentralt plassert i det godt befolkete innlandet i Vatnahverfiområdet (McGovern 1986:101). Her ble det største knokkelfunnet før Inuit-Nordbo prosjektet funnet. Området er svært fruktbart og spiller på flere ulike næringsveier, og ruingruppen kan tolkes som en typisk høystatusgård (McGovern 1986:101-102).

4.3.5 Ø-17a (Narssaq)

Ø-17a ble gravd ut av Vebæk i 1954, 1958 og 1962. Dette er en ruingruppe fra den første bosetningen 1000-tallet, og her har arkeologene klart å skille ut nok knokler fra senere inuit-bosetninger til å få et bilde av næringsveiene i Narssaq-området på 1000-tallet (McGovern 1986:102).

4.3.6 M15 og M21

M15 og M21 er begge ruingrupper fra Mellombygden, som er et moderne begrep på den nordre delen av Østerbygden. Vebæk gravde ut disse i 1954, og selv om dette området må ha vært svært ugjestmildt og fattig på ressurser, tegner de få knokkelfunnene et bilde av permanente gårdsbruk (McGovern 1986:104).

4.4 Vesterbygden

Vesterbygden lå ca 650 km nord for Østerbygden. I Vesterbygden er det registret rundt 95 ruingrupper (Gulløv 2005:224). De ligger i Amerilak og Ameralla fjord, og i fjordene i Nuuk kommune (Gulløv 2005:224). Vesterbygden antas å ha vært det naturlige utgangspunktet for jakt i Norðrsetur. Klimaet i Vesterbygden er betraktelig kaldere enn i Østerbygden, men til gjengjeld er tilgangen på vilt mye større, og store ruingrupper som V-51 tyder på velstand i denne bygden også. Ettersom opprettelsen av Vesterbygden faller omtrent samtidig med opprettelsen av Østerbygden er det naturlig å tenke seg at planen bak denne bosetningen var å lettere få tilgang til arktiske naturressurser som hvalross og isbjørn.

4.4.1 V-51 (Kilaursafik [Sandnes])

Funn fra V-51 har blitt datert til rundt år 1000, som stemmer overens med den første norrøne bosettelsen av Grønland (Roussell 1936:14, Gulløv 2005:228). Dessverre har Sandnes mistet store deler av kirkegården og mest sannsynlig et lagerhus, som ville ha stått nær vannet, men som siden har blitt vasket bort (Roussell 1936:14-15). I størrelse var den omtrent som Ø-149 og Ø-71, og de store frodige innmarkene som tilhørte den minnet mer om Østerbygden enn noen andre innmarker i Ameralla området (McGovern 1986:104-105). Knokkelfunn fra V-51 viser et forhold mellom kyr og geiter på 1:1 på 1000-tallet, mens det på 1300-tallet var 1:1,15 (Vésteinsson et al. 2002:9). V-51 opprettholdt altså den store mengden antatte kyr gjennom hele bosetningen, til forskjell fra V-48.

4.4.2 V-48 (Niaqussat)

V-48 var en forholdsvis liten ruingruppe i Vesterbygden. Den er en av de få ruingruppene hvor det så langt har vært mulig å lagdele møddingen stratigrafisk, noe som har gitt et innblikk i hvordan den økonomiske produksjonen har utviklet seg gjennom bosetningsperioden. På 1000-tallet er forholdet mellom funn av kuknokler og geiteknokler 1:2,3, mens det på 1300-tallet viser et forhold mellom kyr og geiter på 1:8 (Vésteinsson et al. 2002:9). Hvorvidt dette var en endring som gjenspeiler den generelle trenden blant små gårder eller om det bare var på denne gården vet man så langt svært lite om.

4.4.3 V-52a (Umiviarssuk)

Denne ruingruppen ligger i nærheten av V-51, og den har også vært en forholdsvis stor og rik gård, men de tilhørende markene er mindre i størrelse og fruktbarhet (McGovern 1986:105).

4.4.4 V-35

V-35 er en ruingruppe som ligger et stykke innlands fra V-51 i nærheten av en innsjø. Den er mindre enn mange av ruingruppene nevnt så langt, men den hadde svært god beliggenhet i forhold til reinsdyr- og fuglejakt, og den lå ved en innsjø med gode fiskemuligheter (McGovern 1986:105).

4.4.5 Gården under Sandet (GUS)

Gården under Sandet ble gravd ut mellom 1991 og 1996, og denne utgravningen muliggjorde det for arkeologene å se utviklingen som en gård gikk gjennom fra landnám til avfolkning (Albrethsen 2000:104, 107-108). Den bestod av et torvhus som lå i indre del av Vesterbygden, og området har vært i bruk fra den første bosetningen på 1000-tallet og frem til siste halvdel av 1300-tallet (Gulløv 2004:238-239). Etter hvert som gården vokste, ble flere rom bygget på huset slik at det utviklet seg til å bli av formen sentralisert gård (Albrethsen 2000:104-105).

4.4.6 Fig 2: Sammenligning av gulvplass mellom ulike fjøs og estimert antall kyr i Vesterbygden

Site	Type	Lagringsplass, (m3)	est. kyr
Ø-47 Garðar	BS	52.2 m2	150-175
V-7 Anavik	SKGK	3823	20-30?
V-51 Sandnes	SKGK	?	20-30
V-54 Nipaitsoq	IG	?	5-10
V-35	IG	24	?
V-52a Umiviarssuk	IG	33	12-15
V-53c	IG	?	10-13
V-53d	IG	30	5-10
V-63	IG	35	?
V-48 Niaqussat	LKG	25?	?2-4?
V-8	LKG	?	2-4
V-16	LKG	?	4-5

Forklaring på forkortelsene: BS: Bispesetet; SKGK: stor kystgård med kirke; IG; innlandsgård; LKG: liten kystgård (McGovern 1980:261).

Spørsmålsteget i denne tabellen betyr at de hadde problemer med å fastslå et klart antall. Men det denne tabellen viser veldig godt er forskjellen i størrelse på lagringsplassen/fjøs mellom IG og LKG på den ene siden, og SKGK og BS på den andre siden. Det er tydelig at de gårdene som hadde kirke på tomten hadde en helt annen økonomisk posisjon i samfunnet. Den enorme lagringsplassen til V-7 gir et underlig bilde av plassbruken til de forskjellige ruingruppene. Men denne tabellen viser da også noen av problemene slike beregninger kan gi i en analyse. Som tidligere nevnt er det svært vanskelig å kunne si noe sikkert om hvor mange dyr som har levd på en gård samtidig, avhengig av hvilken tellemåte man benytter seg av vil det uansett eksistere en viss feilmargin. Videre virker det som nevnt veldig underlig at V-7 skulle ha en innendørs lagringsplass/fjøs på 3823 m3. Dette betyr naturlig nok at en må være like usikker på alle de andre tallene som står oppført i denne tabellen. Likevel valgte jeg å benytte meg av den, ettersom det eneste jeg ville ha ut av den var å kunne se en relativ forskjell mellom BS/LSGK og IG/LKG.

Det nøyaktige antallet som står oppført i tabellen blir da ikke like viktig som det generelle bildet tabellen gir om den relative forskjellen.

4.4.7 Bosetningsmønsteret

Bosetningsmønsteret på Grønland ser ut til å basere seg på at de første og mektigste bosetterne hadde førstevalget med hensyn til hvor de ønsket å bygge gårdene sine. Deretter har de delt ut den dårligere og mindre tilgjengelige jorden til senere bosettere og småbønder, som i bytte mot jord kan ha bidratt med arbeidskraft, overskudd fra produksjonen sin og politisk støtte (McGovern 1981:160, Vésteinsson et al 2002:125-129). Denne bosetningsformen, sammen med det at de marginaliserte områdene tidlig ble bosatt, kan også tyde på at de tidlig hadde et avhengighetssystem mellom små utposter og større gårdsbruk (Vésteinsson et al. 2002:128). De spredte bosetningene kan også tolkes dit hen at mens gårdene sto for hovednæringen var de avhengige av å bruke den utemmede villmarken rundt gårdene, slik man kjenner fra bosetningen på Island (Vésteinsson 1998:10).

Nordboerne kom til Grønland med en kulturell kunnskap og et levesett som tilsvarte det slektsorienterte og hierarkisk inndelte samfunnet de kom fra på Island (Gulløv 2005:258). De jordeierne som eide mest jord var de sterkeste i samfunnet, mens slaven uten eiendom var de svakeste. Det er naturlig å anta at det på Grønland var et lignende system hvor de mindre gårdene arbeidet for de større. Betalinger ble gjort i naturalia eller i form av arbeid. Pakkhusene til de største gårdene er der det har blitt funnet flest hvalrosstenner (Gulløv 2005:258). Dette kan tolkes som et tegn på at hvalrosstennene kan ha vært et betalingsmiddel småbøndene brukte til storbøndene (Gulløv 2005:258). Deretter kunne storbøndene styre handelen med de tilreisende handelsmennene og selge hvalrosstennene til dem (Gulløv 2005:258). At hvalrosstennene har blitt brukt som et betalingsmiddel eller som en lokal verdimåler på Grønland er ikke usannsynlig, særlig med tanke på at de ble brukt som betaling fra Grønland til pavesetet i Roma i 1327.

Størrelsen på ruingruppene samt deres beliggenhet kan leses som at de beskriver beboerne sin sosiale og økonomiske status (McGovern 1994:137, McGovern 2000:333-334). Den sosiale inndelingen i den hierarkiske samfunnsstrukturen kan altså leses ut ifra den geografiske

plasseringen og utformingen av ruingruppene. Sandnes og Brattahlið er to eksempler på disse tidlige godegårdene. De er blant de største ruingruppene, både i areal og buskap, samtidig som de ligger ved frodige jordområder for beite for dyrene deres. Avstanden til kysten og knutepunktene i de fremtidige bygdene og den videre bosetningen kan også tenkes å ha vært med på å bestemme plasseringen av gårdene. Denne sosiale inndelingen vil kanskje også kunne påvises ved en oppdeling av de ulike økonomiske enhetene og deres selvstendige levedyktighet, men det vil kreve flere utgravninger i fremtiden som kan vise til de enkelte gårdene sin produksjon og utviklingen i produksjonen deres.

Et annet trekk ved høystatusgårdene er de spredte gårder. Samtlige gårder med kirker er spredte, mens de andre er sentraliserte (Gulløv 2005:242). Sentraliserte og spredte gårder er uttrykk som stammer fra Aage Roussell sine utgravninger. Han kalte gårder med separerte hus for spredte, mens han kalte gårder hvor husene var koblet i hverandre for sentraliserte, og sa at forskjellen på de to gårdene var kronologisk etterfølgelse (Roussell 1941:241-242). Altså at den spredte gården var den byggestilen de første bosetterne hadde med seg fra Island og Norge, mens den sentraliserte gården var en modernisering av formen som kom som et svar på klimatiske og geografiske utfordringer de møtte på Grønland. Karbon 14 dateringer har vist at begge gårdstypene var bebodde på samme tid, og det virker derfor mer sannsynlig at de gjenspeiler sosiale forskjeller i samfunnet (Gulløv 2005:242). Tilhørende haller og større pakkehus vil også kunne anses som statusbærende for gårdene (Gulløv 2005:242). Det er kun de største gårdene som kan ha hatt overskudd til og behov for å ha disse ekstrabyggene. De rikeste gårdene hadde også tilhørende lagringshus bygget av stein. Det kan tenkes at de pakkehusene som tilhører Ø-4 (som er en liten gård), egentlig kan ha tilhørt en storbondegård og at de tilhørte den storbonden Ø-4 kan ha vært leilending til (pers. komm. Keller). Ettersom det som kjent ikke har blitt funnet noen tegn til et monetært system på Grønland, må handelen naturlig nok ha foregått gjennom utveksling av varer. Og ved å lagre disse varene i steinhus sikret de at varene holdt seg tørre over lengre perioder. De ble gjerne plassert langsmed kysten for å korte ned avstanden for tilreisende handelsskip (Gulløv 2005:243).

Den store forskjellen i størrelsen på fjøs og skemma argumenterer McGovern for at kan vise til et redistribusjonssystem mellom de store og de små gårdene (McGovern 1980:263). Skemma var

loft, eller to etasjes bygninger med ett rom i hver etasje hvor det nederste rommet ble brukt til oppbevaring av mat, mens det øverste også kunne brukes til å sove i ved siden av oppbevaring. Han mener det er usannsynlig at en gård med 2-5 kyr kan overleve selvstendig uten å kunne leie en okse med jevne mellomrom (McGovern 1980:263).

Den politiske makten lå ifølge Nørlund hos de ulike godene for hver av fjordene (1967:23). På Grønland hadde de mest sannsynlig ting og allting slik man kjenner fra Island, hvor godene representerte de bøndene som var tilknyttet dem (Nørlund 1967:22-23). Fra de første århundrene er det ikke mulig å finne noen nedtegnelser om en bestemt leder ved disse tingene (Nørlund 1967:22). Kirken levnes lite makt av Nørlund, som forteller at selv om biskopene fungerte som en forlengelse av den norske kongemakten, kan de ikke ha hatt mye autoritet i landet, med tanke på deres hyppige fravær (1967:23).

De større gårdene kunne tilby jord til bosetterne mot politisk støtte. Samtidig ønsket kanskje de større gårdene å få flere smågårder med ulikt næringsgrunnlag under seg, slik at de kunne ha flere bein å stå på i møte med eventuelle kriser (Keller 1990:132). I Østerbygden er bosetningene konsentrert i to hovedgrupper, bosetningene i de indre delene av fjordene og bosetningene midt i fjordene (Keller 1990:131-132). Disse bosetningene har to forskjellige ressursgrunnlag, men begge bosetningene har i økende grad vært avhengige av produksjonen den andre gruppen sto for etter hvert som befolkningen vokste (Keller 1990:132). McGovern påpeker at de mindre gårdene ikke har hatt mulighet til å kunne overleve på egen produksjon om de kun har hatt to-fem kyr i fjøset sitt (1980:263). Begge disse teoriene peker mot et avhengighetssystem mellom bosetningene innerst i fjordene og bosetningene midt i fjordene, men også mellom store gårder og små gårder.

4.5 To ulike gårdsstrategier

Den tetteste bebyggelsen i Østerbygden er innerst i Eiriksfjord ved (1) *Brattahlið* (Qoordlortup området) hvor ruingruppene ligger mindre enn en kilometer fra hverandre, mens det rundt bispesetet på (2) *Garðar* er et stort område uten bebyggelse (Keller 1990:131, Vésteinsson et al. 2002:12).

(1) Ruingruppene som ligger rundt *Brattahlið* er alle fullstendige gårder med rom for både mennesker og husdyr. Qoordlortup-området ble utbygget med både sætere og gårder så sent som frem til bortgangen av Østerbygden på midten av 1400-tallet (Albrethsen & Keller 1986). Det er tydelig at storbonden på *Brattahlið* hadde en strategi for utnyttelse av ressursene i området gjennom å bosette mange bønder på like store områder. "Skallagrim-modellen" har blitt tolket slik at storbonden på *Brattahlið* delte ut landområder til nyankomne bønder som trengte jord, mot at de samarbeidet med ham i ressursutnyttelse. Slik kunne han skaffe seg tilgang til og utnyttelse av langt flere ressurser, ettersom småbøndene eller leilendingene sto for produksjon av ressurser i det området de bodde enten det var fisk, reinsdyrsjakt eller husdyrhold. Denne samarbeidsproduksjonen ser ut til å ha beveget seg over til en masseutnyttelse av området ettersom mange bønder bosatte seg på dette området med samme utgangspunkt i størrelse på gård og fjøs.

(2) Biskopen på *Garðar* derimot baserte seg mer mot full kontroll over et stort område som skulle kunne holde 100-150 kyr, ved å huse alle bøndene selv på *Garðar* (Keller 1990:134-135, Vésteinsson et al. 2002:12).

Hvordan forholdet var mellom storbonden og leilendingene eller småbøndene vet man ikke i dag. Men det mest sannsynlige er at de enten kan ha vært utposter som har blitt styrt fra gården til storbonden, eller at småbøndenes jorderområder har fungert som selvdrevne gårder som har blitt leid ut av storbonden (Vésteinsson et al. 2002:18).

Uansett hvilken strategi de første bosetterne valgte for hvordan området de tok skulle utnyttes, er det tydelig at de uansett knyttet til seg mange menn for å kunne bruke området i sin helhet. Dette oppnådde de ved enten å leie ut jorda til delvis selvstendige bønder eller gi alle arbeiderne husly på sin egen gård mot at de arbeidet på jorden for storbonden. Om man skal regne rikdommen i kyr, er det tydelig at *Garðar* var uovertruffen i middelalderen på Grønland. Det kan tenkes at dette også er to ulike tilnærmingsformer til å bygge opp en maktbase, der *Brattahlið* bygget sin politiske makt på å ha mange avhengige bønder knyttet til seg i leilendinggårder, har *Garðar* hatt en økonomisk strategi hvor den politiske makten bygges på en base av økonomisk styrke. Begge

disse teoriene bygger på en teori om en konstant higen etter politisk vekst. Det kan derfor være farlig å basere seg på en av disse teoriene alene, men de kan antyde at den sosiale organiseringen og hele samfunnsstrukturen på Grønland i middelalderen slettes ikke tok en ensartet form. Det kan heller tenkes at samfunnsstrukturen deres var basert på flere forskjellige tilnærmingsmåter til både "cash crop" og subsistensproduksjon.

5 Kirken og den norske kongens nærvær på Grønland

Som tidligere nevnt i kapittel 1.2 fikk Grønland sin første biskop rundt 1125 og ble en del av erkebispedømmet på Nidaros. I 1261/62 ble Grønland en del av det norske kongeriket. Disse to hendelsene peker tilsynelatende mot en sterkere offisiell tilknytning til Norge, den norske kirken og kongen. I dette kapittelet vil jeg diskutere hvorvidt tilknytningen til det norske kongeriket og den norske kirken var med på å endre den sosiale organiseringen på Grønland, eller om den norske kongen og kirken aldri fikk den kontrollen over Grønland tilknytningen tilsa. For å se hvilken rolle den norske kongen og kirken hadde på Grønland, vil jeg se på utviklingen til kirkebygningene. Betyr endringen i arkitektur en tilnærming og tilknytning til den norske kirken, eller representerer den kun godenes økte økonomiske, politiske og sosiale posisjon?

De første kirkene som ble bygget på Grønland var mest sannsynlig privateide kirker bygget på egen jord av godene i det norrøne samfunnet. Dette var et fellestrekk i den tidlige nordiske kristne tradisjonen man kan finne igjen i både Norge, Island og store deler av Europa (Keller 1989:212, Krogh 1982:136-137). I følge Eirik Raudes saga ble den første kirken bygget av Leiv Eiriksson, men stedsbeskrivelsene stemmer dårlig overens med de arkeologiske utgravningene gjort av det som først ble antatt å være kirken fra denne sagaen (⁴⁸GHM I 1838, Gulløv 2005:237). Kirken kjent som "Thjodhilds kirke" (Brattahlið 1) har blitt datert til tiden rundt landnám gjennom typologisering av de kurvede veggene og gjennom radiokarbondatering av skjelettene fra kirkegården som lå rundt kirken (Krogh 1965:10, Arneborg et al. 1999). Den

⁴⁸ Erik den Rödes Saga eller Fortællinger om Erik den Röde og om Grönlænderne

ligger plassert nær ruin 60, som forteller om den nære tilknytningen mellom kirke og gård (Krogh 1982:36-37, Keller 1989:214).

På 1000-tallet ble den gregorianske kirkereformen gjennomført i Europa, med det formål å fjerne makten de sekulære lederne hadde over kirken (Gjerland & Keller IN PRESS). Gjennom opprettelsen av erkebispesetet på Nidaros i 1152-53, ble denne reformen gjennomført i Norge (Gjerland & Keller IN PRESS). Erkebispedømmet på Nidaros bestod av Norge, Island, Grønland, Færøyene, Orkney og Man (Gjerlund & Keller IN PRESS). Kongen og høvdingene i Norge mistet da sine privateide kirker. Men denne reformen nådde ikke godene på Island og Grønland på grunn av konflikten mellom Kong Sverre (1177-1202) og kirken (Smedberg 1973:143-144, Gjerland & Keller IN PRESS). Grønland og Island ble en del av det norske kongeriket i 1262-64, men Island ble fortsatt ikke berørt av den gregorianske kirkereformen (Gjerland & Keller IN PRESS).

Den første biskopen på Grønland var Arnald som ble ordinert på Lund i 1124/1125, og bispesetet ble plassert på Garðar i Østerbygden (Keller 1990:126, Seaver 1996:33, 64-65). Det finnes ingen beviser på at Arnald faktisk reiste til Grønland, det eneste som blir nevnt om ham er at han er på Island i 1124/1125, og at han i 1152 blir den første biskopen av Hamar (⁴⁹GHM III 1845:7). Dette skjer to år etter at Jon Knud blir den nye biskopen av Grønland i 1150 (⁵⁰GHM III 1845:7). Ifølge det samme manuskriptet er det først i 1210/1212 at det for første gang står at en biskop (Helge) faktisk gikk i land på Grønland (⁵¹GHM III 1845:7).

5.1 Kirkebygninger i Norge, Island og Grønland

På Grønland har det blitt registrert 17 kirker i Østerbygden og 2/3 i Vesterbygden (Arneborg 2000:313). De bærer preg fra både islandsk og norsk kirkearkitektur. De norske og islandske kirkene var forskjellige, og bygger på ulike bygningstradisjoner. På Island ble de bygget på

⁴⁹ Uddrag af Middealderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

⁵⁰ Uddrag af Middealderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

⁵¹ Uddrag af Middealderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

modell av langhusene fra vikingtiden, de hadde tre rader med staver som gikk gjennom bygningen, og veggene var av torv eller en blanding av stein og torv, og på innsiden var veggene mest sannsynlig pannelert med tre (Gjerland & Keller IN PRESS). På Island finnes det ingen kjente steinkirker fra middelalderen (Gjerlund & Keller IN PRESS).

I Norge ble kirkene hovedsakelig bygget av tre og stein. De første var hjørnepostkonstruksjoner, hvor kirken ble bygget opp rundt vertikale staver som ble gravd ned i stolpehull (Gjerlund & Keller IN PRESS, www.stavkirke.org). Videre finnes det rundt 150 steinkirker fra middelalderen som fortsatt står i dag (Gjerlund & Keller IN PRESS).

På Grønland finnes det både kirker bygget av stein og av torv. Hvalsey kirke i Qaqortuqulooq ble bygget rett etter 1300, og blir sammenlignet med de norske steinkirkene fra middelalderen (Roussel 1941, Krogh 1982). De mindre kirkene har blitt bygget av torv og av torv- og steinblandinger, som Thjodhilds kirke på Qassiarsuk, og minner mer om de islandske kirkene (Krogh 1982:27-52).

En landskapsanalyse utført av Gjerlund og Keller (IN PRESS), hvor de har sammenlignet plasseringen av norske, islandske og grønlandske kirker, viser igjen at Grønland henter karakteristikk fra både Island og Norge. I analysen ble de norske kirkene plassert i to faser. I Fase 1 lå de plassert nær vannet, veien, eller bostedet, mens i fase 2 lå de ved vannet. De islandske kirkene lå plassert nærmest gårdsbygningene og bostedene lik de norske fase 1 kirkene. På Grønland lå kirkene nær bostedene, gårdsbygningene og vannet.

Plasseringen til de islandske kirkene antas å henvise til et privateid kirkesystem, hvor kirkene ble plassert i tilknytning til et bosted eller en gård (Gjerlund & Keller IN PRESS). Plasseringen til fase 1 kirkene i Norge antas å ha samme forklaring, mens fase 2 kirkene representerer de senere kirkene, som ble bygget da kirkens makt vokste utover i middelalderen og behovet for lettere og sikrere kommunikasjon vokste (Gjerlund & Keller IN PRESS). Disse kirkene ble derfor plassert langs transportlinjene i samfunnet nær vannet og lenger unna gårdene og bostedene (Gjerlund & Keller IN PRESS).

Det ser derfor ut til at mens den islandske kirken holdt fast ved sine egne kirketradisjoner, og de privateide kirkene ble plassert nær bosteder og gårdsbruk, lente kirken på Grønland seg nærmere den norske kirken i både byggestil og i plassering. Tolkningene av det arkeologiske materialet har variert. McGovern mente at de nye kirkene ble bygget av biskopene som kom til Grønland, og at de organiserte og ledet arbeidet med å bygge dem etter en norsk modell (McGovern 1980:7). Men der den tidligere gjengse oppfatningen var at Grønland skulle betraktes som et høymiddelaldersamfunn på lik linje med resten av Europa, foreslår Keller at Grønland aldri beveger seg videre fra et lavmiddelaldersamfunn og derfor må tolkes deretter (Keller 1990:129). Det innebærer blant annet at de store steinkirkene på Grønland ikke lenger utelukkende kan sees på som et bevis på at Grønland følger resten av Europa hvor kirken løsrev seg fra privat eie, men at disse store steinkirkene like gjerne kan være et bevis på at godene med de privateide kirkene sin makt økte, og at de bygget ut kirkene sine deretter (Keller 1990:129).

5.2 Biskopene på Grønland og den norske kongens innflytelse

Mens den islandske bisperekken bestod av islandskfødte biskoper frem til 1238, var samtlige av biskopene på Grønland norske. De ble vigslet av erkebiskopen på Nidaros. Videre er det slående at det tar lang tid fra en biskop på Grønland dør, før den neste biskopen seiler over Atlanteren for å ta over plassen. Eksempler på dette kan en se i GHM III. Helge som var biskop på Grønland dør i 1230 (⁵²GHM III 1845:10). I 1234 blir Nicolaus viet til ny biskop over Grønland, men han reiser dit først i 1239 (⁵³GHM III 1845:10.). Biskop Nicolaus dør i 1240/1242 (⁵⁴GHM III 1845:10.). I 1246 blir Olav viet til ny biskop over Grønlanderne (⁵⁵GHM III 1845:10). Fra biskop Olav dør i 1280/81 tar det 7/8 år før Tord blir viet som ny biskop på Grønland (⁵⁶GHM III 1845:12).

⁵² Uddrag af Middealderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

⁵³ Uddrag af Middealderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

⁵⁴ Uddrag af Middealderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

⁵⁵ Uddrag af Middealderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

⁵⁶ Uddrag af Middealderens islandske Annaler, vedkommende Grönlands Historie.

Årsaken til at grønlandsbiskopene ventet med å reise over kan tenkes å være både den farlige reisen over Nord-Atlanteren, og at biskopene ikke følte det som noen utmerkelse å bli sendt til den ytterste periferien av den kjente verden. Spørsmålet blir da hvilken posisjon biskopen hadde i samfunnet på Grønland. Dersom han som kirkens representant eller som selvstendig person ble en stor gårdseier når han flyttet inn på bispesetet i Garðar, ville han ha hatt muligheten til å tjene seg rik på handel. Men det kan hende biskopene ikke så det som et godt nok liv å være en rik biskop på Grønland.

Den norske kongen sin kontroll over Grønland må regnes for å ha vært svært begrenset i følge Seaver (1996:72). Med tanke på at biskopene så ut til å foretrekke å oppholde seg andre steder enn på Grønland, i tillegg til den geografiske avstanden, virker det ikke som om kongen fikk noe større makt over Grønland etter 1262-64. Men mens biskopene fortsatte sine fravær, og de lange pausene før de reiste til Garðar, fortsetter byggingen av de store steinkirkene frem til Hvalsey kirke ca 1300 (Seaver 1996:72). Baardson nevner to gårder på Grønland som skulle ligge under den norske kongen, den ene var Thjodhildestad i Rambstadefjord og den andre het Foss og lå mellom Einarsfjord og Rafnsfjord (⁵⁷Baardson 1930:27, 24). Ifølge Baardson sine beskrivelser var begge disse gårdene store og Foss hadde også rike fiskemuligheter og en staselig kirke (⁵⁸Baardson 1930:24, 27). Hans beskrivelser nevner også at den norske kongens lagmann⁵⁹ bodde på Brattahlið (⁶⁰Baardson 1930:28). Gulløv foreslår at den norske kongen sin makt på Grønland hovedsakelig lå i å kunne kontrollere handelen som foregikk i Nord-Atlanteren, ettersom de fleste handelsskipene hadde anløp i norske havner (Gulløv 2005:257).

Det betyr at det den norske kongen mest sannsynlig har hatt av konkret makt på Grønland har vært gjennom kontroll av handelen som gikk mellom Grønland og Norge. De to gårdene kongen eide på Grønland kan i så måte tenkes å ha fungert som oppsynsmenn, som passet på at kongen hadde representanter på begge sider av handelslinjene i Nord-Atlanteren. Det betyr slik jeg ser

⁵⁷ Oversatt av Finnur Jónsson.

⁵⁸ Oversatt av Finnur Jónsson.

⁵⁹ Laugmaðr

⁶⁰ Oversatt av Finnur Jónsson.

det at den norske kongen mest sannsynlig hadde en viss kontroll på Grønland gjennom sine representanter, og at han da kanskje kunne kontrollere handelen som foregikk mellom Grønland og Norge.

5.3 Keltiske trekk ved kirkene på Grønland

De tidligste kirkene på Grønland hadde som nevnt sirkulære kirkegårder, ofte med en demning rundt kirkegården. Men Ø-29a (Brattahlið 1) "Tjodhilds kirke" antas å ha vært en av de første kirkene som ikke har synlige tegn på en slik demning (Keller 1989:187). Brattahlið 2 som mest sannsynlig overtok som kirke for Brattahlið 1 mot slutten av 1000-tallet eller begynnelsen av 1100-tallet, har også en sirkulær kirkegård (Keller 1989:188). Dette indikerer at de første kirkene på Grønland mest sannsynlig har hatt en kirkebyggetradisjon med sirkulære kirkegårder (Keller 1989:188). Arneborg argumenterer med at det fra Island og Færøyene er kjent kirker med sirkulære kirkegårder som har blitt datert til senere perioder, og at det derfor ikke kan sies sikkert at de sirkulære kirkegårdene er et tegn på at kirkene er fra den tidligste perioden av den norrøne bosetningen på Grønland (Arneborg 2000:314). Men, som Keller sier er uansett ikke de sirkulære kirkegårdene på Island noe nytt europeisk fenomen, men det kan heller virke som en videreføring av den keltiske tradisjonen i Irland og Nord-England (1989:191). Det er plasseringen av kirkene i de tidligste kjente bosetningene som er det sikreste tegnet på at de tilhørte den tidligste kirkearkitekturen på Grønland.

I Irland bodde munkene i sirkulære klostre som kunne minne om ringfort (Keller 1989:191). Denne keltiske byggestilen var svært forskjellig fra den tradisjonelle rektangulære romerske kirkearkitekturen (Keller 1989:191). Kontakten mellom den keltiske kirken og norrøne seilere er det liten tvil om i dag, og at de da kjente til disse sirkulære kirkene og kirkegårdene er høyst sannsynlig. Videre foreslår Helle at Orkney-øyene, hvor de norrøne hadde en bosetning, kan ha fungert som et utfartspunkt for den kristne kulturen fra de britiske øyer til Norge (Helle 1988:47). Keller har i sin doktoravhandling gjort en tidlig undersøkelse av sirkulære kirkegårder i norrøne middelalderområder, og han fant flere i både Finland, Sverige, Danmark, Norge og på Orkney-øyene (Keller 1989:196). Kjennskapet til disse kirkene og bruken av dem i den norrøne kulturen finnes det dermed flere tegn på at meget mulig kan ha eksistert. Spørsmålet han da

stiller er hvorvidt de sirkulære kirkegårdene på Grønland er et tegn på en tilknytning til den keltiske kirketradisjonen, mens de senere rektangulære steinkirkene viser til en aktiv tilknytning til den romerske kirken (Keller 1989:199). Jeg har ingen forestillinger om å løse dette spørsmålet i denne avhandlingen, men jeg mener at opprettelsen av et bispesete sammen med det at de ble en del av det norske kongeriket gir et bilde av et perifert samfunn som ønsket å være en del av et større felles europeisk kirkesamfunn. Det er uvisst hvorvidt det at de ble en del av det norske kongeriket foregikk fredelig eller med makt. Og det kan være vanskelig å si at det norrøne samfunnet på Grønland hadde en aktiv uttalt politikk om å knytte seg til den romerske kirken og det norske kongeriket. Men det ser ut til at det arkeologiske materialet peker i den retningen at kirken på Grønland gjennom plassering og arkitektur plasserer seg hos det romerske pavedømmet og det norske kongeriket.

5.4 Grønlands betalinger til pavesetet i Roma

Årsaken bak opprettelsen av et bispesete på Grønland er ifølge *Kongespeilet* at selv om det er en veldig liten befolkning på Grønland, er det nødvendig for dem å ha sitt eget bispesete på grunn av den store avstanden til andre samfunn (⁶¹Kongespeilet 2000:58-59). Men som Keller skriver er det også mulig å tenke seg at de viktige eksotiske handelsvarene Grønland produserte bidro i denne prosessen (Keller 1989:275). Han regner videre ut at en betaling av en seksårstiende og peterspenge gjort i 1327, viser at betalingen gjort av Grønland til kirken i Roma tilsvarte 1,62 % av den totale betalingen Norge sto for (Keller 1989:280).

Betalingen Grønland gjorde til paven kan være tegn på at kirken på Grønland var underlagt den norske kirken, men det kan også være at den grønlandske kirken på eget initiativ fra godene bak valgte å betale paven for å opprettholde forbindelsen med kirken. Betalingene gjort i 1282 og i 1327 (i hvert fall den siste) kom i en periode hvor det ser ut til at handelen med hvalrosstannen på Grønland gikk dårligere, og behovet for å reprodusere kontakten med Europa kan ha vært svært viktig for dem.

⁶¹ Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger.

5.5 Konklusjon

At kirken på Grønland begynner i stil med de keltiske kirkene, men utvikler seg nærmer de norske sammen med opprettelsen av et bispesete på Grønland, kan kanskje leses som et forsøk på å skape tettere bånd mellom den norske og den grønlandske kirken. Der kirken på Grønland tidligere har vært under kontrollen til godene, kan det hende den forsøker å frigjøre seg gjennom å opprette sterkere bånd til den norske kirken. Den økonomiske makten til bispesetet på Garðar blir enorm etter grønlandske forhold, og det er ikke utenkelig at den politiske makten vokser proporsjonalt. Behovet den norske kirken og kongemakten hadde for kontroll over Grønland kan hende var med på denne utviklingen. Tilgangen på handelsvarene fra Grønland har vært en viktig inntektskilde som den norske kirken og den norske kongen kan ha ønsket å få bedre kontroll over. Det kan også hende at den norske kongen var fornøyd med å ha kontroll over handelen som foregikk på Grønland, og skaffet seg skatter og avgifter fra denne gjennom ombudsmenn som kan ha bodd på de to gårdene hans.

Utviklingen til kirkebygningene kan som nevnt både tolkes som at de beveger seg i retning av en norsk selvstendig modell, eller at godene på Grønland bygget kirkene sine større etter hvert som den politiske og økonomiske makten deres steg. Altså at kirkene forble privateide men at de ble bygget etter influens fra Norge uavhengig av frigjøringen de norske kirkene hadde. Men plasseringen til kirkene mener jeg peker mer mot en norsk modell. At godene plasserte kirkene nærmere kommunikasjonslinjene fremfor ved sine egne gårder peker mot at kirkene kanskje hadde en ny rolle i samfunnet som en kommunal møteplass ved siden av, en bekreftelse på gudens velstand og makt. Det kan hende at de sosiale båndene godene hadde til kirkene forble den samme selv om de plassert lenger unna, men at de nå fungerte på begge plan. At de ble plassert ved kommunikasjonslinjene for å fungere som et møtepunkt og en arena for kommunikasjon og produksjon av sosiale relasjoner, samtidig som at godene hadde sitt eierskap til kirken både økonomisk og sosialt. Det vil da si at det som foregikk av relasjonsbygging ved kirkene foregikk gjennom godene. Dette kan ha vært en sterk maktlegitimering fra godene sin side, om tilreisende handelsmenn gjerne søkte til kirkene for kontaktbygging.

6 Subsistensøkonomisk produksjon

Næringsveiene nordboerne levde av kan deles inn i to grupper, (1) *subsistensøkonomisk produksjon* og (2) *"cash crop" produksjon*. Den *subsistensøkonomiske produksjonen* på Grønland bestod av: Husdyrhold av kveg, geiter og til dels griser; og jakt på reinsdyr og sel. Jordbruksproduksjonen som foregikk på Grønland i middelalderen var stort sett høy som var fór for husdyrene deres. *"Cash crop" produksjonen* som foregikk på Grønland var fangst av hvalross, rev, falk og isbjørn. Disse varene ble ikke produsert for maten de brakte til samfunnet på Grønland, men de ble fanget med en handel for øye. Dette var altså produksjon av luksusvarer som skulle fungere som handelsvarer, fremfor produksjon av mat og klær til eget bruk.

Inndelingen i arbeidsgrupper og fordelingen av fangsten som var resultatet av både *subsistensøkonomi produksjonen* og *"cash crop" produksjonen* vil kunne vise til den sosiale organiseringen på Grønland, ettersom mange av disse arbeidsoppgavene krevde samarbeid i grupper utover de enkelte gårdene. Ved å studere organiseringen av den *subsistensøkonomiske produksjonen* på Grønland ønsker jeg å se hvordan arbeidsinndeling og produksjonsfordelingen kan ha foregått mellom gårdene og de ulike samfunnslagene. Dette kan bidra til en bedre forståelse av organiseringen av hvalrossjakten, og hvorfor organiseringen foregikk som den gjorde. Organiseringen av arbeidslagene har kunnet fungere som et ritual hvor sosiale relasjoner blir reproduisert og makt blir legitimert gjennom deltakelse i arbeidslag og fordeling av utbytte. Det er min teori at dette kan være med på å forklare hvorfor selfangstteknologien til nordboerne ikke bærer preg av å være påvirket av Thule-eskimoenes selfangstmetoder og teknologi.

6.1 En årlig arbeidssyklus på Grønland

På våren var det selfangst. Grønlandsselen migrerte langs kysten forbi bygdene på vårparten, og det var nok et viktig bidrag til matlagrene til nordboerne. Men selfangsten var krevende. De jaget selflokkene inn i feller de hadde satt opp med garn. For å gjennomføre en slik jakt sammen, må

de ha vært avhengige av at så godt som alle arbeidsdyktige menn deltok. Resultatet av denne jakten kan sees i at samtlige av ruingruppene har rester etter hele seler i møddingene.

På sommeren og høsten var det arbeid med innhøsting av mat og dyrestell. De var nødt til å samle inn nok høy til at dyrene kunne ha nok fôr gjennom hele vinteren. Og jo lenger dyrene spiste nok, jo lenger kunne også bøndene ernære seg av melken de produserte. De melkeproduserende dyrene lager ikke melk når de selv sulter, og selv når de slippes ut på våren kan det ta noen uker før de begynner å produsere melk igjen om de har født kalv. Om kyrne var “høstbære” og fødte kalv på høsten produserte de melk gjennom vinteren så lenge de hadde nok vinterfôr, om kyrne var “vårbære” og fødte kalv om våren må de ha hatt nok fôr over vinteren slik at kalven ble fullbåren (pers. komm. Keller). Fóret de hentet inn har de mest sannsynlig hentet fra områder lenger unna gårdene, slik at det som var av høy i nærheten av gårdene kunne spares lengst mulig. Det innebar også at dyrene måtte holdes unna innmarken og gårdstunene, og de måtte føres til beiter som lå langt nok unna til at det ikke gikk utover verken vinterfóret eller det som lå i umiddelbar nærhet av gårdene.

På senhøsten kunne de jakte på reinsdyr. Og på vinteren var det mest sannsynlig mye vedlikeholdsarbeid sammen med dyrestellet. På våren igjen begynte det på nytt med selfangst og at dyrene slapp ut når snøen forsvant.

Det vil si at uansett når de reiste til Diskobukten for å jakte på hvalross, innebar det at jegerne ikke kunne bidra med arbeidskraft på gårdene. Men en fordel var at så lenge mennene var på jakt i nord, var de heller ingen utgift. De sto nok selv for all mat de spiste der oppe, slik at de forskjellige gårdene da hadde en munn mindre å mette, noe som kunne vise seg verdifullt i den lite fruktbare vinteren.

6.1.2 Endringer i subsistensproduksjonen?

På den lille ruingruppen V-48 er forholdet mellom kyr og geiter på 1000-tallet 1:2,3 og på V-51 (kjent som Sandnes som var en av de største gårdene i Vesterbygden) var forholdet mellom kyr og geiter på 1000-1100-tallet 1:1 (Vésteinsson et al. 2002:9). De siste funnene fra 1300-tallet viser et forhold mellom kyr og geiter på 1:8 i V-48 og 1:1,15 i V-51 (Vésteinsson et al. 2002:9). Denne endringen i produksjon kan hende tyder på at samfunnet gikk gjennom strukturelle endringer som da kanskje kan ha endret hvalrossjakten igjen. Men det kan også hende at det bare gjenspeiler at enkelte bønder forsøkte å endre sin produksjon uavhengig av dette. En annen endring i næringen er andelen marin føde nordboerne levde av. Isotopiske analyser av skjelettene til nordboerne viser at på de mindre gårdene bestod selkjøtt mot slutten av bosetningen for omtrent 70 % av føden deres (Amorosi et al 1996:146-147, Dugmore et al. 2007:19). Dette er kan hende et svar på den lille istiden, hvor den dyrkbare perioden ble enda kortere og selfangsten enda viktigere enn tidligere.

6.2 Sel

I mange kjøkkenmøddinger har det blitt funnet rester av sel (Degerbøl 1936:4, McGovern 2000:334). Selv ruingrupper langt unna kyststrøkene har rester etter sel (McGovern 1994:134, Seaver 1996:55). McGovern har regnet ut at selen stod for omtrent 18 – 77 % av knokkelfunnene i møddingene i ruingruppene, og det var bare V-51 Sandnes som hadde under 25 % sel (McGovern 1986:107). Det var tre seler som var de mest representerte i dette funnmaterialet; (1) *grønlandsselen* (*pagophilus groenlandicus*), (2) *klappmyss* (*cystophora cistata*) og (3) *steinkobbe* (fjordsel) (*phoca vitulina*). Deretter følger (4) *ringselen* (*phoca hispida*) og (5) *storkobben* (*erignathus barbatus*).

6.2.1 (1) Grønlandsselen

(1) *Grønlandsselen* er funnet på alle felt hvor knokkelfunnene har vært store nok til å kunne brukes, og er den vanligste selen i alle ruingrupper utenom de tidlige lagene i Ø17a (McGovern

1986:111). De føder ungene sine på isen utenfor Labrador/Newfoundland i mars, og svømmer så østover mot Grønland (McGovern 1986:111). I april til tidlig juli svømmer de opp vestkysten fra Østerbygden til Vesterbygden. De følger drivisen og det kaldere vannet om sommeren og ender opp i nord i Diskobukt-området (McGovern 1986:111).

6.2.2 (2) Klappmyssen

(2) *Klappmyssen* føder også i mars på isen utenfor Newfoundland (McGovern 1986:112). *Klappmyssen* holder seg lenger utenfor kysten i forhold til grønlandsselen, hvor de kan finne mat i dypere sjø (McGovern 1986:112). På sommeren svømmer de fleste av dem rundt Kapp Farvel, og nordover langs østkysten av Grønland (McGovern 1986:112). Dette gjenspeiler seg i at det finnes svært få funn av klappmyssbein i Vesterbygden, mens de i Østerbygden står for mellom 16 og 23 % av selknoklene bortsett fra i Ø-17a (McGovern 1986:113).

6.2.3 (3) Steinkobben

(3) *Steinkobben* er en ikke-migrerende sel, som oppholder seg i fjordene langs kysten av Grønland (McGovern 1986:113). De føder ungene sine på strender fra sent mai til juni og oppholdt seg hovedsakelig utenfor Vesterbygden, men kunne også søke tilflukt i drivisen fra nord i Østerbygden-området. *Steinkobben* sto for 23-44 % av selknoklene i Vesterbygden, mens de sto for 8-19 % av selknoklene i Østerbygden (McGovern 1986:114).

6.2.4 (4) Storkobben og (5) ringselen

(4) *Storkobben* og (5) *ringselen* er ikke-migrerende seler som oppholder seg i det kaldere vannet i nord rundt Upernavik og Thule. Men *ringselen* kunne oppholde seg i nærheten av de tidligere norrøne bygdene om været tillot det. Og i 1986 var *ringselen* representert i seljakten utenfor Vesterbygden-området med 73 % av den totale fangsten, og med 17 % av den totale fangsten utenfor Østerbygden-området (McGovern 1986:116). Dette vil si at selv om det i dag ikke har blitt funnet et like høyt relativt antall ringselknokler fra møddingene i Østerbygden og i Vesterbygden, betyr ikke det nødvendigvis at de tallene vi har i dag stemmer med hvordan

ringselen var representert under den norrøne bosetningen (1-11 % i Vesterbygden og 0-10 % i Østerbygden) (McGovern 1986:116).

6.2.5 Selfangsten

De norrøne selfangerne må ha vært godt organiserte og vel vitende om hva de drev med, ettersom selfangsten var så omfattende som det arkeologiske materialet tilsier (McGovern 2000:334). For å fange så mange sel må de ha vært avhengige av at store deler av det som var av arbeidskraft deltok i denne jakten (McGovern 2000:334). Studier av tannemaljen fra selene bekrefter at selene ble fanget tidlig på våren (McGovern & Perdikaris 2008:197). Tannemaljen reproduseres ikke i løpet av livet, og den kan derfor brukes til både å anslå alderen på dyr, og når på året dyret døde.

6.2.6 Organisering av selfangst

For å fange selene brukte nordboerne antakelig nett og klubber. De må ha seilt ut i store tall for å jage selene inn i nettene deres, for så å klubbe dem til døde. Dette har krevd en stor arbeidsstyrke og må ha foregått samlet og organisert. Et ofte stilt spørsmål er hvorfor nordboerne aldri tok til seg Thule-eskimoene sin jaktmetode hvor de drepte sel med harpun i pustehullene deres (Diamond 2005). Denne fangstemetoden kan foregå i en mye mindre skala, ettersom man ikke trenger mange menn for å fange enkelte seler i isen. Videre slipper man bruken av båt for å fange selen, selv om det kunne gjøre frakten tilbake lettere. Kontakten mellom Thule-eskimoene og nordboerne finner vi i de historiske kildene hvor møter med *skrælingene* blir omtalt (⁶²GHM I 1838). Thule-eskimoene oppholdt seg blant annet i nordområdene hvor nordboerne jaktet på hvalross, og at det foregikk en form for kontakt dem imellom er ikke usannsynlig (se Gulløv 2008). De hadde altså mest sannsynlig muligheten til å ta til seg denne jaktformen. Åndehullsfangst er en jaktform som man bare kan gjennomføre på vinteren når isen har lagt seg over vannet. Kontakten mellom Thule-eskimoene og nordboerne må i så fall ha foregått på

⁶² Erik Rödes Saga eller Fortællinger om Erik Röde og om Grönlænderne, Thorfinn Karlsefnes Saga.

vinteren, og de må ha overvintret i nærheten av hverandre om de skal ha kunnet se hverandre jakte.

Ettersom det arkeologiske materialet fra Norðrsetur er så begrenset som det er, er det vanskelig å si noe om hvordan overvintringen tok form. Og det kan være at de har benyttet seg av harpuner til å jakte enkelte seler i pustehullene i nord. Men grunnen til at de ikke benyttet seg av denne jaktformen i sør ved bygdene kan være at seljakten ikke bare var et viktig bidrag i subsistensøkonomien deres, men også i en opprettholdelse av de sosiale relasjonene innad i samfunnet. Jakten kan ha fungert som et ritual med oppgaven å reproducere de sosiale relasjoner og dermed også den organiseringen samfunnet er bygget opp etter.

Sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen forteller om to perspektiver på ritualer i sin bok *Små steder – Store spørsmål* (2001:299). Det ene er at ritualer har en integrerende og maktlegitimerende effekt samtidig som det gir deltakerne en sterk religiøs eller emosjonell opplevelse (Hylland Eriksen 2001:299). Det andre perspektivet er at deltakerne gis en mulighet til å reflektere over samfunnet og en selv i samfunnet (Hylland Eriksen 2001:299). Disse to perspektivene er ikke ment som motstridende, men heller utfyllende slik jeg forstår de. I ”*The Dictionary of Anthropology*” (2003:410) er ritualer definert som ”formelle hendelser som foregår i en kontekst av religiøs tilbedelse” (egen oversettelse). Men det står også at ritualer i dag blir forstått som alle hendelser som ikke nødvendigvis er av en religiøs art, men også formelle ikke-religiøse fenomener som gårdsarbeid, festivaler og overgangsriter (2003:410). Det vil si at en årlig hendelse med sterke formelle styringer, som det man antar at seljakten må ha hatt for å kunne fungere optimalt, kan defineres som et ritual i det norrøne samfunnet på Grønland.

Viktigheten av den kommunale aktiviteten i denne seljakten peker da både i retning av selve subsistensøkonomien den var en del av, samtidig som at den kan ha vært en sentral del i reproduksjonen av de sosiale relasjonene samfunnet var bygget opp etter. Det finnes utallige eksempler fra etnografien i tributtsamfunn hvor en høvdingfigur inviterer de han har under seg i det sosiale hierarkiet på en festmiddag for å vise sin gavmildhet og bekrefte sin relasjon til dem. Dette kan skje selv om festmåltidet består av matprodukter de inviterte selv har samlet inn (se bl.a. Sahllins 1963). På samme måte kan det hende at godene har ledet seljakten, med jaktlag

bestående av menn som støtter ham politisk. Etter jakten kan det hende han så har fordelt fangsten mellom "sine menn", og selv om de har vært med på jakten kan denne fordelingen være en form for et ritual som bekrefter godens posisjon i forhold til småbøndene. Som Marcel Mauss skriver i sitt verk *Gaven*: "I de skandinaviske sivilisasjonene, gjennomføres bytte og kontrakter i form av gaver som i teorien er frivillige, men som i realiteten representerer en forpliktelse" (1955:11). Samtidig kan den kommunale naturen i selfangsten fungere som en reproduksjon av de sosiale relasjonene mellom goden og småbøndene samt, mellom de ulike småbøndene som mest sannsynlig måtte samarbeide om andre oppgaver i løpet av året.

Slik sett kan denne seljakten ha hatt en svært viktig rolle i reproduksjonen av de sosiale relasjonene samfunnet var bygget opp etter. Fordelingen av selkjøtt kan være en maktbekreftelse og maktlegitimering fra goden, altså at goden får bekreftet sin posisjon i det sosiale og det politiske rommet i forhold til småbøndene. Samtidig bekrefter goden det båndet som han må opprettholde for å beholde lojaliteten fra småbøndene. Dette samarbeidet kan også ha gått på tvers av ulike goder og deres menn, og slik kan de ha reprodusert sine relasjoner gjennom fangstutveksling eller samarbeid i selve fangsten. Slik jeg ser det, kan dette være årsaken til at nordboerne aldri tok til seg Thule-eskimoenes fangstteknologi i bygdene.

6.2.7 Fordeling av selkjøtt

Det har blitt funnet rester etter sel i store deler av bosetningene. Utgravninger har vist at tilnærmet hele seler har blitt funnet i møddinger opptil 30 km fra kysten (McGovern & Perdikaris 2008:197). Spredningen av selrester forekommer ikke bare på de store ruingruppene, men blant alle ruingruppene av alle størrelser. Dette gir et bilde av en utdeling av selkjøtt til selv de husstandene som kanskje ikke eide båter eller deltok i selve jakten. Og ettersom seljakten foregikk ute i fjordene, var de avhengige av å kunne seile ut for å jakte på dem. Enten har altså alle deltatt i seljakten, og dermed fått med seg sin egen del av fangsten, eller så har det foregått en kollektiv utdeling hvor alle har fått deler av fangsten uansett eget bidrag i selve jakten.

6.3 Grindadrap på Færøyene

Hvalfangsten på Færøyene blir kalt grindadrap, og har i flere århundrer blitt drevet kommunalt uten salg eller økonomisk gevinst for deltakerne eller lederne i samfunnet. Nå kan det argumenteres for at det internasjonale markedet for hvalkjøtt er forholdsvis lukket på grunn av den oppfatningen den største delen av verden i dag deler om hvalfangst. Men muligheten for å videreutvikle denne fangsten til å fungere som et enkeltmannsforetak med dertil økonomisk gevinst må ha vært til stede. Noe av det som kan tenkes å ha stoppet denne kapitalistiske utviklingen kan ha vært det kommunale bidraget til samfunnet alle deltakerne er med på, samt reproduksjonen av samfunnsorganiseringen og de sosiale relasjonene denne jaktformen bidrar til å opprettholde.

6.4 Reinsdyrjakten

Den viktigste kjøttproduksjonen fra domestiserte dyr for den norrøne befolkningen på Grønland var kyr, sauer og geiter. Noe kjøtt kom også fra griser, hunder og hester, men de kan ifølge McGovern ikke regnes for å ha bidratt mye til kostholdet deres (1980:251). Det største bidraget til kostholdet fra jakt fikk de fra reinsdyr og sel (McGovern 1980:251).

Reinsdyrene tilbrakte høsten og vinteren i nærheten av Vesterbygden (McGovern 1980:251). Sult ble lenge ansett for å ha vært en viktig bidragsyter til bortgangen av den norrøne befolkningen på Grønland, men reinsdyrstammene som oppholdt seg i nærheten av de norrøne bosetningene viser ingen tegn til at de har blitt jaktet til døde (pers. komm. Christian Keller). Dette tilsier at de hadde en god forståelse av hvor mye de kunne jakte og likevel la reinsdyrstammene overleve, samt at det kan bety at de ikke har opplevd noen stor hungersnød på denne tiden av året.

Jakten på reinsdyr kan ha foregått på en privat basis, ettersom tilgangen og nærheten på reinsdyrene gjorde denne jakten enklere enn hva jakten på de migrerende selene må ha vært. Men bevegelsesmønsteret deres i dag tilsier ifølge McGovern at det mest naturlige ville ha vært å

organisere større jaktlag hvor de i fellesskap kunne skremme reinsdyrene utfor stup og fange større mengder reinsdyr samtidig (1980:257). Knokkelfunn på V-48 og V-54 ligner på resultatet fra hvordan en jakt blant inuittene i dag ville ha sett ut (McGovern 1986:120). De forsøker å drive byttet til vannet før de dreper det slik at det skal være lettere å frakte hele byttet i en båt, men hvis det ikke er mulig vil de i stedet kun ta med seg de kjøttfulle delene og heller etterlate hode, føtter, horn og så videre med mindre de trenger disse til å produsere redskaper (McGovern 1986:120). Det kan hende denne jaktformen er den samme som hvordan nordboerne selv ville ha jaktet på reinsdyr, men det kan også bety at nordboerne lærte av Thule-eskimoene sin jaktform. Det vil i så fall si at nordboerne også har hatt muligheten til å kunne lære selfangstmetoder av Thule-eskimoene uten å ta de til seg, noe som igjen kan være med på å bekrefte teorien om selfangstens rolle som ritual blant nordboerne.

6.5 Jordbruket

Jordbruket har mest sannsynlig også hatt et kommunalt preg. Jorden på Grønland kunne ikke brukes til å dyrke fram mat som bygg og korn, men ble brukt til å dyrke fram gress og høy til husdyrene. Ettersom kyrne tilbrakte en stor del av året stående stille innendørs, måtte de mest sannsynlig bæres ut når snøen hadde smeltet. Kyrne hadde få måneder hvor de kunne gå ute fritt, og tilbrakte mest sannsynlig store deler av året inne i fjøsene. Rent praktisk kan en tenke seg at muskulaturen deres ville stivne opp og at det ville være vanskelig for dem å komme seg ut av fjøsene på egen hånd. Dette ville ha krevd arbeidskraft fra andre gårdsbruk, og det er ikke usannsynlig at de slik gikk sammen fra gård til gård og hjalp hverandre med å bære kyrne ut av fjøsene (McGovern 1980:257). Dette sammen med innsamling av vinterfór var mest sannsynlig arbeid som ble gjort i fellesskap, ettersom dette arbeidet lettest ble gjort i større grupper, og alle var avhengige av at dette ble utført på deres egen gård.

6.6 Konklusjon

Med tanke på den kommunale naturen til mye av arbeidet som foregikk på Grønland i middelalderen virker det for meg naturlig å anta at det må ha vært en felles forståelse av avhengigheten til hverandre. Det tegner et bilde slik jeg ser det av et samfunn hvor goden kan ha

vært avhengig av å reprodusere de båndene han har hatt til de bøndene som har støttet ham politisk. Dermed må han sikre en fortsatt lojalitet gjennom å sikre tilgangen deres på kjøtt gjennom selfangsten.

Ved å organisere en selfangst sikrer goden at alle bøndene får det sårt trengte selkjøttet, samtidig som at bøndene har en fortsatt grunn til å støtte goden sin. I et større samfunn med flere storbønder og en bispegård kan det tenkes at en slik jakt er med på å reprodusere det sosiale hierarkiet mellom godene, biskopen og bøndene. Deltakelse i jakten, bidrag med jaktutstyr og ressurser, og fordeling av fangsten kan alle ha vært viktige elementer i denne reproduksjonen av relasjoner og bekreftelse og legitimering av maktforhold. Hvis dette stemmer i forhold til organiseringen av selfangsten, kan det tenkes at de samme forholdene gjaldt for hvalrossfangsten. Det vil si at hvalrossfangsten også fungerte som et ritual hvor sosiale relasjoner og maktforhold ble reprodusert og legitimert gjennom deltakelse, arbeidsfordeling og fangstfordeling.

7 Hvalrossjakten

Disko bukten ligger ca 800 km nord for Vestbygden (McGovern 1980:258). Det innebar en lang og farlig tur i båt langs vestkysten av Grønland for å nå til jaktmarkene. Drivis og dårlig vær kunne lett føre til havari for båtene, og fangsten må tenkes å ha vært ekstremt viktig for samfunnet om de skulle gjennomgå en så farlig reise jevnlig.

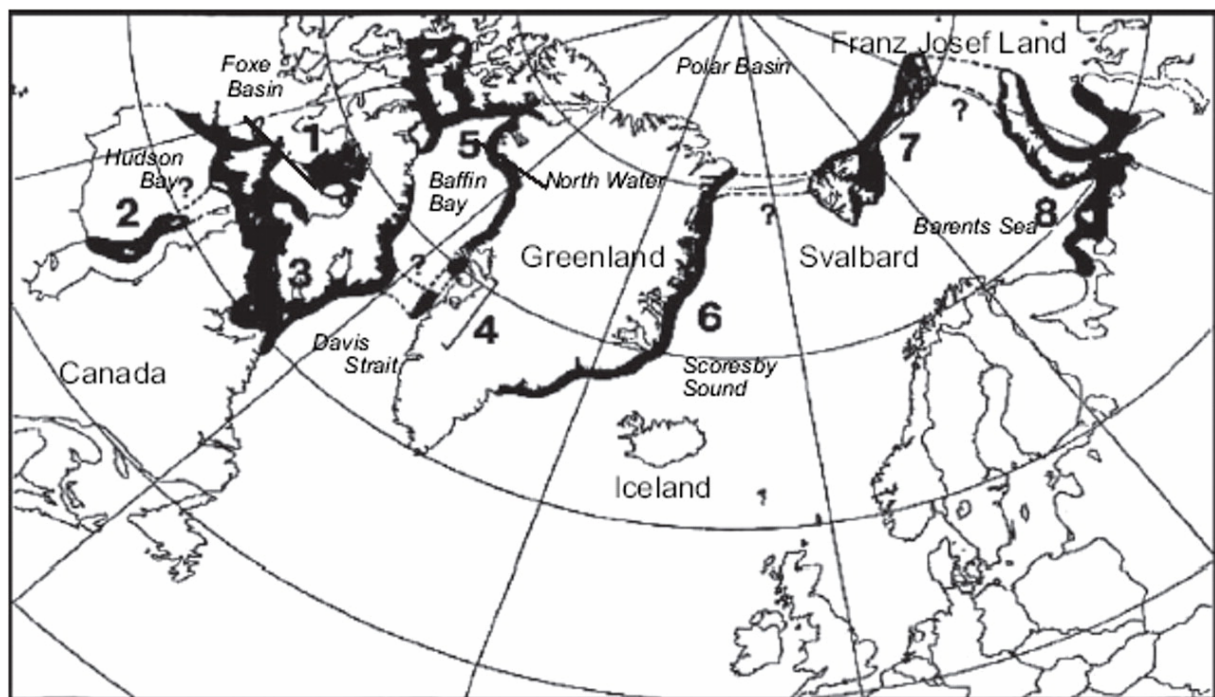
Ved å se på hvordan selve jakten på hvalrossen kan ha foregått, blir det mulig å sette opp modeller for hvordan jakten kan ha blitt organisert sosialt.

7.1 Hvalrossens distribusjonsområde i Atlanterhavet i 1995

Figur 3 viser hvilke områder hvalrossen levde innenfor i 1995. De mørklagte områdene i Davis stredet (3/4/5) er områdene hvor hvalrossen som nordboerne kunne ha jaktet på i middelalderen antakeligvis beveget seg innenfor. Som jeg skal vise senere er bevegelsesområdet til hvalrossen stort, og det er ikke nødvendigvis tre forskjellige grupper hvalrosser men det kan heller være en større gruppe som beveger seg innenfor alle de tre inndelte feltene.

Området markert som nummer 4 er Diskobukten, og spørsmålstegnet mellom nummer 3 og nummer 4 viser til usikkerheten om det er én gruppe som beveger seg over Davis stredet, eller om det er to separate grupper som lever på hver sin side.

Fig 3: Hvalrossens utbredelse i Atlanterhavet 1995

(<http://icesjms.oxfordjournals.org/cgi/content/full/62/2/266>)

7.2 Det arkeologiske materialet

7.2.1 Skipsfarten

Det har ikke blitt funnet noen hele båter fra den norrøne bosetningen på Grønland. Det kan være mange grunner til dette. For det første er det lite hjelp i veiutbygginger og gårdsdrift, som bidrar til å holde et oppsyn med hva som befinner seg under jorda der arkeologene ennå ikke har vært. Videre har det vært relativt få utgravninger, delvis på grunn av en lite utviklet infrastruktur til mange av de områdene hvor det kunne vært fruktbart å drive forskningsutgravninger. Og manglende økonomiske midler og støtte hindrer mange utgravninger.

De få funnene som finnes i dag relatert til båter på Grønland, kan være farlige å benytte seg av. Ettersom vannstanden har steget med flere meter, kan dette være en av grunnene til at det ikke har blitt funnet noen naust eller båter på Grønland (Mikkelsen et al. 2008). Båthusene ville naturlig nok være plassert langsmed kysten, hvor også havner og skipene ville ligge. Etter at havet har steget har drivis drevet langs kysten og pløyd seg gjennom havbunnen. Dette vanskeliggjør søkene etter båter og naust. Ettersom vi da ikke har noen særlig grad av båtfunn på Grønland, er det umulig å si noe om hvem som eide båtene. Det kan ha vært naturlig for alle kystgårder å eie båter i forskjellige størrelser, og det kan tenkes at godene eller kirken eide mange større båter. Med tanke på den store andelen av rester etter marin føde funnet i møddingene, er det naturlig å anta at det var forholdsvis vanlig at selv de minste gårdene eide sin egen båt. Den kunne brukes til fiske, eller til å frakte handelsvarer på fjordene, som ville vært den raskeste fremgangsmåten.

På V-51 har utgravninger vist noen tegn på hvordan båtene deres likevel kan ha sett ut. Et av funnene er en båtmodell av en fireåret båt med hull i midten med plass til en mast (Roussell 1936:97). Styrbord side akter er det laget et spor for en styreåre (Roussell 1936:170). Den er skåret ut av et enkelt trestykke, og kan mest sannsynlig være en modell av en av båtene som seilte i de grønlandske fjordene. Den har blitt sammenlignet med en lignende båt fra Kvalsund i Norge datert til 500-600 tallet (Roussell 1936:98). En annen karakteristikk ved modellen er at

den er avbildet med tre planker over kjølen på hver side (Roussell 1936:99). Dette betyr at den mest sannsynlig kun ble brukt i de grønlandske farvannene, og ikke for å krysse Atlanterhavet (Roussell 1936:99).

Det har også blitt funnet biter av tre som mest sannsynlig stammer fra skip, men som kan fortelle lite mer enn at de hadde Atlanterhavskryssende skip på Grønland (Roussell 1936:100-102). Dette kan tyde på at egne båter kunne bli bygget på Grønland ved bruk av tømmer fra Nord-Amerika.

7.2.2 Hvalrosstannen som eksportartikkel

Hvalrosstannen var ettertraktet materiale for kunstgjenstander i kirken, og for spillebrikker og andre luksusgjenstander i tidlig middelalder. Den eldste bevarte gjenstanden av hvalrosstann laget i Skandinavia er Bambergskrinet fra slutten av 900-tallet (Roesdahl 1995:18). Det er et treskrin dekket av kobber og hvalrosstann med utsmykninger i mammenstil, som blir datert mellom siste halvdel av 900-tallet og første fjerdedelen av 1000-tallet (Østmo og Hedeager 2005:360). Denne kisten ble funnet i en kirke i Bamberg i Sør-Tyskland (Roesdahl 1995:18). Selv om det var lite skandinavisk kunsthåndverk av hvalrosstann før 1100-tallet, finnes det enkelte spor som en spillebrikke laget av hvalrosstann i Lund i Sverige en gang mellom slutten av 900-tallet og begynnelsen av 1000-tallet (Roesdahl 1995:19).

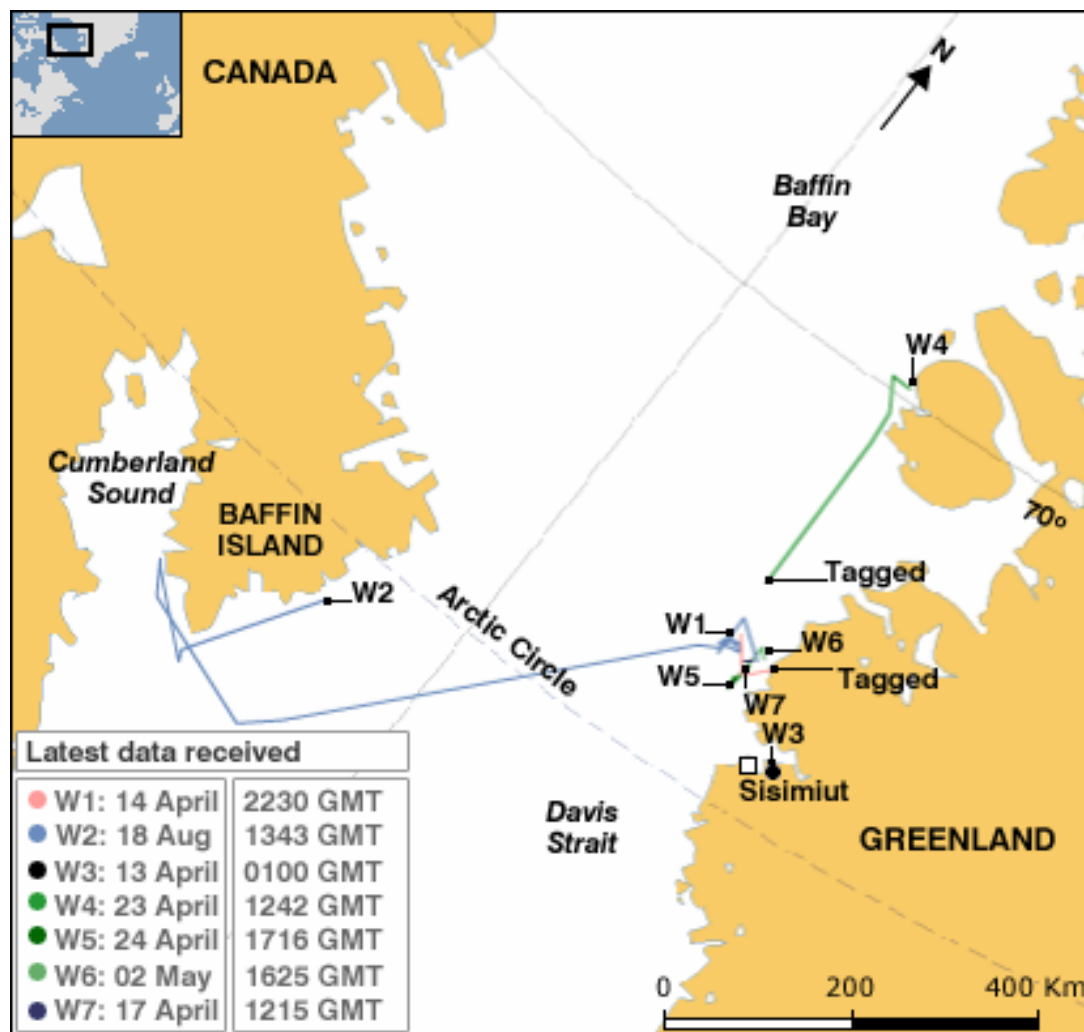
7.2.3 Diskobukten

Bjørnefælden ligger på et basaltnes rett utenfor Nugssuaq. Det er restene av et steinhus som antas å ha vært et gammelt norrønt bygg i forbindelse med jakten som foregikk i Diskobukten. Den er bygget opp av basalt stein funnet på neset, disse steinene på omtrent en meter tykkelse bærer ikke preg av å være tilhugget (Rosenkrantz 1967:377). Rommet er innvendig 228 cm langt, og vestveggen 115 cm lang bred og østveggen er 125 cm bred (Rosenkrantz 1967:377). Disse dimensjonene tilsier at det ikke kan ha vært et bosted, men heller må ha hatt en annen praktisk funksjon i forbindelse med jakten. Rosenkrantz spekulerer i at de tykke veggene og den trange inngangen som lett kunne stenges med en stein tilsier at det å ha vært et oppbevaringshus for verdifulle gjenstander, eller som et midlertidig gravhus for omkomne jegere (1967:377-378).

Uten å legge for mye vekt på disse tolkningene, er det i dag en enighet om at dette bygget antakeligvis var bygget av nordboerne. Bruken er derimot usikker, men at det kan ha fungert som et oppbevaringssted for jegerne virker for meg ganske naturlig. Det jeg er mer usikker på er hvorvidt man kan si noe om verdien på gjenstandene som ble oppbevart der. Det fremgår i *Hauksbók* at nordboerne kjente til at det fantes Thule-eskimoer i nord. Men at de skulle legge igjen verdifulle varer i det steinhuset for beskyttelse virker for meg usannsynlig. Det eneste et slikt hus kunne beskytte seg delvis mot var dyr og noe vær. Derfor tror jeg heller at det var et sted hvor jegerne kunne oppbevare mat som skulle tørkes eller beskyttes mot andre rovdyr. Hvis det skulle fungert som et oppbevaringssted for fangstredskaper, ville det betydd at nordboerne stolte på at redskapene ikke ville bli ødelagt av vær og vind mens fangstredskapene lå over sommeren eller kanskje flere år alene i det trekkfulle huset.

Slike steinhus finner man igjen flere vindfulle steder som langs vannet i de norrøne bygdene, hvor de ble brukt til oppbevaring av blant annet kjøtt som skulle tørkes. Ettersom dette bygget ligger helt ute på neset virker det sannsynlig at det kan ha hatt en slik tørkefunksjon, hvor vinden lett ville kunne blåse gjennom huset og på kjøttet som hang til tørk. At det i dag ikke har blitt funnet noen gjenstander i huset som kan tilsi noe om bruken av det, kan det være flere grunner til. Matrester ville lett ha kunnet blitt tatt av dyr, mens andre norrøne fangstgjenstander like gjerne kan ha blitt tatt av Thule-eskimoene i ettertid.

7.3 Fig 4: Bevegelsene til syv merkede hvalrosser

W 1 (Hvalross 1): Hann, 4-5 år

W 2: Hunn, 10-12 år – reiser med en ett år gammel kalv

W 3: Anomalous data point

W 4: Hann, 5-6 år

W 5: Hann, 18-20 år

W 6: Hunn, 5-6 år

W 7: Hann, 5-7 år

(<http://news.bbc.co.uk/1/hi/sci/tech/6529663.stm> 31.03.09)

Dette kartet viser hvordan hvalrosser som har blitt merket med radiosendere har beveget seg. Området hvor hvalrossene har blitt merket ligger rett sør for Disko bukten, og det viser at hvalrossen kan reise over store områder. At den for eksempel kan ha svømt ned til Vesterbygden på grunn av klimaendringer er ikke utenkelig. Framover vil man kunne se hvordan hvalrossen

sitt bevegelsesmønster svarer til de klimatiske endringene Davisstredet opplever. Dette kan være svært spennende å se i forhold til hvordan klimaet endret seg gjennom nordboernes bosetningsperiode på Grønland. Kanskje vil man kunne se om de beveger seg nærmere eller lenger unna de norrøne bygdene og fangstområdene etter hvert som temperaturene stiger. Da vil man kunne studere hva dette ville ha betydd for den norrøne bosetningen og deres næringsgrunnlag.

7.4 Jakten

Så langt har det ikke blitt funnet noen tegn på at det var enkelte grupper av menn som spesialiserte seg på hvalrossjakt framfor andre (McGovern 1981:189-190). De ruingruppene som har blitt gravd opp viser alle de samme funnene på spor av maxilla fra behandling av hvalrosstenner. Om det betyr at alle gårdene deltok i jakten er usikkert. Det dette mest sannsynlig betyr er at alle gårdene deltok i etterarbeidet fra jakten, at de behandlet tennene på hver sin gård.

Det betyr at det finnes to former for hvordan de kan ha tilegnet seg hvalrosstennene: (a) Enten kan de ha deltatt i jakten, og dermed tatt med sin del av fangsten tilbake til gårdene; (b) eller så har de fått hvalrosstenner utdelt for bearbeiding uavhengig av om de har deltatt i jakten.

7.4.1 Båter og størrelsen på jaktlagene

For å komme seg til Diskobukten måtte de ro langs kysten av Grønland. Fra *Det gamle Grønlands beskrivelse* kjenner vi til beskrivelser av 6-årete båter (GHM III 1845:229). Hvor mange som faktisk satt i disse båtene er det vanskelig å si noe sikkert om. Det må, slik jeg ser det, minimum ha vært 6 mann om bord i en slik båt. Mest sannsynlig var det i hvert fall én mann til om bord. Når 6 mann skal ro samtidig med hver sin åre vil det være naturlig å ha en styrmann om bord. Videre er det ikke utenkelig at de kan ha hatt plass til flere, men for enkelhets skyld velger jeg å gå ut ifra at det i hvert fall var 6 mann om bord. Det betyr at for hver båt som rodde opp langs kysten var det 6 mann om bord. Antallet båter som kan ha rodd opp på én gang er også usikkert. Men det er utenkelig at én båt alene tok for seg en så lang og farlig reise. Av

sikkerhetsmessige grunner går jeg ut ifra at det var minst to båter med 12 menn som rodde opp samtidig.

Lynnerup (2003:133) har antatt at det på det meste var minst 2000 norrøne på Grønland, og på det minste 400-500. Keller på sin side opererer med tall så høyt som 4-6000 nordboere på Grønland (Keller 1990:127). Noe mindre enn 400 er uansett ikke antatt å være levedyktig over lengre tid. Dette tallet er det totale antallet mennesker, og av disse kan man gå ut ifra at halvparten av dem var menn. Det betyr at de var mellom 1000 og 3000 menn på det meste på Grønland. Hvor mange av disse som var i en alder hvor de kunne arbeide fysisk hele dagen, samt jakte og ro langt, er det vanskelig å si sikkert, men studier av knokler funnet på kirkegårdene til Thjodhilds kirke i Qassiarsuk (i Østerbygd) og Sandnes ved Kilaarsafik (i Vesterbygd) tilsier at gjennomsnittlig levealder for de som overlevde de første 20 årene var mellom 31 og 36 (Gulløv 2005:259). Det vil uansett si at det var mulig å rullere på oppgavene mellom husstandene, slik at alle de forskjellige gårdene hadde ansvaret for å sende opp jaktdyktige menn i ulike jaktår.

Samtidig ville det ikke være lønnsomt å sende opp for mange båter på jakt i nord. For det første var de nødt til å ha nok båter å avse. Videre var de nødt til å ha nok arbeidskraft å avse. Og til slutt ville det bare være lønnsomt å sende opp et visst antall menn. Om de skulle sende opp for mange ville det kreve mer ressurser, samtidig som at det endelige jaktutbyttet kanskje ikke ville bli veldig mye større. 10 båter som tilsvarer 60 menn virker derfor som det høyeste antall som de kunne sende nord for å jakte.

Her følger fire ulike former jakten kunne ta, slik jeg ser det; (1) *mange menn reiser sammen til Norðrsetur i store jaktlag*, (2) *få menn reiser sammen til Norðrsetur i mindre jaktlag*, (3) *få menn jakter på hvalross i nærområdene til bygdene*, og at (4) *de handlet med Thule-eskimoene som jaktet på hvalross for dem*. Disse jaktformene er ikke ment som utelukkende, men kan gjerne ha foregått samtidig. Forskjellige jaktlag kan ha organisert seg ulikt.

7.4.2 (1) Mange menn reiser på jakt til Norðrsetur

Om det var *mange menn som seilte opp samtidig for å jakte*, ville det ha hatt konsekvenser for både jaktformen og utbyttet av jakten. For det første ville det ha krevd en spesiell organisering av jakten, ettersom de da var nødt til å samarbeide mange menn imellom. Hvis en ser for seg at 60 mann reiser opp til Diskobukten, vil det mest sannsynlig bety at mange gårder bidrar med en eller to mann hver.

Om de reiste opp mange menn, vil de mest sannsynlig ha oppsøkt det som inuittene i dag kaller for *"uglit"*. Det er hårfellingsplassene til hvalrossene hvor man kan finne store ansamlinger fra slutten av september til midten av november (Gulløv 2005:269). I en *"uglit"* ville de mest sannsynlig ha seilt inn med mange båter samtidig og raskt tatt livet av de hvalrossene som lå lengst ute mot vannet. Da ville de ha avverget at de andre hvalrossene lenger bak kom for å angripe dem, fordi de ikke ville ha klart å klatre over likene av hvalrossene som lå foran dem. Slik kunne nordboerne bevege seg innover og ta livet av dem med lange spyd og unngå å bli angrepet selv. Denne metoden krever naturlig nok mange samkjørte menn. Samtidig behøver den ikke å anvendes for ofte, ettersom dette vil gi en stor mengde hvalrosstenner ved hver jakt.

Annen jakt i nord som på bjørn og rev ville ikke ha vært gunstig med så store jaktlag. Rev fanges som regel i feller, og det er en jaktform hvor en mann alene kan fange mange rev. Det ville også ha vært for mange menn til å jakte på store enkeltdyr som isbjørnen. Store grupper med jegere er best til å jakte på store grupper dyr.

Om de skal kunne samkjøre opp til 10 båter med 60 menn samtidig, ville de vært avhengige av å ha noen eksperter med spesialkunnskap i jakt på hvalross. Disse mennene må være erfarne jegere med lokalkunnskap om området slik at de skal kunne lede 60 bønder i jakten. Å ha en eller flere eksperter krever at det er noe de kan leve av, ettersom de ikke ville ha kunnet viet like mye tid til jordbruket som de andre nordboerne. De ville ha vært nødt til å bli med nordover på alle de store jaktlagene for å instruere og organisere jakten.

Om det var store grupper med båter som seilte opp på jakt i Diskobukten, virker det for meg mest sannsynlig at det bare foregikk enkelte år. Enten det var hvert femte eller hvert tiende år er vanskelig å si. Men om de skulle ha reist opp med ti båter hver vinter ville de ha endt opp med enorme mengder hvalrosstener som skulle selges hver gang handelsskip kom til Grønland. Dette marginaliserer noe av muligheten for at enkelte eksperter kunne leve av å bare være eksperter, om de da ikke også drev jordbruk ved siden av.

7.4.3 (2) Få menn reiser på jakt til Norðrsetur

Om det var *små grupper som seilte opp* derimot, er det lettere å forestille seg at de kunne ha seilt opp mer regelmessig, kanskje til og med så ofte som på årlige turer. Med bare to båter ville det begrenset seg naturlig hvor mange hvalrosser det ville ha vært logisk å felle. Det ville også ha vært begrenset hvor mange de faktisk klarte å ta. Om det bare var to båter ville det ha vært umulig å drive jakt på samme måte som om de var flere. To båter med 12 mann ville ikke ha vært nok til å kunne storme en lang strandlinje og ta livet av mange hvalrosser samtidig. Om de var få jegere satset de nok heller på å ta hvalrossene når de var alene. Dette ville vært en mye mer tidkrevende form for jakt enn hva det var om mange skulle jakte samtidig.

På vinteren kunne de jakte på hvalrossen ved noe som kalles "*polyanis*". Det er områder i fjordene hvor det varme vannet stiger opp til overflaten, og disse områdene er ettertraktete for hvalrossen på vinteren. Her kunne jegerne sitte og vente på at hvalrossen skulle komme. Det vil si at om de overvintret ville jakthyttene mest sannsynlig bli plassert i nærheten av disse områdene. Hit kommer også andre sjødyr som de kunne jakte på for å skaffe seg mat under oppholdet.

En fordel med å reise opp få menn er at det ville ha vært lettere å avse 12 mann gjennom en hel vinter og deler av våren, om de ble nødt til å overvintre, enn det ville være å avse 60 mann. Med hensyn til matforsyninger kan det tenkes at de som jaktet i nord ikke led noen stor nød. De var da en gruppe jegere fanget i et jaktområde. De hadde felt diverse hvalrosser, som de bare trengte tennene fra. Resten av kjøttet kunne de selv spise. Slik sett kan det heller tenkes at det var en fordel for nordboersamfunnet at noen menn ble igjen i nord gjennom vinteren. Da ville de

enkelte husstandene ha færre menn å fø gjennom det kritiske halvåret da mat mest sannsynlig allerede var en mangelvare, i det minste på de mindre gårdene.

En gruppe på få menn ville ha satt store krav til de individuelle kunnskapene og ferdighetene om å jakte, reise langs kysten og å overleve i nord. Den samme teorien om en ekspert som fulgte dem opp, kan tenkes for de mindre gruppene også. En kan også se for seg at dette var en del av kunnskapen som ble gitt videre nedover gjennom generasjonene. Som nevnt har det ikke blitt funnet noen tegn til at enkelte av husstandene i bygdene var spesialiserte jegere. Kanskje disse kan finnes ved Greipar og Krogsfjordshede. Altså at de spesialiserte jegerne bodde det meste av tiden der, men at de ble huset av godene når de kom til bygdene.

7.4.4 (3) Hvalrossjakt i nærområdene

Det finnes rester etter hele hvalrosskadavre hos noen husstander i Vesterbygden (Degerbøl 1936:7). Ettersom en hann kan veie over ett tonn, og en hunn rett under ett tonn, må det ha vært en stor oppgave å skulle frakte dette kadaveret langt. Videre er det et så stort dyr at det ville ta opp unødvendig mye plass i en av båtene som seilte fra Diskobukten og helst skulle være fullastet med elfenben.

Det mest sannsynlige er derfor at denne hvalrossen ble fanget i nærheten av en av gårdene. Det betyr at de også kan ha drevet *hvalrossjakt i nærområdene til bygdene*. Å jakte etter hvalross i nærområdene var etter all sannsynlighet å foretrekke fremfor å seile opp til Diskobukten for å kunne jakte. Ettersom det ikke har blitt funnet flere hvalrosser rundt bygdene, er det mest naturlige å se for seg at enkelte hvalrosser har fjernet seg fra resten av flokken og lagt ut på vandring alene. Klimatiske endringer kan også drive hvalrossen vekk fra de områdene den vanligvis oppholder seg, og nordboerne kan ha utnyttet disse enkelttilfellene. Dette var dermed ikke en jakt bygdene kunne drive med i stedet for Norørseturjakten, men det kan hende de jaktet ned det som var av hvalross som forvillet seg ned til bygdene.

7.4.5 (4) Handel med Thule-eskimoer

Eventuelt kan det ha foregått en *byttehandel mellom Thule-eskimoer og nordboere*, hvor Thule-eskimoene jaktet på vinteren og byttet varer med nordboerne på sommeren. Om det eksisterte en slik bytterelasjon kan det også tenkes at Thule-eskimoene har fanget hvalross for nordboerne. Det er vanlig i dag å anta at det rundt 1200-tallet var kontakt mellom nordboerne og Thule-eskimoene ved fangstområdene i Diskobukten (Sutherland 2000:246, se også Diamond 2006, Seaver 1996). Likevel bar nordboerne ingen materielle trekk fra kontakten med Thule-eskimokulturen. De to gruppene benyttet ulike redskaper og metoder i jakt og i sjøreiser.

Thule-eskimoene kan også ha jaktet på andre dyr for dem, som rev, falk, isbjørn og reinsdyr. Vinterpelsen til disse dyrene var mye mer verdt enn sommerpelsen, og de må derfor ha oppholdt seg i Diskobukten gjennom vinteren for å få denne pelsen fra dyrene. Alternativet for nordboerne var da å seile opp på sommeren for å gjennomføre en rask handel, og seile hjem igjen før vinteren kommer. Det er mulig at dette var en næringsvei for nordboerne de årene hvor de ikke seilte til nord for å jakte på hvalrossen.

Arkeologer har funnet norrøne gjenstander i Thule-eskimoboplasser som rester av bronse- og jerngjenstander (Sutherland 2000:239-247). Dette kan være resultater av handelen Thule-eskimoene kanskje hadde med nordboerne. Men en kan ikke utelukke at disse gjenstandene har blitt fraktet dit av Thule-eskimoer som har gjennomført Østerbygden og Vesterbygden etter at bygdene ble avfolket. Den direkte kontakten som foregikk mellom de to kulturene er det veldig vanskelig å kunne si noe sikkert om.

7.4.6 Fordelingen av fangsten

Ettersom det har blitt funnet rester etter hvalrosstener i samtlige ruingrupper på Grønland, antar jeg at samtlige av gårdene deltok i jakten på én av to måter: (a) *de gårdene som deltok i jakten fikk med seg deler av fangsten hjem*; eller (b) *fangsten ble fordelt mellom samtlige gårder uavhengig av deltakelse i jaktlagene*.

Fordelingen av fangsten etter en jakt med (1) *store jaktlag*, tenker jeg at godt kan hende foregikk mellom flere av gårdene enn bare de som selv deltok i jakten. Ettersom en slik jakt ville ha gitt et stort utbytte av hvalrosstenner, ville de nok mest sannsynlig ha vært avhengige av (b) *å fordele arbeidet med å bearbeide maxillaen mellom mange forskjellige gårder*. Alternativt kunne tennene ha blitt oppbevart i de store pakkhusene til godegårdene, og da ville jegerne kunne ha behandlet dem selv over lengre perioder. Ettersom de største samlingene av funn fra maxilla er fra de største ruingruppene er det naturlig å tenke seg at det meste av produksjonen foregikk der. Hvorvidt goden selv var med på jakten, som det står i *Hauksbók* vet man ikke i dag, men det kan hende han uansett satt igjen med den største delen av utbyttet etter endt fangst.

Hvis det var (2) *små jaktlag* som seilte opp årlig kan det tenkes at det var mer eller mindre de samme som seilte opp hver vinter, eller at det var nye grupper som seilte opp hvert sitt år. Det vil si at mindre grupper av småbønder, kanskje ledet av en gode, seilte opp nord med en ekspert for å jakte. Neste år var det en annen gruppe som seilte opp med en ekspert. Da antar jeg at det mest naturlige ville være at (a) *de enkelte gårdene bearbeidet sine egne hvalrosstenner*. Det vil si at alle gårdene deltok i jakten til forskjellige tider, men at det var de som hadde jaktet som selv bearbeidet de tennene de hadde igjen fra fangsten.

Ved (3) *hvalrossjakt i nærrområdene* ser jeg det også som mest naturlig at det var (a) *de som faktisk felte hvalrossen som bearbeidet tennene*. Det kan hende de var nødt til å betale i en eller annen form til eieren av jorda hvalrossen ble felt ved, men dette er uansett ikke en jaktform som kan forklare fordelingen av maxilla i samtlige ruingrupper.

Fordelingen av fangsten etter en (4) *handel med Thule-eskimoene* antar jeg ville ha foregått på samme måte som om det var mange menn som reiste opp på jakt samtidig. Antakeligvis var det hovedsakelig godene som hadde overskudd nok til å kunne avse deler av produksjonen sin til handel. I Eirik Raudes saga kommer det fram at de handlet melkeprodukter med *skrælingene* de møtte i Nord-Amerika. Kan hende de kunne handle det samme med Thule-eskimoene. Og da var det nok bare de godegårdene med en stor melkeproduksjon som ville ha hatt overskudd til å kunne handle til seg enten hvalrosstenner og annen fangst i fra nord. Om det var slik at godene

handlet til seg fangsten var de nok nødt til å (b) *fordele tennene mellom flere gårder for å kunne bearbeide dem.*

7.5 Konklusjon

Hvalrossfangsten må kunne antas å ha vært en svært viktig del av "cash crop"-økonomien på Grønland. Og det er nok ikke en overdrivelse å si at det er stor sannsynlighet for at det var hvalrossen som sammen med de andre arktiske fangstmulighetene var med på å gjøre Grønland beboelig for et norrønt fangst- og jordbrukssamfunn. Jordbruket og selfangsten var naturligvis viktige elementer i subsistensøkonomien på Grønland, og det må ha gjort det mulig for nordboerne å overleve i et så perifert samfunn. Men inntil vi får en bedre forklaring på hvor utfartstrangen til de norrøne bosetterne kom fra, virker det for meg naturlig å anta at én av årsakene bak bosetningen på Grønland var mulighetene for hvalrossfangst.

De ulike jaktmetodene det antas at nordboerne kan ha benyttet seg av, krevde mest sannsynlig samarbeid mellom gårder uavhengig av hvor store jaktlagene var. Både båter og jaktredskaper sammen med andre overlevelsesredskaper de kunne få behov for under overvintringen måtte skaffes. Og selv om det kan tenkes at de fleste kystbøndene satt med egne båter, er det ikke sikkert det var like naturlig for de fleste kystbøndene å eie egne fangstredskaper for hvalross og utstyr for overvintring i nord. Det er som nevnt ikke funnet noen ruingrupper som tyder på at de huset jaktspecialister. Derfor virker det for meg som at det mest sannsynlige ville være om dette var en fangstform som var et felles foretak som foregikk sjeldnere enn hvert år. Men hyppigheten er som nevnt mest sannsynlig avhengig av størrelsen på jaktlagene:

(1) *Store jaktlag* gir muligheten til større fangst ved hver jakt og dermed større mellomrom mellom hver jakt. Men store jaktlag setter større krav til organisering av jakten og hva slags utstyr og båter som skulle brukes sammen med overvintringshyttene de skulle bo i i nord.

(2) *Mindre jaktlag* gir mindre fangst, men også muligheten og behovet for å reise opp oftere. Om jakten foregikk oftere ville det være lettere å videreføre kunnskapen fra erfarne til unge jegere, men det virker da også naturlig å forestille seg at dette ansvaret gikk på rundgang mellom

gårdene. Det var nok ikke mange gårder som hadde mulighet til å sende opp alle jaktdyktige menn hver vinter eller hver annen vinter for å jakte. De måtte som nevnt overvintre i nord, og ville da bli borte store deler av året.

(3) *Hvalrossjakt i nærområdene* var mest sannsynlig en jaktform som ikke var avhengig av store jaktlag eller noen sterk organisering. Denne jaktformen var mest sannsynlig noe de gjorde hver gang de oppdaget en hvalross i nærheten av bygdene. Og da ser jeg for meg at det var førstemann til mølla, eller jordeieren som fikk fangsten av denne jakten. Men dette er mest sannsynlig en fangstform som må ha foregått ved siden av og uavhengig av de to foregående jaktformene.

(4) Et fjerde alternativ er at *de handlet med Thule-eskimoene* for å få hvalross. De kan ha jaktet og solgt det til nordboerne mot gjenstander eller tjenester. Da ser jeg for meg enten en form for innsamling av skatt, eller en utveksling av varer. En skatt anser jeg som lite sannsynlig ettersom det setter krav til en bred kontakt mellom de to gruppene. Skatteinnkreving betyr også at Thule-eskimoene må ha hatt en grunn til å gi fra seg jaktresultatene sine på oppfordring, og noen tegn til våpenfunn eller lignende er det svært lite av i de norrøne bygdene på Grønland. En handel mellom de to gruppene er i så fall mer sannsynlig slik jeg ser det. Det kunne også forklare noen av funnene av norrøne gjenstander i Thulebosetningene (Odess et al. 2000:203-205, Cox 2000:206-207).

8 Modellene i Norðrsetur

Organiseringen av jaktlagene i Diskobukten må kunne fortelle oss mye om hvordan resten av samfunnet var bygget opp. Om det stemmer at hvalrosstennene hadde en så avgjørende rolle i både bakgrunnen for den norrøne bosetningen av Grønland og for overlevelsen av denne bosetningen må organiseringen av jakten og fordelingen av fangsten ha vært avgjørende.

Modellene jeg har satt opp i denne avhandlingen er basert på det arkeologiske materialet som er tilgjengelig gjennom utgravningsrapporter, og andre vitenskaplige artikler og bøker. De er på ingen måte ment som komplette beskrivelser av samfunnet og dets organisering, men heller som mulige alternativer til det så langt anerkjente bildet som har eksistert blant arkeologer og historikere om den norrøne hvalrossfangsten på Grønland. Disse modellene skal fungere som hypoteser for hvordan organiseringen kan ha fungert, på bakgrunn av det arkeologiske og det historiske materialet, og er alle åpne for avkreftelser gjennom senere arkeologiske utgravninger og forskning. Med et så begrenset arkeologisk og historisk materiale fra Diskobukten, mener jeg at en hermeneutisk tilnærming til modellene, hvor de blir bygget på den empiriske dataen, for så å bli forsøkt avkreftet gjennom den samme empirien vil være den mest produktive måten for å kunne skape et bilde av den sosiale organiseringen av hvalrossfangsten.

Fordelingen av jaktresultatet og handelsvarene kan fortelle noe om hvor ansvaret for handelen og jakten lå. Handelen med hvalrosstener sikret som kjent at tilreisende handelsmenn ønsket å komme til Grønland. Og for et norrønt samfunn som var såpass langt unna resten av Europa, og som etter all sannsynlighet ikke hadde noen stor handelsflåte de kunne bruke til å selv eksportere hvalrosstennene, var det å opprettholde denne handelen svært viktig for samfunnet.

Derfor vil jeg med tre forskjellige organiserings- og fordelingsmodeller forsøke å sette opp tre ulike bilder på hvordan jakten og fordelingen av jaktresultatet kan ha blitt organisert. Det er min hypotese at ved å kunne se organiseringen av denne jakten og fordelingen av fangsten, vil man kunne se hvordan resten av samfunnet kan ha organisert seg på lik måte. Dette vil kunne vise hvordan relasjonene mellom høystatus og lavstatus gårder har fungert, og hvor den politiske makten i samfunnet lå.

Modellene er naturligvis ikke eksakte gjenskapninger av fortiden. Samfunnet bestod mest sannsynlig i minst 400 år, og det har ganske sikkert gått gjennom strukturelle endringer. Videre vil en modell alltid være en gjenskapelse i en mindre utgave, og forholdet mellom modellen og den virkelige historien vil derfor alltid måtte inneholde elementer som ikke kan tas med i sammenligningen.

Modellene vil derfor vise hvorvidt det var en (1) *høystatusjaktmodell*, (2) *lavstatusjaktmodell* eller en (3) *lottfordelingsmodell* som best forklarer hvordan jakten og fordelingen av fangsten beskriver organiseringen. Med (1) *høystatusjaktmodell* mener jeg at det var enten kirken eller godene som stod for organiseringen av jakten og som tok til seg resultatet fra jakten og handelen. Deretter har de fordelt utbyttet til de enkelte bøndene for å kunne sikre seg et videre gjeldsforhold hvor bøndene måtte fortsette å bidra i jaktlagene til godene/kirken for å betale tilbake for det godene/kirken ga dem etter endt jakt/handel. Med en (2) *lavstatusjaktmodell* mener jeg at det ikke var goden eller kirken alene som stod for jakten, men at den var et felles kommunalt ansvar. Dette innebærer at alle bøndene selv var med på organiseringen av jakten, samt at fordelingen av jaktresultatet og handelen var en jevn fordeling av varer uten et økonomisk vinningsmotiv hos noen av aktørene. (3) *Lottfordelingsmodellen* bygger på en fordelingsmodell fra det norske profesjonelle fisket i dag. Det innebærer at alle deltakerne får sin lønn i deler av fangsten basert på hvilken rolle de har hatt i fangsten. Fordelingsenhetene heter lott, og hver deltaker har da rett på et bestemt antall lott fra jakten.

8.1 (1) Høystatusjaktmodellen

Høystatusjaktmodellen baseres på organiseringen av februk blant godene på Island i tidlig middelalder. "Skallagrim-modellen" er satt opp slik at goden driftet jorden sin slik at han skulle kunne sikre seg mot uår ved å ha flest mulig forskjellige bein å stå på (Keller 1990:132, Vésteinsson et al. 2002:4). Han leide derfor ut deler av jorden sin til ulike bønder som så sto for hver sin spesialisering av den jorden han satt på. De ulike bøndene drev dermed enten fiske, fedrift eller jakt på sin gård. Resultatet ble samlet opp hos goden som sikret både seg og de bøndene som arbeidet for ham at de ville ha de nødvendige matvarene og andre produkter de behøvde for å kunne drive gårdene.

Den norrøne bosetningen av Island som begynte i ca 871 e.Kr. var svært omfattende geografisk, og innen 930 hadde store deler av kysten av Island blitt bosatt (Vésteinsson 2000:165, 167). Funn av rester etter tidlig menneskelig aktivitet på Hofstadir i Mývatn området, som er et innlandsområde lite egnet for fedrift, tilsier at de frodigste og beste områdene ble tatt tidlig i bosetningen (Vésteinsson 2000:167). Store deler av Island var dekket av isbreer og fjell, men

kystlandskapet var frodig og rikt på dyreliv som fisk og sel. Dvergbjørken som dekket store deler av denne fruktbare marken ble ryddet bort av de norrøne bosetterne.

De tidligste norrøne bosetningene består av mer enn ett langhus på hvert område, Bessastadir, Reykjavik og Herjolfsdalur hadde to mens Hvítarholt hadde tre (Vésteinsson 1998:12-14, Vésteinsson 2000:168). Husene ser ut til å være samtidige, noe som kan bety at det har vært større grupper bestående av én stor familie eller flere familier som samarbeidet på den samme jorden (Vésteinsson 2000:168). Senere bosatte mindre grupper seg i et langhus på jord som gjerne allerede tilhørte en annen gruppe (Vésteinsson 2000:169). Multihusholdningsstedene, hvor to eller flere langhus ligger sammen, er et tegn på at det i begynnelsen av bosetningen var et samarbeid mellom flere grupper om jorda, selv om de ikke hadde nære nok bånd til at de bodde i samme hus (Vésteinsson 2000:169).

Bortsett fra noen av langhusene finnes det få materielle beviser på noen stor sosial stratifisering i den tidlige norrøne bosetningen på Island. Gravene er svært fattige på gravgods, noe som kan reflektere få funn av redskaper fra samme perioden. Byggingen av de store langhusene må ha vært en jobb som krevde innsatsen fra større grupper enn bare én familie, ettersom produksjonen av torv og selve byggingen måtte foregå i løpet av en kort islandsk sommer (Vésteinsson 2000:170). Tømmeret de brukte i husene kan enten stamme fra handel med Norge eller drivved. Men innsamlingen av drivved eller tømmer handlet med Norge kan uansett ikke ha vært enkelt å hente inn for innlandshusene uten hjelp fra de andre. Denne store graden av samarbeid mellom gruppene sammen med mangel på materielle symboler på sosial stratifisering tyder i følge Vésteinsson på at dette nye samfunnet på Island var mye enklere i sin materielle teknologi og sosiale inndeling (2000:170). Økonomien til de tidlige bosetterne var basert på både drifting av kyr, og i mindre grad geiter og griser, men de har også tegn på at hele området rundt ruingruppen ble utnyttet, så langt som opptil 10 km vekk fra husene (Vésteinsson 2000:171). Dette krever en stor arbeidsmengde og en organisering av denne store arbeidsgruppen. Selv om store mengder fisk, sel og fugl ble jaktet, var det kyrne og innsamling av høy til de lange vintrene som var det viktigste elementet i den islandske husholdningsøkonomien. Den store mengden av bein fra kyr i ruingruppene sammen med de mange og store fjøsene er tegn på viktigheten av kyr på Island (Vésteinsson 2000:171).

De første norrøne bosetterne bosatte seg i områder hvor de på sommeren kunne samle inn nok høy til vinteren, og hvor de resten av året ville ha tilgang på vilt de kunne jakte på. De neste bosetterne ville så bosette seg på områder hvor de hadde stor nok plass mellom seg selv og naboen for å kunne produsere nok fôr til kyrne før vinteren (Vésteinsson 2000:173). De måtte nok tidlig begynne å bosette seg på jord som noen allerede eide, og det kan da tenkes at det var ideelt for de første bosetterne med store jordområder å kunne tilby de nyeste bosetterne jord de kunne bo på mot politisk støtte (Vésteinsson 2000:173).

Ved å oversette denne modellen til det norrøne samfunnet på Grønland kan en få et bilde av hvordan den sosiale organiseringen av samfunnet og hvalrossjakten kan ha foregått. Men det er viktig å tenke at selv om det finnes mange åpenbare likheter mellom Island og Grønland er det farlig å sette et "er-lik-tegn" mellom de to samfunnene. Både årsaken bak bosetningene og årsaken for samfunnenes overlevelse er ulike. Men det kan hende at den kulturelle bakgrunnen de to samfunnene hadde da de først reiste ut kan ha bidratt til å skape en likhet i den sosiale organiseringen.

På Grønland har de første norrøne bosetterne, hvorav mange av dem senere har utviklet seg til å bli blant de mektige mennene i det norrøne samfunnet på Grønland, bosatt seg på store fruktbare områder med tilgang til flere forskjellige næringer som jakt og fiske. Både Sandnes (V-51) i Vesterbygden og Brattahlið i Østerbygden ligger på noen av de beste og største markene og med gode jakt- og fiskemuligheter. Deretter fulgte de senere bosetterne som var nødt til å bosette seg lengre innlands og på mindre fruktbare steder, og noen måtte bosette seg på jord som allerede var tatt. Bosetterne på Grønland led av de samme problemene som på Island, hvor de var avhengige av drivved eller tømmer fra Nord-Amerika eller Norge. Å frakte dette tømmeret til gårdene må ha vært en stor jobb, som lik på Island krevde innsatsen til mange menn.

Som på Island var fedriften en svært viktig del av subsistensproduksjonen, og innsamling av høy og sæterdrift er jobber som krever et stort geografisk arbeidsområde og samarbeid mellom flere menn. Noen andre essensielle deler av arbeidsåret på Grønland var seljakten på våren og hvalrossjakten på vinteren (om ikke årlig så må hvalrossjakten mest sannsynlig ha foregått på en

jevnlig basis). Reinsdyrsjakten og fiske må også ha vært viktig for samfunnet. Selv om det knapt finnes rester etter fisk i kjøkkenmøddingene på Grønland er det vanskelig å tenke seg at de har utvandret fra Island og Norge og bosatt seg langs kysten av Grønland uten å benytte seg av fisken som finnes i fjordene og havet utenfor. Det er mer sannsynlig at fiskene ble rensset ved sjøen eller at fiskerestene har blitt benyttet som fôr eller gjødsel.

Om en ser for seg at samfunnet på Grønland bygger på denne modellen hvor godene i samfunnet organiserte samarbeidet mellom bøndene som bodde på hans jord eller støttet ham politisk (lik godene på Island), kan det også tenkes at det var de som organiserte og ledet både jakten på hvalross og jakten på sel. Da vil godene ha stått for organiseringen av jaktlagene, opplæring av jegerne og utdeling av utstyret de trengte til jakten, og han vil senere ha hatt ansvaret for å fordele jaktresultatet mellom deltakerne.

Goden må altså ha stilt med kunnskapen som måtte til for å kunne jakte på hvalross. Det vil si at bøndene som deltok ikke nødvendigvis hadde erfaringer fra jakt i Diskobukten, men at ved å sende med en representant for goden som kunne lære bort det de trengte å vite, kunne bønder som aldri hadde deltatt før være med på jakten. Slik kan goden ha hentet arbeidskraft fra hele samfunnet, og ikke kun begrenset seg til noen enkelte husstander.

Om goden sendte opp *store jaktlag* har deltakelsesansvaret gått på rundgang mellom leilendingsgårdene hans. Ved hvert jaktår samlet goden de mennene han trengte for jakten, og sendte de opp sammen med en representant for seg selv. Om goden sendte opp *små jaktlag* har deltakeransvaret også gått på rundgang. Men dette var kanskje en jaktform som passet de mindre godene bedre, som mest sannsynlig hadde mindre utstyr, færre båter og færre leilendinger som bodde på jorden hans.

Resultatet fra jakten til *store jaktlag* har goden samlet inn hos seg, før han har fordelt dette blant *alle leilendingsgårdene som lå under ham*. Disse gårdene har så hatt ansvaret for å arbeide med å fjerne tennene fra maxillaene, før de ble gitt tilbake til goden for å kunne selges til tilreisende handelsmenn (McGovern 1980:263). Fangstresultatet til *små jaktlag* har goden kanskje delt ut til

bare de bøndene som selv deltok på jakten, ved siden av en bearbeiding av hvalrosstenner på godegården.

Resultatet fra handelen har tilfalt goden, som igjen har gitt tilbake til jegerne og bøndene som gav, lønn eller gjennom festivaler og religiøse ritualer. Denne vekslingen mellom lønn og arbeid har skapt et avhengighetsforhold eller et gjeldsforhold som har sikret at bøndene ville bidra videre med arbeidskraft i jaktlagene til godene. Formålet med jakten og salget var mest sannsynlig å skape en økonomisk vekst hos goden, som igjen kunne hjelpe goden å få flere bønder under seg og større politisk makt på tinget.

Seljakten på Grønland har da blitt organisert på samme måte. De ulike godene har sendt ut jaktlag bygget opp av menn fra sine tilhørende gårder som har seilt ut og jaktet på sel. Dette har vært en årlig bedrift som har sikret goden nok sel til å kunne betale i kjøtt til mennene som deltok i jakten, og sikre at de ville fortsette å støtte ham videre. Seljaktlagene har hvert år vært store jaktlag hvor alle deltakerne har bidratt. Det var viktig for småbøndene å opprettholde de gode relasjonene til goden, slik at han ville fortsette å la dem delta i seljakten, fordi de var avhengige av å få selkjøttet hver vår.

8.2 (2) Lavstatusjaktmodellen

En *lavstatusjaktmodell* innebærer at det ikke var en jakt styrt av goder eller av kirken, men at det var bønder som selv stod for jakten. De gikk sammen i grupper for å reise opp til Diskobukten og jakte på hvalrossen for å skaffe tennene, og andre eksotiske dyreprodukter som levende isbjørn og hvite falker. Produktet av jakten på hvalrossen ble fordelt mellom medlemmene i samfunnet, slik at alle deltok i prosessen av produksjonen av handelsvarene.

På Færøyene har de fanget grindhval (*Globicephala melas*) på samme måte siden middelalderen, og mest sannsynlig siden Færøyene først ble bosatt rundt 825 e.Kr. og fram til i dag (Fielding 2007, Arge 2000:154). Denne jaktformen blir kalt for *grindadrap*. Så godt som alle mennene i samfunnet går sammen i mange båter ut av fjordene for å drive hvalene inn i bukter slik at de

strander. Der kan resten av medlemmene av samfunnet ta livet av hvalene, og dra dem opp på land. Han som først ser hvalene får beholde den største delen av jaktresultatet. Deretter står en offentlig valgt *grindformann* under oppsyn av sysselmannen for fordelingen av resten av hvalkjøttet til hele samfunnet, uten at noen må betale for sin del av kjøttet til noen andre (Fielding 2007:163). Denne formen for fordeling av hvalkjøttet sikrer at hele samfunnet får hvalkjøtt å spise, som er beboerne på Færøyene sin viktigste kilde til proteiner (Fielding 2007:163). Det ligger derfor et kommunalt ansvar i å bidra til at hele samfunnet får sikret seg det nødvendige kjøttet. Hele hvalen blir brukt, og ingen deler av hvalen blir solgt videre.

De norrøne bosetterne på Færøyene kom i all hovedsak fra Vest-Norge (Arge 2000:156). Men selv om Færøyene var rikt på vilt som fugl og fisk, var det dyredriften som var den viktigste økonomiske produksjonen. Lik resten av de norrøne samfunnene i Nord-Atlanteren var det hovedsakelig i kystområdene og langsmed fjordene at de fleste bosatte seg.

Hver av gårdene bestod av flere forskjellige produksjonsområder og med en fysisk avgrensning mellom innmark og utmark (Arge 2000:156). I utmarkene bygget de sommerstasjoner hvor de kunne oppholde seg med kyrne slik at alt av sommerstell kunne utføres der, og da kunne de spare gresset som lå nært gårdene til vinteren. En slik sæterdrift finnes det tegn på på Grønland også, viser Albrethsen og Keller som har gått gjennom en del utmarksgårder og sett på dem i forhold til nærliggende gårder, størrelse og funksjon (Albrethsen & Keller 1986). På 1100-tallet ble denne arbeidsformen byttet ut med sauegjeting i utmarken, som så var den ledende økonomiske virksomheten på Færøyene (Arge 2000:158).

Vi vet i dag lite om den sosiale organiseringen av det norrøne samfunnet på Færøyene, og det vi har av kunnskap om hvalfangsten stammer fra etnografiske skildringer gjort i moderne tid. Selv om det er en enorm distanse, kan en se tegn på en grad av kulturell kontinuitet i bosetning og økonomisk produksjon. Mange av områdene hvor landnámsgårdene stod, er fortsatt bebodde områder i dag, og gårdsdriften med sau som hovedfokus lever også i dag på Færøyene.

Ved å modellere hvalrossfangsten på Grønland etter grindadrap, blir organiseringen av jakten og fordelingen av jaktresultatet basert på et mer kommunalt fellesforetak og felles ansvar enn ved å

gå ut ifra at det var godene eller kirken som styrte jakten som et privat foretak lik den andre økonomiske aktiviteten på gårdene deres.

I denne *lavstatusmodellen* var jakten altså et felles foretak blant alle de norrøne gårdene. Ved hvert jaktår reiste et visst antall bønder opp til Diskobukten for å fange hvalross til hele befolkningen. Slik kunne de sikre handelen med resten av Europa med de nødvendige varene denne handelen bidro med, og som hele samfunnet i forholdsvis stor grad var avhengige av. Ettersom alle skulle bidra i jakten, kan en se for seg at ansvaret for å reise opp på jakt gikk på rundgang.

Om det var *store jaktlag* som seilte opp må de ha vært avhengige av at godene/kirken stilte med båter og utstyr de kunne bruke i nord. De var også avhengige av at noen spesialister deltok i organiseringen og i opplæringen av deltakerne. Deltakelse i jaktlagene kan ha foregått på rundgang mellom gårdene i bygden. Fordelingen av fangsten og bearbeidelsen av tennene ville da ha foregått *blant alle gårdene*. Årsaken til at godegårdene har flere rester kan være at de hadde en større produksjon/spesialister på gårdene sine. Resultatet av handelen gikk tilbake til alle nordboerne i form av tømmer, korn og jern som alle gårdene var avhengige av å handle seg til. Om det var *små jaktlag* vil det ha foregått mye på samme måte med en rundgang på deltakeransvar og med en spesialist som deltar og opplærer underveis. Fangsten vil fortsatt fordeles mellom *alle gårdene*, slik at alle deltar i etterarbeidet.

Målet med handelen var ikke å skape en økonomisk velstand hos noen få, men heller å sikre at hele bygden fikk det de trengte. Goden eller kirken fungerte som en organisator og fordeler av varene. Goden eller kirken hadde lagrene av hvalrossstener i nærheten av handelsplassen, og stod for handelen med de tilreisende handelsmennene.

Selfangsten var en ren subsistensproduksjon som ble organisert på samme måte. De organiserte felles jaktlag som seilte ut for å fange selene. Dette krevde en større mengde jegere enn hvalrossfangsten, og den foregikk årlig. Mennene seilte ut sammen i egne båter, eller de lånte båter av godene for å kunne nå ut til de strøkene hvor selene migrerte. Der satte de mest sannsynlig opp nett som de jaget selene inn i. Fangsten fra denne jakten ble på samme måte

fordelt blant alle innbyggerne uten at noen betalte for dette på noen annen måte enn å bidra med sin egen arbeidskraft.

8.3 (3) Lottfordelingsmodellen

I profesjonelt fiske i Norge i dag fordeles ofte fangsten basert på et lottsystem.

”I fiske praktiseres det forskjellige avlønningssystemer alt etter hvilket fiske som drives, etter fartøystørrelse og etter hvor på kysten fartøyene hører hjemme. Det grunnleggende prinsipp er imidlertid prosent- eller lottsystemet som går ut på at hver fisker har en bestemt prosent eller lott av delingsfangst (bruttofangst minus nærmere definerte fellesutgifter). Denne prosentsatsen eller lotten kan variere alt etter om mannskapet eier redskap, holder proviant selv osv.” (Tverå og Sagelvmo 2003:12)

Én lott tilsvarer en fullvoksen mann. Det vil si at en mulig fordeling er at hver fullvoksen fisker på båten får én lott og uerfarne unggutter får en halv lott. Skipperen får en ekstra lott. Jaktlederen får kanskje en ekstra lott og båteier får en båtlott. Dette systemet brukes blant annet mye i fiske i dag, og det kjennes også fra Færøyene der de opererer med landlott. Det vil si at han som eier jorda hvalen strander på får en ekstra lott. Til slutt vil man da sitte igjen med en fordeling som kan ha sett slik ut for en seksåret båt:

Fig 5: Lottfordelingsmodellen

Båteier (det kan være en storbonde eller kirken)	2 lotter
Skipper/jaktleder	2 lotter
4 fullvoksne menn	4 lotter (1 lott hver)
<u>2 'skårunger'</u>	<u>1 lott (1/2 lott hver)</u>
Sum	9 lotter

Dette systemet åpner for en fordeling av fangsten basert på hver enkelt sin innsats. Den vil i så måte ligge imellom de to tidligere beskrevne modellene som på hver sin side enten gir *full avkastning til enten storbonden eller kirken* på den ene siden, eller en *ren fordeling mellom alle* på den andre siden.

Det vil fortsatt være storbonden eller kirken som står for båtene og redskapene som er nødvendige for å kunne dra på jakt. Men deretter blir fordelingen av fangsten basert på hvem som er med. Storbonden eller kirken trenger ikke å være med på selve jakten, men kan om han ønsker bare stå for ressursene sammen med å sende opp en jaktleder på turen som kunne styre og organisere jaktlagene.

Denne modellen innebærer også at deltakelse i jakten var et ansvar som gikk på runde mellom de forskjellige småbøndene. Ettersom det har blitt funnet maxilla i samtlige ruingrupper, virker det som om ”alle” jaktdyktige menn til forskjellige tider har blitt med opp på jakt.

I denne modellen ser jeg for meg at det var avhengig av den enkelte goden/kirken om han ønsket å sende opp *store jaktlag* eller *små jaktlag*. Deltakelse i jaktlagene var det hver enkelt bonde som hadde ansvaret for. Om han ønsket å få utbytte av jakten måtte han delta. Det vil si at goden/kirken har hatt båter med utstyr han har ønsket å fylle opp med menn, uavhengig av disse mennene sin landgjeld og tilhørighet til enkelte kirkesogn. Fangsten fra jakten har kun blitt *fordelt mellom de som deltok i jakten*, avhengig av hvor mange lott de har krav på.

Seljakten har foregått på samme måte. Godene og kirkene har stilt med de båtene og det utstyret de har hatt tilgjengelig, og så har alle som har hatt mulighet blitt med på jakten. Deretter har de blitt tildelt sin lott. Om dette var en jakt hvor store deler av bygden seilte ut, ser jeg for meg at det har vært nødvendig med arbeidskraft i bygdene under organiseringen, tilbakekomsten og fordelingen/behandlingen av selene som har blitt fanget. Dermed vil stort sett alle gårdene ha mulighet til å kunne tjene seg sin lott, uavhengig av om de faktisk var med ut i båtene.

9 Modellenes møte med bygdene og samfunnet på Grønland

Med utgangspunkt i de historiske og arkeologiske kildene jeg har diskutert så langt, vil jeg forsøke å se hvordan de tre forskjellige modellene (1) *høystatusjaktmodellen*, (2)

lavstatusjaktmodellen, og (3) *lottfordelingsmodellen* ville ha fungert i forhold til det norrøne samfunnet på Grønland.

9.1 Analyse

Det arkeologiske materialet viser helt tydelig at det har foregått et samspill mellom de forskjellige gårdene på Grønland. Rester etter maxilla og selkjøtt i samtlige ruingrupper peker i retning av at dette samfunnet har hatt sterke sosiale relasjoner i form av felles arbeid og produksjon. Det var et perifert samfunn i forhold til resten av Europa. Og selv om havet som regel heller burde tolkes som en kommunikasjonsåre enn et hinder, er det klart at den lille istiden, byllepesten og endringer i etterspørselen etter hvalrosstann har bidratt til at dette samfunnet har blitt enda mer distansert.

Hvilken form disse sosiale relasjonene har tatt, har jeg forsøkt å diskutere gjennom de arkeologiske og historiske kildene vi har tilgjengelig i dag: (1) *Bosetningsformen og gårdsdriften*, (2) *kirkesamfunnet* og (3) *fangst av sel og hvalross*.

9.1.1 Sosiale relasjoner

Et viktig begrep i denne analysen er sosiale relasjoner. De sosiale relasjonene er samspillet mellom to eller flere sosiale aktører basert på hvilke sosiale statuser de har i forhold til hverandre og hvordan de sosiale statusene bærer med seg rettigheter, plikter og muligheter i samspillet dem imellom (Hylland Eriksen 2001:56-57). De sosiale aktørene er de medlemmene av samfunnet som handler innenfor en definert arena, som for eksempel ritualer som jakt, fordeling av fangst og religiøse seremonier og fester. De sosiale statusene som aktørene bærer er alle de forskjellige rollene aktørene til enhver tid bærer, og som vil påvirke samspillet dem imellom. Det kan for eksempel være kjønn, alder, rolle i arbeidsfordelinger, plassering i det sosiale hierarkiet og slektstilhørighet. De forskjellige sosiale statusene vil som nevnt innebære plikter, rettigheter og muligheter for handling og samspill med andre aktører, mens brudd på forventet bruk og oppfyllelse av plikter, rettigheter og muligheter kan innebære sosiale sanksjoner fra resten av samfunnet (Hylland Eriksen 2001:60). Sanksjonene kan være alt fra offisielle straffer som bøter

eller det kan være utestengelse fra deltakelse i fremtidige arenaer for sosialt samspill eller endringer i tilskrivelse av sosial status og tilhørighet.

Denne forståelsen av sosiale roller og relasjoner er hentet fra sosialantropologien, som er en samfunnsvitenskap som studerer samtidige samfunn. Det vil si at sosialantropologen studerer samfunn han selv kan ta del i og samtale med. Det er en vitenskap hovedsakelig utviklet i Europa og USA av vestlige vitenskapsmenn som studerer "resten av verden". Det vil si at mye av teorien er basert på hvordan vestlige vitenskapsmenn har konstruert metoder og begrepsapparater for å kunne studere andre samtidige samfunn. I denne oppgaven har jeg gått ut ifra at mange av disse begrepene kan oversettes og brukes i historisk og arkeologisk forskning. Dette innebærer da en antakelse om at det historiske norrøne samfunnet på Grønland også opererte med sosiale relasjoner, sosiale statuser og roller, og plikter, rettigheter og muligheter basert på disse rollene.

Disse begrepene anser jeg som så universelle i en forståelse og diskusjon av sosialt samspill at man nærmest er nødt til å bruke dem og tre dem over det samfunnet man studerer om man ønsker å kunne si noe om hvordan de sosiale relasjonene kan ha vært med på å reproducere selve samfunnsstrukturen. Jeg er imidlertid klar over faren ved å plassere dette historiske samfunnet i en nåtidig sosial forståelse av et samfunn. Men jeg mener at det historiske samfunnet vanskelig kan studeres utelukkende på sine egne premisser, og det vil alltid være farget av den som studerer det sin politiske og sosiale samtid og akademiske forståelse. Det er derfor viktig å være bevisst sin egen rolle i tolkningen og bruken av data, og heller forsøke å bruke den bevisst enn å tro at man kan fjerne seg selv som subjekt i forskningen.

9.1.2 Historiske kilder

De historiske kildene er som tidligere nevnt begrenset til sagaer og annaler fra Island og Norge. Men flere av disse kildene omtaler Grønland og den norrøne bosetningen i middelalderen. Fra Erik Raudes saga blir bosetningen av Grønland beskrevet som en hendelse på initiativ fra Erik Raude etter at han blir bannlyst fra Island. Som diskutert var nok virkeligheten noe annerledes. Men at de første bosetterne tok den beste jorden slik Keller beskriver i sin bok "*The Eastern*

Settlement Reconsidered” (1989), og at senere bosettere/småbønder var nødt til å leie eller kjøpe jord av disse første bosetterne virker sannsynlig.

Handelen som foregår på Grønland blir vektlagt i *Kongespeilet* som et svært verdifullt foretak for tilreisende handelsmenn, og samtidig får vi et innblikk i hva det handles i. Hvalrosstenner, rep laget av hvalrosshud og andre eksotiske fangstartikler blir handlet mot jern og korn fra Norge og resten av Europa.

Hauksbók forteller at det var godene som ledet jakten. De stod for båtene og utstyret som ble brukt, og de sendte opp jegere til Norðrsetur. Dette har blitt tolket som en beskrivelse av jakten, og mange har gått ut ifra at dette var den faktiske organiseringsformen for jakten i Norðrsetur (se Gulløv 2005). Jeg tror som nevnt at dette bare er ett av flere alternativer.

Flateyjarbók og Ivar Baardsons beskrivelse av Grønland inneholder begge nedtegnelser over kirkene i Østerbygden og i Vesterbygden. Disse listene er ikke komplette i forhold til hva som har blitt funnet av kirker av arkeologer i ettertid. Årsaken til at ikke alle kirkene har blitt oppført kan være at de første kirkene som ble bygget mest sannsynlig var privateide kirker hvor bonden selv fungerte som prest. Da kirkelistene ble skrevet på 1300-tallet hadde dette endret seg, og kirkesognene var da mest sannsynlig etablerte enheter. Det betyr at det antakeligvis er sognekirkene som er de kirkene som blir oppført, kanskje sammen med en eller to stormannskirker.

9.1.3 Bosetning og gårdsdrift i de 3 modellenes perspektiv

Bosetningsformen i det norrøne samfunnet på Grønland bærer preg av at de første bosetningene var store gårder som eide mye jord. De første gårdene ble som regel plassert på områder som dekket over flere produksjonsmuligheter som fangst, fiske og kvegdrift. De nye innflytterne fikk mindre områder de bygget på, som da hovedsakelig ga mulighet for ett eller kanskje to av disse produksjonsmulighetene. De små gårdene som hadde kvegdrift var som regel så små at de sjelden hadde plass til mer enn opp til 5 kyr. Dette har mest sannsynlig ikke vært nok til å kunne overleve på egen hånd, og det er derfor sannsynlig at det foregikk et samspill mellom de store og

de små gårdene. Dette samspillet kan tenkes å bygge videre på de relasjonene som ble opprettet da de små gårdene først bosatte seg på de store gårdene sin jord.

(1) Hvis en ser for seg dette bildet i en *høystatusjaktmodell*, har småbøndene vært leilendinger som har hatt et gjeldsforhold til storbøndene fra de først bosatte seg på jorden deres. Samfunnet er da strukturert etter et hierarkisk inndelt sosialt system, med en storbonde på topp og med leilendinger på bunn. Storbonden samlet inn en (overskudds-)produksjon fra de tilhørende leilendingene, som han så har kunnet redistribuere gjennom gaver og fester *uti fra deres bidrag i produksjonen*. Dette har bidratt til å opprettholde de sosiale relasjonene gjennom en gaveutveksling som knyttet leilendingene til storbonden i framtiden også. Dette kan forklare hvorfor det så godt som bare er storbøndene som har hatt pakkhus på sine eiendommer, ettersom all fangsten skulle innom dem før den senere ble fordelt ut til leilendingene.

(2) I en *lavstatusjaktmodell* vil dette peke mot at småbøndene som bodde på jorden til storbonden har hatt en felles produksjon av jakt og kvegdrift. Småbøndene var da ikke leilendinger av storbøndene, men heller bidragsytere i et felles arbeidssamfunn og mulige økonomiske og politiske støttespillere. Storbøndene ga bort jord til småbøndene for at de skulle kunne hjelpe storbøndene i politiske konflikter, noe den kontinuerlige bebyggelsen av jorderområdene tilhørende Brattahlið kan hende viser til. Småbøndene kan fortsatt ha vært spesialiserte på de forskjellige produksjonene som fangst, fiske og kvegdrift. Men produksjonen deres gikk ikke til en storbonde som så fordelte produktene etter et gjeldsforhold, men etter en egalitær behovsmodell hvor *hver husstand fikk de produktene de var avhengige av*, og som de hadde en eiendomsrett på gjennom deres bidrag i produksjon og jaktdeltakelse.

(3) Det norrøne samfunnet basert på en *lottfordelingsmodell* vil derimot fungere et sted mellom de to foregående modellene. Samfunnet kan fortsatt ha vært bygget opp etter storbonde- og leilendingsprinsippet. Småbøndene kan ha vært i et gjeldsforhold til storbonden som hadde gitt dem jord, og som dermed har kunnet hjelpe dem med den produksjonen de har vært avhengige av, men som de ikke har hatt mulighet til å produsere selv. Dette har skapt en mulighet for *utveksling av varer mellom leilendinger og en gode med forskjellig produksjon*. Det vil si at hver bonde selv sto ansvarlig for å kunne produsere det han trengte for å handle til seg det han selv

ikke kunne produsere. Leilendingen kan også arbeide for andre storbønder mot lønn, som han kan ha brukt til å betale sin egen gjeld til storbonden.

Brattahlið og Garðar har blitt organisert etter to forskjellige prinsipper. Der Garðar har hatt alle de mennene biskopen trengte til å drive gården sin boende hos seg, har Brattahlið delt ut jord som småbøndene selv kunne bygge og bo på. Brattahlið fortsatte denne strategien fram mot 1400-tallet, hvor flere og flere smågårder har blitt bygget på jorden som tilhørte storbonden der. Hvis man tolker dette som forskjellige organiseringer av subsistensproduksjonen kan det åpne for en tolkning av flere samtidig organiseringer av cash-crop produksjonen. Det vil si at det kan hende der kanskje Garðar jaktet etter *høystatusjaktmodellen* kan Brattahlið ha organisert jakt etter *lottmodellen*. Dette ville kunne ha skapt en mulighet for leilendingene som bodde i Qoordlortup området til å kunne kjøpe seg fri. Altså at de gjennom deltakelse i hvalross- og seljakt ble lønnet og til slutt kunne kjøpe jorden de leide av storbonden på Brattahlið.

Men utviklingen gårdene gikk gjennom kan tyde på at noen var nødt til å endre sin produksjon. På V-48 (en liten gård i Vesterbygden) er forholdet mellom kyr og geiter på 1000-tallet 1:2,3 og på V-51 (kjent som Sandnes, en av de største gårdene i Vesterbygden) var forholdet mellom kyr og geiter på 1000-1100-tallet 1:1 (Vésteinsson et al. 2002:9). De siste funnene fra 1300-tallet viser et forhold mellom kyr og geiter på 1:8 i V-48 og 1:1,15 i V-51 (Vésteinsson et al. 2002:9). Denne endringen i produksjon kan hende tyder på at samfunnet gikk gjennom strukturelle endringer som igjen kan ha endret hvalrossjakten. Men det kan også hende at det kun gjenspeiler at enkelte bønder forsøkte å endre sin produksjon uavhengig av resten av samfunnets produksjon. En annen endring i næringen er andelen marin føde nordboerne levde av. Isotopiske analyser av skjelettene til nordboerne viser at på de mindre gårdene bestod selkjøtt mot slutten av bosetningen for omtrent 70 % av føden deres (Amorosi et al 1996:146-147, Dugmore et al. 2007:19). Dette kan være et resultat av den lille istiden, hvor den dyrkbare perioden ble enda kortere. Og driften av kyrne må likeledes ha vært enda hardere med tanke på arbeidet ved oppsamling av vinterforet deres. Dette kan ha ført til en økt jakt på sel for å møte disse klimatiske endringene. Hvilken effekt det kan ha hatt på samfunnsstrukturen er det vanskelig å si noe sikkert om, men det betyr at samfunnet må ha hatt en struktur som har hatt rom for endringer.

I de fleste tilfellene har det som nevnt så langt ikke vært mulig å se sikre tegn på utviklingen i produksjonen til gårdene. Men et økt konsum av sel og mulige endringer i jordbruket hvor det kanskje til slutt bare var storbøndene som hadde mulighet til å ha en kvegdrift, kan peke mot et klasseinndelt samfunn med styringer fra det øverste laget på produksjonen til småbøndene. Dette kan ha vært en kriseløsning hvor storbøndene måtte reorganisere produksjonen og belage seg på en økt fangst av sel som så langt hadde vært en forholdsvis sikker matkilde, uavhengig av hvor mye oppsamlet vinterfôr de hadde. Dette kan i så fall ha vært en styring som har ”plassert de fleste eggene i én kurv,” og en endring i selenes bevegelse kan ha hatt store innvirkninger på bosetningen og dens overlevelsesmuligheter.

Mulighetene for å studere den sosiale organiseringen i bygdene opp mot hvordan organiseringen av hvalrossjakten foregikk vil som vist være mulig. Det å kunne se hvilken organiseringsform hvalrossjakten tok, er det derimot vanskeligere å kunne si noe sikkert om. Det at samfunnet mest sannsynlig fungerte etter et “storbonde-leilendingsystem” tilsier at *lavstatusjaktmodellen* ikke ville ha fungert slik den er beskrevet. Videre kan det argumenteres for at en *lottmodell* kanskje ville ha skapt et samfunn som ville ha vært levedyktig over en lengre periode, ettersom det er en samfunnsorganisering som innebærer mindre grad av tvang enn hva en *høystatusjaktmodell* tilsier.

Da er man nødt til å se på hvilket utbytte de forskjellige gårdene fikk av de forskjellige modellene. En *høystatusjaktmodell* ville ha gitt leilendingsgårdene det de trengte av ressurser for å overleve, men det innebærer også en liten grad av sosial mobilitet om leilendinggårdene var avhengige av å være i et gjeldsforhold til en storbonde for å kunne delta i en jakt. En leilendinggård som fikk kjøpt seg fri ville da stå utenfor dette gjeldsforholdet, og de ville ikke lenger få tilgang til selkjøtt eller handelsvarer fra hvalrosstannhandelen med Europa. Det ville da mest sannsynlig ha tatt knekken på en eventuell “middelklasse”, om de ikke kunne organisere seg på egen hånd og danne egne jaktlag. Betydningen av den store mengden selkjøtt i kosten til de fleste bøndene mot slutten av bosetningsperioden tilsier da at de fleste bøndene i en eller annen grad var en del av et handelsforhold hvor de fikk tilgang på selkjøttet. Men om de skulle kunne jakte inn nok sel til hele bygden innebar nok det at så mange som mulig deltok, og en

eventuell "middelklasse" kunne da mest sannsynlig ikke utelukkes fra en slik jakt. Hvis det betyr at "middelklassen" fortsatt var en del av seljakten, og denne seljakten hadde en rolle som et ritual som bekreftet og opprettholdt sosiale relasjoner i samfunnet, antyder det at de sosiale relasjonene mellom storbonden, leilendingen og en eventuell "middelklasse" ble opprettholdt gjennom bosetningen. Da virker det underlig om disse sosiale relasjonene ikke skulle kunne fungere i hvalrossjakten også, noe som betyr at "middelklassen" som lå utenfor landgjeldsforholdet til storbonden fortsatt var en del av både seljakten og hvalrossjakten. Nå er det naturligvis ingen automatikk i denne utviklingen, men det er en mulig utvikling av de relasjonene som har vært med på å styre organiseringen. Men i denne utviklingen ligger det en tanke om at det norrøne samfunnet på Grønland begynte som et klassesdelt samfunn hvor den sosiale organiseringen og relasjonene var fundert på landgjeld mellom storbønder og leilendinger. Disse gjeldsforholdene kan ha endret seg om leilendingene kjøpte seg fri, og organiseringen kan da ha endret seg sammen med en mulig "middelklasse" slik at den ble inkludert gjennom lønnet arbeid i form av *lottfordelingsmodellen*.

9.1.4 Kirken

De første kirkene på Grønland hadde sirkulære kirkegårder, noe som kan peke mot en keltisk innflytelse. Det antas at de til å begynne med har vært privateide, og at de tilhørte godene som bygget dem på gårdene sine. I denne perioden har storbøndene mest sannsynlig fungert som både religiøse og sekulære ledere, og det kan hende mye av maktlegitimeringen deres lå i nettopp kirkene de bygget. Kirkene kan ha fungert som samlingspunkt for alle husstandene som bodde i det tilhørende sognet, og dermed kan kirkene også ha vært som en arena for reproduksjon av de sosiale relasjonene som eksisterte mellom bøndene i området. Storbonden har samtidig kunnet hente inn tiende fra småbøndene.

Da grønlenderne fikk sin første biskop i 1125-26 ble Garðar bispesetet på Grønland. Mange av kirkegårdene var sirkulære, mens bygningene nærmet seg etter hvert en mer typisk norsk rektangulær kirkebyggetradisjon. Plasseringen av kirkene i terrenget minnet også mer om den norske byggemodellen. Det kan hende dette betyr at kirkene ikke lenger var privateide, men at de ble styrt fra Norge og ble uavhengige fra storbøndene som først hadde bygget dem. McGovern

foreslår at endringene i kirkebyggingen kan være et tegn på at biskopene som kom til Grønland organiserte byggingen av de nye kirkene (1980:264). Biskopene glimret til tider med sitt fravær, men Garðar forble en stor og mektig gård med en enorm mengde kyr etter grønlandsk standard. Årsaken til at mange biskoper aldri kom til Grønland, og at det til tider tok lang tid å utnevne nye, var muligens fordi det for biskopene var lite lukrativt å reise over Atlanteren for å bo på Grønland. En annen årsak kan være at erkebispesetet i Nidaros ikke anså Grønland som et like viktig område for dem.

I de forskjellige modellene vil kirken sin rolle være avhengig av hvilken makt kirken hadde på Grønland. Om den var en organisator og maktinstitusjon på lik linje med eller over storbøndene, eller om den forble privateid og under storbøndene sin kontroll. Størrelsen på Garðar tilsier at bispesetet uansett var en viktig gård med en stor produksjon av melk og kjøtt fra kyrne. Jeg ser det som lite sannsynlig at kirken mistet sin posisjon i samfunnet om den beveget seg i retning av norsk modell, og tror heller at den fortsatt var et viktig møtepunkt for bøndene på Grønland. Men om de ikke lenger var privateide kan det hende kirken og biskopen ble stående som en konkurrent til de andre storbøndene. Om den var privateid og under storbøndene sin kontroll, eller om den løsrev seg og fikk kontroll over egen jord, virker det for meg mest sannsynlig at den har fungert på lik linje med en storbonde. Det kan tenkes at den økonomiske og politiske friheten til å kunne handle og produsere selv, i utgangspunktet var målet med løsrivelsen. Kirken ville ikke lenger ha en maktlegitimerende og pengeinnsamlende funksjon for storbonden som eide den, men den kunne da heller fungere som en selvstendig politisk og økonomisk maktfigur med sin egen maktlegitimering fundert i samfunnets religiøsitet.

Kirkens posisjon i samfunnet på Grønland vil i denne sammenhengen ha mye å si i forhold til hvordan den norske kongen forholdt seg til jakten i Norðrsetur. Ivar Baardson skriver at en lagmann bodde på Brattahlið (⁶³Baardson 1930:28). Om det var slik at den biskopen fungerte som en representant for den norske kongen på Grønland, vil det si at lagmannen på Brattahlið mest sannsynlig også fungerte slik. Fangsten skulle ikke lenger bare fordeles mellom godene og bøndene. Men den skulle da også fordeles til kongen og erkebispesetet i Nidaros. En

⁶³ Oversatt av Finnur Jónsson

lavstatusjaktmodell ville mest sannsynlig ikke ha fungert med dette systemet, ettersom det ikke ville gi noen produksjon til Norge. Det samme gjelder en *lottmodell*, med mindre den norske kongen ikke krevde mer enn hva han ville få som eier av utstyret.

Den norske kongen sin makt på Grønland er det vanskelig å si noe konkret om. Det man vet er at Grønland ble en del av det norske kongeriket, og at det foregikk handel mellom Norge og Grønland. Men det virker ikke som om dette har hatt noen stor innvirkning på den sosiale organiseringen på Grønland, ettersom storbøndene stort sett har vært storbønder gjennom hele bosetningen, og utover kirkene er det få tegn til en endring i det arkeologiske materialet som kan belyse dette. Kirken sin posisjon i modellene ville nok uansett ha vært å fungere som maktlegitimering eller som en selvstendig maktfigur på linje med godene. Kongen derimot virker det som at har hatt sin kontroll over handelen gjennom kontroll over anløpshavnene til handelsskipene og kanskje gjennom ombudsmenn på de to gårdene Foss og Thjodhildestad som ifølge Baardson tilhørte den norske kongen. Han deltok da ikke aktivt i jakten, men fikk kanskje sin andel gjennom skatter og handelsavgifter.

9.1.5 Jaktlag som arena for reproduksjon av sosiale relasjoner

Som tidligere nevnt tror jeg det kan være nyttig å se på jaktlagene som en arena for reproduksjon av de sosiale relasjonene i samfunnet. Jakten på sel og hvalross har vært essensielle fundamenter i det norrøne samfunnet på Grønland, og en av de bakenforliggende årsakene kan være hva jaktturene representerte for deltakerne.

I en *høystatusjaktmodell* vil godens kontroll over fangstteknologien og hans utnevning av deltakere til jaktturene vise hvilken posisjon han har hatt i forhold til småbøndene, samtidig vil det være med på å opprettholde og reprodusere de relasjonene småbøndene har seg imellom. Ritualene som fungerer fra opprettelsen av jaktlag til fordelingen av fangsten, spiller i så fall på de relasjonene goden ønsker å opprettholde eller endre. Kan hende dette da fungerte som et lønningsprinsipp, hvor småbøndene sikret seg selkjøtt og hvalrosstenner gjennom å støtte goden politisk. Goden lønnet denne lojaliteten med å la leilendingene bli med på jaktlagene i nord, hvorpå *de fikk en del av utbyttet fra fangsten og handelen*. Seljakten var en hendelse så godt som

alle leilendingene var avhengige av å få fangst fra, og storbonden kunne da lønne bidragsytere med deltakelse. Dette er et lønningssystem som jeg går ut ifra at må ha fungert best innenfor mindre grupper. Fordi de sosiale relasjonene som skal bygges og reproduseres innenfor jakten og fordelingen, mest sannsynlig ville ha fått en sterkere effekt om det foregikk på mindre arenaer. Eventuelt kan det ha foregått trinnvis fra en gode og ned til storbønder som senere fordelte mellom sine leilendinger. Det vil si at det muligens bare foregikk innenfor enkelte sogn eller innenfor forholdet mellom en storbonde og hans leilendinger. Altså kan dette tegne et bilde av et samfunn stykkevis oppdelt etter hvilken tilhørighet en hadde til sogn eller storbønder, fremfor et større fellesskap på tvers av disse sosiale grupperingene.

En *lavstatusjaktmodell* opererer også innenfor rammene for denne arenaen. Ettersom småbøndene og godene mest sannsynlig var avhengige av hjelp fra hverandre utover selfangsten og hvalrossfangsten, kan det hende disse to jaktturene var med på å reprodusere disse relasjonene. Fordeling av fangst til samtlige husstander kan ha bidratt til en kommunal forståelse av deres felles plikter, rettigheter og ansvar i samfunnet. I denne modellen kan det ha foregått i både små og store jaktlag, men de gruppene som da samarbeidet har kunnet opprettholde relasjonene mellom gårdene over lange perioder uten kontakt. Goden eller kirken som har bidratt med båter og fangstredskaper har da kunnet plassere seg høyere opp i det sosiale hierarkiet ved å stå for et eget bidrag småbøndene kanskje ikke hadde mulighet til å kunne stille med. Og som ansvarlig for fordelingen av fangsten, har goden eller kirken kunnet bekrefte og legitimere småbøndernes og storbøndernes eller kirkens deltakelse i samfunnet og samarbeid seg imellom.

Hvordan forholdet mellom de forskjellige godene og mellom godene og kirken har vært, går ut ifra om hele bygden har samarbeidet om jakten, eller om det er de enkelte sognene eller godene og deres tilhørende leilendinger som har samarbeidet om jakten selvstendig. På Færøyene er grindadrap noe hele samfunnet går sammen om på tvers av de sosiale grupperingene som finnes innad i samfunnet. Det vil si at hele samfunnet går sammen om å jakte på hval i en felles jakt. Hvis det samme foregikk på Grønland kan det tenkes at det enten var biskopen på Garðar eller goden på Brattahlið i Østerbygden som kontrollerte fordelingen av fangsten mellom storbønder og småbønder. I Vesterbygden var det i så fall goden på Sandnes (V-51) eller en tilsvarende

maktperson som sto for fordelingen der. Dette ville kunne bidra til å skape fellesskapsbånd for hele bygden utover de båndene småbønder hadde til de enkelte kirkene og storbøndene.

Lottfordelingsmodellen er et fordelingssystem hvor hver deltaker blir betalt ut ifra arbeidet denne deltakeren bidrar med. Dette systemet avhenger ikke nødvendigvis av tilhørighet til en bestemt storbonde eller kirke, det kan like gjerne basere seg på tidligere opprettede samarbeidsrelasjoner. Jeg ser da for meg at jaktlagene kunne vært løsere inndelt etter sosial tilhørighet, og heller basere seg på valg av deltaker ut fra tidligere opprettede sosiale relasjoner og ut fra noe så enkelt som tilgjengelighet. Storbonden kan ha hatt en båt han har ønsket å fylle med jegere. Alle arbeidsføre stiller seg opp, og storbonden plukker ut de han mener passer best til arbeidet. Maktlegitimeringen fungerer på samme måte som i høystatusmodellen. Men i stedet for at småbøndene tilbakebetaler landgjeld i form av arbeid, opererer både storbonden og småbøndene innenfor selvstendige relasjoner basert på tidligere forhold, og landgjelden blir tilbakebetalt i form av *produksjonen fra fangsten leilendingen deltok i*.

9.2 Resultatet av modellene

For å kunne lettere lese resultatet av denne avhandlingen har jeg satt opp modellene mot jaktformene i en tabell:

Fig 6. Jaktmodell og jaktform

Jaktform	Jaktmodell			
		HJM	LJM	LFM
	StJ	Alle tilhørende	Alle	Deltakende
	SmJ	Alle tilhørende	Alle	Deltakende
	JiN	Deltakende	Deltakende	Deltakende
	HMT	Alle tilhørende	Alle	Alle/deltakende

Forklaring på forkortelsene: StJ: Store jaktlag; SmJ: Små jaktlag; JiN: Jakt i nærområdene; HMT: Handel med Thule-eskimoer; HJM: Høystatusjaktmodell; LJM: Lavstatusjaktmodell; LFM: Lottfordelingsmodell; Alle tilhørende: Fordeling av fangst mellom alle leilendingsgårdene

tilhørende den enkelte gode; Alle: Fordeling av fangst mellom alle gårdene i bygden; Deltakende: Fordeling av fangst mellom de deltakende gårdene.

Det denne tabellen viser er hvordan fordelingen av fangst fra jakten ville ha foregått om man gikk ut ifra de forskjellige modellene. Det vil si at i *høystatusjaktmodellen* ville kun de leilendingene som tilhørte en gode som organiserte hvalrossfangst få en del av fangsten. Funn av maxilla i samtlige ruingrupper tilsier da at gjennom bosetningsperioden organiserte alle godene hvalrossfangst. *Lavstatusjaktmodellen* er den eneste av modellene som tillater at alle gårdene får deler av fangsten ved hver eneste jakt uavhengig av deltakelse i selve jakten. Og *lottfordelingsmodellen* gir kun ut deler av fangsten til de som faktisk deltar i jakten. I handel med Thule-eskimoer har jeg plassert *lottfordelingsmodellen* på både alle og deltakende. Det vil si at fangsten ble fordelt mellom flere enn kun de som faktisk reiste på handel, men at deltakelsen i etterarbeidet foregikk etter en lik fordeling som om det var et jaktlag, hvor bearbeidingen av tennene ble fordelt mellom enkelte gårder som igjen fikk lønn av dette arbeidet ut ifra deltakelse.

9.3 Diskusjon av resultatet

Næringsveiene på Grønland var stort sett basert på jakt, fiske og kvegdrift. Organiseringen av subsistensøkonomisk produksjon har som regel blitt antatt å ha fungert etter "Skallagrimmodellen." "Cash crop"-produksjonen fra Norðrsetur har også blitt plassert innenfor dette systemet. Som vist peker det arkeologiske materialet som plasseringen og størrelsen på ruingruppene mot den samme organiseringen. Det mest sannsynlige er at de må ha hatt en form for samarbeid hvor de kunne samarbeide om produksjonen enten gjennom bytte eller gjennom en redistribuering fra godene. De mindre gårdene hadde mest sannsynlig ikke en stor nok produksjon til å kunne overleve uavhengig av andre. Distribusjonen av selknokler og maxilla fra hvalrosstener blant alle ruingrupper, selv blant de mindre innlandsgårdene, peker mot det samme samarbeidet mellom gårdene.

Hvordan de ulike jaktmodellene ville ha påvirket næringsveiene og produksjonen og sosial organisering har jeg som vist kunnet ha ulike utfall. Men utover hva de historiske tekstene forteller om godene sin rolle i jakten er det ikke noe av det arkeologiske materialet som kan

bekreftede eller avkreftede noen av modellene. Forskjellen mellom modellene i næringsveiene foregår i stor grad på det sosiale relasjonelle nivået. For å kunne styrke en av modellene fremfor de andre kreves en definering av de ulike funnene sin sosiale rolle og betydning. Symbolikken bak og hvilke sosiale plikter som spiller inn i fordelingen av fangsten fra både seljakten og hvalrossjakten er elementer i det sosiale livet som det kreves en annen inngang til i studiet av gjenstandene og det sosiale livet.

9.4 Kan jaktmodellene brukes for å studere samfunnsorganiseringen på Grønland i middelalderen?

De modellene av jakten jeg har lagt fram og satt opp mot den sosiale organiseringen av samfunnet på Grønland er alle som sagt basert på modeller kjent fra kulturer som lå nært opp mot samfunnet på Grønland i tid eller i kulturell tilhørighet. Muligheten for å studere kulturer komparativt når de ikke har foregått samtidig er ikke noen sikker vitenskap, men som vist er det en grad av kulturell kontinuitet på Færøyene. Og det virker ikke usannsynlig at grindadrap har foregått på samme måte siden middelalderen da det norrøne samfunnet på Grønland var samtidig og som det er rimelig stor sikkerhet for at de har kommunisert med. *Lottmodellen* fra dagens Norge er en modell som er fundert på antakelsen av at dette systemet kan ha foregått i middelalderen også. Den er en enkel fordelingsmodell som, etter min mening, ikke bærer preg av å basere seg på dagens forståelse av arbeid, samarbeid og sosiale plikter bak fordeling. Men som nevnt er dette også en vanskelig sammenligning ettersom, man setter opp premisser for hvordan samfunnet på Grønland har forstått sosiale plikter og rettigheter i middelalderen. Men hvis man ikke skulle kunne sette opp noen premisser, er det vanskelig å kunne si noe om historiske samfunn utover hva det arkeologiske materialet definitivt bekrefter.

Modellene har derfor, slik jeg ser det, fungert i å sette opp ulike mulige samfunnsorganiseringer basert på hvordan organiseringen av jakten på hvalross i Norðrsetur har fungert. De har ikke fungert til å kunne bekrefte eller avkreftede noen av samfunnsorganiseringene, men de har gitt noen mulige beskrivelser av hvordan det kan ha vært. Det videre arbeidet med disse modellene avhenger av flere arkeologiske undersøkelser som kan fortelle noe om hvordan samfunnets produksjon forandret seg med tiden. Arkeologiske undersøkelser i Diskobukten vil kanskje også

kunne fortelle mer om hvordan jakten har fungert, som igjen vil kunne bekrefte eller avkrefte enkelte av modellene. Men så langt er det ikke mulig, slik jeg ser det, å kunne si sikkert hvordan organiseringen har foregått, utover de tre mulighetene jeg har lagt fram så langt.

10 Hva kan avhandlingen fortelle om den sosiale organiseringen

Denne avhandlingen tar viser ikke én organisering av det norrøne samfunnet på Grønland, men tegner heller opp flere muligheter for den sosiale organiseringen. De tre organiseringsmodellene *høystatusjaktmodellen*, *lavstatusjaktmodellen* og *lottfordelingsmodellen* lager tre ulike bilder av hvordan organiseringen av jakten har gjenspeilet de sosiale forholdene.

Analysen av de tre modellenes møte med bygdene har vist at den sosiale organiseringen har basert seg rundt to institusjoner: *Gården* og *jakten*. Disse to institusjonene bygger på hverandre ved at gårdens overlevelsesmulighet lå i muligheten for deltakelse i fangstfordelingen, mens deltakelse i fangstfordelingen baserte seg på sosiale relasjoner som bygget på gårdens plassering, tilhørighet og sosiale status.

Her er man over på en diskusjon hvor det er de enkelte aktørene sin holdning til de ulike institusjonene og deres viktighet som man forsøker å finne ut av. Dette er en diskusjon som bare kan foregå med forbehold om forskeren eller studentens egen oppfattelse av seg selv som deltaker i meningsdannelsen. Men slik jeg ser det har gården fungert som et utgangspunkt for de første dannelsene av sosiale relasjoner og maktlegitimering som har foregått i det norrøne samfunnet på Grønland. Gården må i så fall sees som den originale organisasjonsformen samfunnet har blitt formet ut ifra, hvor jaktlagene fungerer som bidrag til gårdens overlevelse. Jaktlagene kan på sin side ha fungert som arena for opprettholdelse av gården som base for den sosiale organiseringen, og bidratt med reproduksjon av sosiale relasjoner og maktlegitimeringer. Men til slutt er det gården som organisasjonsform som bevares, og det gjøres gjennom jakten.

Den problemstillingen hypotesen min dannet utgangspunkt for å undersøke, om hvorvidt organiseringen av hvalrossjakten kan fungere som et utgangspunkt for å studere den sosiale organiseringen i bygdene, mener jeg at har blitt besvart i denne avhandlingen. Hvorvidt dette var

et forskningsstrategisk godt spørsmål å stille for å studere den sosiale organiseringen av samfunnet på Grønland er jeg litt mer usikker på. Jeg tok utgangspunkt i denne fangsten, fordi den, som tidligere nevnt, kan sees på som utgangspunktet for opprettelsen av en norrøn bosetning på Grønland. Men mangelen på kilder har gjort dette arbeidet svært vanskelig. Det lille vi vet om jakten i dag forteller lite om hvilken av organisasjonsformene som kan ha fungert. Dette igjen gir ikke ett svar på hvordan organiseringen av samfunnet på Grønland har foregått men heller tre mulige bilder på organiseringen. Hvert av disse tre bildene fungerer på sin side som organisasjonsmodell, men de fungerer ikke til å avkrefte eller bekrefte hypotesen min direkte. De opprettholder bare muligheten for at den kan bekreftes eller avkreftes ut ifra hvilke nye kilder senere utgravninger og forskning vil gi.

Et bidrag denne avhandlingen kan gi til videre forskning er at man nå er nødt til å stille spørsmålet hva som da var prinsippet bak organiseringen av samfunnet. Ettersom det som vist ikke var jaktlagene i hvalrossfangsten som organiserte samfunnet, er man nødt til å finne et alternativ til denne. Det er liten tvil om at jakten på sel som subsistensøkonomisk næring var nødvendig for samfunnets overlevelse, og at jakten på hvalross var en essensiell del av samfunnets overlevelse som handelssted. Men til slutt blir begge næringene stående igjen som bidrag til gårdsbosetningens overlevelse.

11 Litteraturliste

11.1 Primærkilder

Det gamle Grønlands beskrivelser av Ivar Baardson. Oversatt av Finnur Jónsson 1930. København, Levin & Munksgaards Forlag.

Grønlands Historiske Mindesmærker bind 1. København, Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, 1838.

Grønlands Historiske Mindesmærker bind 2. København, Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, 1838.

Grønlands Historiske Mindesmærker bind 3. København, Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, 1845.

Kongespeilet (u.å.) Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger 2000. De norske Bokklubbene.

11.2 Sekundærkilder

Albrethsen, S.E. & Keller, C. (1986).

The use of the sæter in medieval Norse farming in Greenland, *Arctic Anthropology*, 23: 91–107.

Albrethsen, S. E. (2000).

The Early Norse Farm Buildings in Western Greenland: Archaeological evidence. Pp 97-110 in: Shannon Lewis-Simpson (ed.): *Vínland Revisited: the Norse World at the Turn of the First Millennium. Selected Papers from the Viking International Symposium*, 15-24 September 2000, Newfoundland and Labrador. St. John's.

Amorosi, T., Woollett, J., Perdikaris, S. & McGovern, T.H. (1996).

Regional zooarchaeology and global change: Problems and potentials. *World Archaeology*, 28 (1): 126-157.

Amorosi, T., Buckland, P., Dugmore, A., Ingimundarson, J.H., & McGovern, T.H. (1997).

Raiding the landscape: Human impact in the Scandinavian North Atlantic. *Human Ecology*, 25 (3): 491-518.

Arge, S.V. (2000).

Ch. III 10. Vikings in the Faeroe Islands. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E. (eds.): *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington and London, Smithsonian Institution Press.

- Arneborg J., Heinemeier, J., Lynnerup, N., Nielsen, H.L., Rud, N. & Sveinbjornsdóttir, A.E. (1999). Change of diet of the Greenland vikings determined from stable carbon isotope analysis and C14 dating of their bones. *Radiocarbon*, 41: 157-168.
- Arneborg, J. and Seaver, K.A. (2000).
Ch. V. From Vikings to Norsemen. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E. (eds.) *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington, Smithsonian Institution Press.
- Arneborg, J. (2000).
Ch. V 23. Greenland and Europe. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E. (eds.) *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington, Smithsonian Institution Press.
- Bagge, S. (2000).
Innledende Essay. I: *Kongespeilet*. Oslo, De norske Bokklubbene.
- Barfield, T. (ed.). (2003).
The Dictionary of Anthropology. Blackwell Publishing Ltd.
- Blindheim, M. (1969).
En romansk Kristus-figur av hvalross-tann. I: *Årbok 1968-1969 Kunstindustrimuseet i Oslo. Gode gaver fra gode venner*. Oslo.
- Cox, S. (2000).
Ch. IV 13. A Norse penny from Maine. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E. (eds.) *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington, Smithsonian Institution Press.
- Degerbøl, M. (1936).
Animal remains from the West Settlement in Greenland: With special reference to livestock. I: *Meddelelser om Grønland*, Bd. 88, nr. 3. Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland. København, C.A. Reitzels Forlag.
- Diamond, J. (2005).
Collapse: How societies choose to fail or survive. New York, Penguin Group.
- Dugmore, A. J., Keller, C., & McGovern, T.H. (2007).
Norse Greenland settlement: Reflections on climatic change, trade, and the contrasting fates of human settlements in the North Atlantic Islands. I: *Arctic Anthropology*, 44 (1): 12–36.
- Eriksen, T.H. (2001).
Små steder store spørsmål. Oslo, Universitetsforlaget.
- Fielding, R. (2007).
A comparison of pilot whale drives in Newfoundland and the Faroe Islands. I: *Scottish Geographical Journal*, 123 (3): 160-172.

- Fyllingsnes, F. (1990).
Ungdommen til dei norrøne bygdene på Grønland i seinmellomalderen. Eit forskningshistorisk oversyn. Oslo.
- Gjerland & Keller IN PRESS (brukt med tillatelse fra forfatter).
- Gulløv, H.C. (2005).
Grønlands forhistorie. København, Gyldendal.
- Gulløv, H.C. (2008).
 The nature of contact between native Greenlanders and Norse. I: *The Journal of the North Atlantic*, 1: 16-24.
- Helle, K. (1988).
Orknøyene i norsk historie. Bergen, Centraltrykkeriet.
- Hingley, R. (1990).
 Ch. 6. Domestic organisation and gender relations in iron age and Romano-British households. I: Samson, R. (ed.) *The Social Archaeology of Houses.* Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Johnson, M. (2004).
Archaeological Theory: An Introduction. Oxford, Blackwell Publishing.
- Keller, C. (1989).
The Eastern Settlement Reconsidered. Some analyses of Norse Medieval Greenland. PhD Thesis. University of Oslo.
- Keller, C. (1990).
 Vikings in the West Atlantic: A Model of Norse Greenlandic Medieval Society. I: Bigelow, G.F. (ed.) *The Norse in the North Atlantic.* Acta Archaeologica, (61): 126-141. København, Munksgaard.
- Krogh, K.J. (1982).
Erik den Rødes Grønland. København, Nationalmuseets forlag.
- Lynnerup, N. (2003).
 Paleodemography of the Greenland Norse. I: Lewis-Simpson, S. (ed.): *Vinland Revisited. The Norse World at the Turn of the First Millennium: Selected Papers from the Viking Millennium International Symposium, 15-24 September 2000, Newfoundland and Labrador 2003*, s.133-144. Historic Sites Association of Newfoundland and Labrador.
- Mauss, M. (1955).
Gaven. Utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn. Oslo, Cappelen.

- McGovern, T.H. (1979).
The Paleoeconomy of Norse Greenland: Adaption and Extinction in a Tightly Bound Ecosystem. PhD Thesis, Columbia University.
- McGovern, T.H. (1980).
 Cows, harp seals, and churchbells: Adaption and extinction in Norse Greenland. *Human Ecology*, 8 (3).
- McGovern, T.H. (1981).
 The economics of extinction in Norse Greenland. I: Wrigley, T. M. L., Ingram, M. J., & Farmer, G. (eds.) *Climate and History*. Cambridge, Cambridge University Press, s. 404-433.
- McGovern, T.H. (1994).
 Ch. 6: Management for Extinction in Norse Greenland. I: Crumley, C. L. (ed.) *Historical Ecology: Cultural Knowledge and Changing Landscapes*. Santa Fe, School of American Research Press, s.127-154.
- McGovern, T.H. (2000).
 Ch. 25: The Demise of Norse Greenland. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E. (eds.) *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington, Smithsonian Institution Press, s. 327-339.
- Mikkelsen, N., Kuijpers, A. & e Arneborg, J. (2008).
 The Norse in Greenland and late holocene sea-level change. *Polar Record* 44 (228): 45-50.
- Nørlund, P. & Stenberger, M. (1934).
 Kap. 1 Brattahlið, i *Meddelelser om Grønland*. Bind 88. Kommissionen for videnskabelige undersøgelser i Grønland. København, C.A. Reitzels Forlag.
- Nørlund, P. (1967).
De Gamle Nordbobygder ved Verdens Ende. Skildringer fra Grønlands Middelaldder. Fjerde oplag. København, Nationalmuseet.
- Odess, D., Loring, S., & Fitzhugh, W.W. (2000).
 Ch. IV 13. *Skraeling*: First Peoples of Helluland, Markland, and Vinland. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E. (eds.) *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington, Smithsonian Institution Press.
- Ogilvie, A. E. J. & Jónsson, T. (2001).
 Ch. 1. "Little Ice Age" Research: A Perspective from Iceland. In: Astrid E. Ogilvie and Trausti Jónsson (ed.s): *The Iceberg in the Mist: Northern Research in Pursuit of a "Little Ice Age"*. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht / Boston / London.
- Perdikaris, S. & McGovern, T.H. (2008).

- Codfish and Kings, Seals and Subsistence. Norse Marine Resource Use in the North Atlantic. I: Rick, T. & Erlandson, J. (eds.) *Human Impacts on Marine Environments*, UCLA Press Historical Ecology Series, s. 157-190.
- Roesdahl, E. (1995).
Hvalrostand elfenben og nordboerne i Grønland. Odense, Odense Universitetsforlag
- Roesdahl, E. (2005).
Ch: 17: Walrus Ivory, Demand, Supply, Workshops, and Greenland. I: Mortensen, A. & Arge, S.V. (red.) *Viking and Norse in the North Atlantic. Selected Papers from the Proceedings of the Fourteenth Viking Congress Tórshavn, 19-30 July 2001*, s. 182-191.
- Rosenkrantz, A. (1967).
Bjørnefælden ved Nûgssuaq og Nordboernes Eysunes i Geologisk Belysning. *Tidskriftet Grønland*, nr. 12: 377-384.
- Roussel, A. (1936).
Sandnes and the Neighbouring Farms. I: *Meddelelser om Grønland*, Bd. 88, nr. 2. Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland. København, C.A. Reitzels Forlag.
- Roussell, A. (1941).
Farms and Churches in the Mediaeval Norse Settlements of Greenland. I: *Meddelelser om Grønland*, Bd. 89, nr. 1. Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland. København, C.A. Reitzels Forlag.
- Sahlins, M. (1963).
Poor man, rich man, big man, chief: Political types in Melanesia and Polynesia. In: *Comparative Studies in Society and History*, vol. 5, no. 3: 1-10.
- Samson, R. (1990).
Ch. 1. Introduction. I: Samson, R. (ed) *The Social Archaeology of Houses*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Sawyer, B. & Sawyer, P. (2003).
Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800-1500. *The Nordic Series*, Vol. 17. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Seaver, K.A. (1996).
The Frozen Echo. Greenland and the Exploration of North America, ca. A.D. 1000-1500. Stanford, Stanford University Press.
- Smedberg, G. (1973).
Nordens första kyrkor. En kyrkorättslig studie. Lund, CWK Gleerups Förlag.
- Stylegard, F.A. (2002).

- Kap. 1 Hauk Erlandsson og Landnámabok, i *Landnámabok Etter Hauksbok*. Hafrsfjord, Erling Skjalgssonselskapet.
- Sutherland, P.D. (2000).
Ch. 17: The Norse and Native North Americans. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E.I. (eds.) *Vikings: The North Atlantic Saga 2000*, s. 238-247. Washington, Smithsonian Institution Press.
- Tegengren, H. (1962).
Valrosstanden i världshandeln. Særtrykk av *Nordenskiöld-samfundets tidskrift XXII*. Helsingfors.
- Trigger, B.G. (2005).
A History of Archaeological Thought. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tverå, F. & Sagelvmo, I. (2003).
Beregning av næringene fiske eget bruk, fiske og fangst og fiskeoppdrett i nasjonalregnskapet. Oslo, Statistisk sentralbyrå, Notater 71.
- Vebæk, C.L. (1964).
En Landnamsgaard i Nordbygderne i Grønland. Særtrykk av *Naturens Verden*.
- Vésteinsson, O. (1998).
Patterns of Settlement in Iceland: A Study in Prehistory. I: *Saga-Book* (25): 1-29. Viking Society for Northern Research.
- Vésteinsson, O. (2000).
Ch. III 11. The Archaeology of *Landnám*: Early settlement in Iceland. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E. (eds.): *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington, Smithsonian Institution Press.
- Vésteinsson, O., McGovern, T.H. & Keller, C. (2002).
Enduring impacts: Social and environmental aspects of viking age settlement in Iceland and Greenland. I: *Archaeologia Islandica. Rit Fornleifastofnun Íslands* (2): 98-136. Fornleifastofnun Íslands.
- Wallace, B. L. (2000).
Ch. IV 14. The Viking Settlement at L'Anse aux Meadows. I: Fitzhugh, W.W. & Ward, E. (eds.) *Vikings: The North Atlantic Saga*. Washington, Smithsonian Institution Press.
- Witting, L. & Born, E.W. (2005).
An assessment of Greenland walrus populations. *ICES Journal of Marine Science: Journal de Conseil*. 62 (2): 266-284.
- Østmo og Hedeager (red.). (2005).
Norsk arkeologisk leksikon. Oslo, Pax forlag.

11.3 Nettadresser

<http://icesjms.oxfordjournals.org/cgi/content/full/62/2/266>

BBC News: *Walrus watch: Migration map*. Lokalisert 31.03.09 på World Wide Web:

<http://news.bbc.co.uk/1/hi/sci/tech/6529663.stm>

<http://www.museums.norfolk.gov.uk/polar/walrus.htm>